

Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής

Εγχειρίδιο για Επαγγελματίες

**Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής:
Εγχειρίδιο για Επαγγελματίες**

**Μεγαλώνοντας ένα Παιδί
μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής:
Εγχειρίδιο για Επαγγελματίες**

Αθήνα, 2012

Το πρόγραμμα «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής» (JLS/2008/DAP3/AG/1260) συγχρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα DAPHNE III (2007-2013) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής – Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης, Ελευθερίας & Ασφάλειας (80%) και τους συμμετέχοντες φορείς-εταίρους (20%).

Ο παρών Οδηγός (Ελληνική και Αγγλική έκδοση) δημιουργήθηκε από τις Βασιλική Καρβέλη, Κική Πετρούλακη και τον Γιώργο Νικολαΐδη, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού, Κέντρο για την Μελέτη και Πρόληψη της Κακοποίησης & Παραμέλησης του Παιδιού, Ελλάδα

Ιδιαίτερες ευχαριστίες για τη συνεισφορά, την επισκόπηση και τα σχόλιά τους, στις/στον:

- Andrea Fabian, Συντονίστρια του Φορέα-Εταίρου στη Ρουμανία
- Vaska Stancheva-Porkostadinova, Συντονίστρια του Φορέα-Εταίρου στη Βουλγαρία
- Σάκη Ντιναπόγια, Ερευνήτρια του Φορέα-Εταίρου στην Ελλάδα

Συντονισμός Προγράμματος

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της Κακοποίησης - Παραμέλησης των Παιδιών, Ελλάδα

Συμμετέχοντες Φορείς-Εταίροι

Babes-Bolyai University, Sociology & Social Work Faculty, Social Work Department (BBU), Ρουμανία

South-West University "Neofit Rilsky" (SWU), Βουλγαρία

Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά της Βίας (Ε.Δ.κ.Β.), Ελλάδα

Εξωτερική Αξιολόγηση

SURT Foundation. Women's foundation, Ισπανία

Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του Προγράμματος DAPHNE III της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αποκλειστική ευθύνη για το περιεχόμενο της φέρουν οι συγγραφείς και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι απηχεί απόψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Η Σειρά για Επαγγελματίες «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής»	9
Σε τι πληθυσμό απευθύνεται το εγχειρίδιο;	10
1. Θεωρητικές Προσεγγίσεις	11
1.1. Η διάσταση του δεσμού	11
1.2. Η διάσταση του ψυχικού τραύματος	13
1.3. Η Σχισιακή θεωρία	16
1.4. Η Θεωρία της βιωματικής διαδρομής	20
1.5. Η Θεωρία της κοινωνικής μάθησης	20
2. Κρατούμενες Μπότερες	23
2.1. Στατιστική ανασκόπηση	23
2.2. Το προφίλ των κρατούμενων μπτέρων	24
2.3. Επιβαρυντικοί παράγοντες, ανάγκες και προκλήσεις	26
2.3.1 Έγκυες κρατούμενες	32
2.4. Προγράμματα ενίσχυσης γονεϊκών δεξιοτήτων	33
2.5. Οι προκλήσεις στην έρευνα και παρέμβαση	39
3. Παιδιά Κρατούμενων Μπτέρων	41
3.1. Στατιστική ανασκόπηση	41
3.2. Οι επιπτώσεις της φυλάκισης της μπτέρας στα παιδιά	42
3.2.1 Από αναπτυξιακή οπτική	48
Φυλάκιση και βρέφη	48
Φυλάκιση και παιδιά προσχολικής ηλικίας	49
Φυλάκιση και παιδιά σχολικής ηλικίας	50
Φυλάκιση και παιδιά εφηβικής ηλικίας	51
3.2.2 Ο διαγενεακός κύκλος της παραβατικότητας και της φυλάκισης	53
3.3. Παρεμβάσεις σε παιδιά κρατούμενων γονιών – Μοντέλα Προγραμμάτων	55
4. Προτάσεις	59
Βιβλιογραφία	61
Παράρτημα I. Προγράμματα ενίσχυσης γονεϊκών δεξιοτήτων σε πληθυσμούς κρατούμενων γονιών	74
Παράρτημα II. Η Μπτέρα Κρατούμενη στην Ελλάδα	91
Παράρτημα III. Κατευθυντήριες οδηγίες για τη διαχείριση περιστατικών κακοποίησης και παραμέλησης παιδιού	97

Εισαγωγή

Σύγχρονα ερευνητικά ευρήματα δείχνουν ότι η φυλάκιση του γονέα προσθέτει μια τραυματική ρήξη των ρόλων, σχέσεων και δεσμών στη ζωή των παιδιών, ιδιαίτερα όταν ο γονιός που φυλακίζεται είναι η μητέρα. Επιπλέον, σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα φαίνεται ότι η πλειονότητα των φυλακισμένων γυναικών είναι μητέρες (Dünkel, Kestermann & Zolondek, 2005), στη συντριπτική πλειοψηφία τους αποτελούν το μοναδικό πρόσωπο φροντίδας των παιδιών τους, ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου, έχουν βιώσει ήδη πριν τον εγκλεισμό τους πολλές μορφές κοινωνικού αποκλεισμού (π.χ. μετανάστριες, χαμηλού μορφωτικού, κοινωνικού και οικονομικού επιπέδου, χρήστριες ουσιών), ενώ έχουν αυξημένη πιθανότητα συγκριτικά με το γενικό πληθυσμό των γυναικών, να έχουν βιώσει εμπειρίες σωματικής, σεξουαλικής και ψυχολογικής κακοποίησης κατά την παιδική τους ηλικία και/ή την ενήλικη ζωή τους. Αυτοί οι προϋπάρχοντες επιβαρυντικοί παράγοντες μεταξύ άλλων, σε συνδυασμό με τον εγκλεισμό της μητέρας αναμένεται να έχουν ήδη επηρεάσει αρνητικά: i) την ποιότητα της μητρικής φροντίδας (π.χ. γονεϊκές δεξιότητες), ii) το δεσμό των φυλακισμένων μητέρων με τα παιδιά τους, iii) την ποιότητα των δεσμών των παιδιών με σημαντικούς άλλους, και iv) την ψυχική υγεία των παιδιών. Ειδικότερα τα παιδιά κρατούμενων γονιών φαίνεται να διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν άστεγα ή να ζουν σε ιδρύματα (UNODC, 2008), να φυλακιστούν τα ίδια στο μέλλον (Murray, 2005), αλλά και να εκτεθούν σε κακοποίηση-παραμέληση και συντροφική βία (Phillips & Erkanli, 2008).

Στο πλαίσιο αυτό, στόχοι του **Ευρωπαϊκού Προγράμματος Daphne III** με τίτλο **«Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής»** (Αρ. Συμβολαίου JLS/2008/DAP3/AG/1260), ήταν να συμβάλλει:

- i) στην υποστήριξη και ενδυνάμωση των φυλακισμένων μητέρων και υποψήφιων μητέρων ως προς τη διαχείριση των προσωπικών τους εμπειριών βίας [είτε βίας μεταξύ Ερωτικών Συντρόφων (ΒΕΣ) είτε εμπειριών Κακοποίησης-Παραμέλησης κατά την παιδική τους ηλικία (ΚαΠα-Π)] καθώς και στην ενίσχυση του γονεϊκού τους ρόλου
- ii) στην πρόληψη και καταπολέμηση της Κακοποίησης και Παραμέλησης των παιδιών φυλακισμένων γονιών
- iii) στην παροχή υποστήριξης στα παιδιά των φυλακισμένων γονιών, έτσι ώστε να διακοπεί ο κύκλος της βίας και να ενισχυθεί η ψυχική ανθεκτικότητα (resilience) των παιδιών.

Επίσης, στο πλαίσιο του προγράμματος πραγματοποιήθηκε **έρευνα** και συλλογή δεδομένων από 3 χώρες της Ευρώπης (Ελλάδα, Ρουμανία, Βουλγαρία) με στόχο τη **χαρτογράφηση του πληθυσμού των κρατούμενων μητέρων** όσον αφορά τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, τις **ανάγκες και τα προβλήματα** που αντιμετωπίζουν οι **κρατούμενες μητέρες, τα παιδιά τους και οι οικογένειές τους**, την **έκταση της Κακοποίησης-Παραμέλησης των παιδιών** και την ποιότητα του **συναισθηματικού δεσμού** τόσο των κρατούμενων μητέρων όσο και των παιδιών τους, τις **εμπειρίες βίας μεταξύ Ερωτικών Συντρόφων** των κρατούμενων μητέρων και την **ψυχική υγεία των παιδιών** των φυλακισμένων γονέων.

Συνοψίζοντας, φιλοδοξία του συγκεκριμένου Προγράμματος ήταν να συμβάλλει στην πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή πρόληψη της ΒΕΣ και της ΚαΠα-Π.

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν από το Δεκέμβριο του 2009 έως και το Φεβρουάριο του 2012 οι παρακάτω δράσεις σε Βουλγαρία, Ελλάδα και Ρουμανία: i-ii) Διεξαγωγή Έρευνας σε πληθυσμό κρατούμενων μητέρων και παιδιών κρατούμενων γονιών & Έρευνας Αναγκών (σε κρατούμενες μητέρες & το επιστημονικό προσωπικό των γυναικείων φυλακών), iii-iv) Ομάδες Στήριξης Μητέρων & Δράσεις για την Ενίσχυση των Οικογενειακών Δεσμών, συνολικά σε πέντε γυναικείες φυλακές στις τρεις Βαλκανικές χώρες (σε μία γυναικεία φυλακή στη Βουλγαρία, σε δυο στην Ελλάδα και στη Ρουμανία αντίστοιχα), v) Ομάδες Στήριξης Παιδιών κρατούμενων γονιών, vi) Σεμινάρια Ευαισθητοποίησης του σωφρονιστικού προσωπικού και Εκπαίδευσης του επιστημονικού προσωπικού των γυναικείων φυλακών και vii) Δημιουργία Υποστηρικτικού Υλικού, δηλαδή:

- ένα φυλλάδιο (πληροφοριακού τύπου) για φυλακισμένες μητέρες
- ένα φυλλάδιο (πληροφοριακού τύπου) για παιδιά φυλακισμένων μητέρων
- μία σειρά τριών εγχειριδίων για επαγγελματίες, μέρος της οποίας αποτελεί και το παρόν Εγχειρίδιο.

Ειδικότερα, οι **επαγγελματίες** που εργάζονται με κρατούμενες μητέρες και/ή με παιδιά κρατούμενων γονιών, όπως ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι, στο πλαίσιο των καθημερινών τους δραστηριοτήτων και καθηκόντων (π.χ. σε γυναικείες φυλακές) καλούνται να ανταποκριθούν στις ιδιαίτερες ανάγκες των συγκεκριμένων πληθυσμών, γεγονός που καθιστά αναγκαία την δια βίου θεωρητική και βιωματική τους εκπαίδευση, προκειμένου να αποκτήσουν και/ή να εμπλουτίσουν τις δεξιότητες και τις γνώσεις τους σε θέματα, όπως η ΒΕΣ, η ΚαΠα-Π, οι υγιείς γονεϊκές πρακτικές και οι τεχνικές επίλυσης συγκρούσεων. Έτσι, στο πλαίσιο των δράσεων του εν λόγω Προγράμματος η Εκπαίδευση των Επαγγελματιών, που εργάζονται με φυλακισμένες γυναίκες και/ή παιδιά φυλακισμένων γονιών, στην υλοποίηση ομάδων στήριξης φυλακισμένων μητέρων και παιδιών φυλακισμένων γονιών είχε ως στόχο την ανάπτυξη και/ή τη βελτίωση των δεξιοτήτων τους, προκειμένου να ανταποκριθούν με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο στις ιδιαίτερες ανάγκες των συγκεκριμένων ευπαθών ομάδων, συμβάλλοντας σε τελική ανάλυση στην πρόληψη και καταπολέμηση των αρνητικών επιπτώσεων της φυλάκισης του γονέα, συμπεριλαμβανομένης της Κα-Πα στα παιδιά των κρατούμενων.

Η Σειρά για Επαγγελματίες «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής»

Η σειρά «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής» απευθύνεται σε επαγγελματίες που ενδιαφέρονται να υλοποιήσουν Ομάδες Στήριξης με κρατούμενες μητέρες και με παιδιά κρατούμενων γονιών. Σε πρώτη φάση η σειρά δημιουργήθηκε με στόχο να προσφέρει τα απαραίτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για την -όσο το δυνατόν- πιο ομοιογενή εφαρμογή των Ομάδων Στήριξης Μητέρων στην φυλακή και Παιδιών κρατούμενων γονιών στην Ελλάδα, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, στο πλαίσιο των δράσεων παρέμβασης του ομώνυμου Προγράμματος DAPHNE, και σε δεύτερη φάση για την υλοποίηση ανάλογων ομάδων πέραν αυτών του προγράμματος. Επομένως, η εν λόγω σειρά διαρθρώνεται με τέτοιο τρόπο (βιβλιογραφική ανασκόπηση & βήμα-προς-βήμα οδηγός), ώστε να μπορεί να αποτελέσει υποστηρικτικό υλικό αυτοεκπαίδευσης **αποκλειστικά** για επαγγελματίες με εμπειρία στο συντονισμό ομάδων στήριξης. Αποτελείται από τα ακόλουθα τρία τεύχη:

Τεύχος I: Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής: Εγχειρίδιο για Επαγγελματίες

Τεύχος II: Βήμα-προς-Βήμα Οδηγός για την Υλοποίηση Ομάδων Στήριξης Μητέρων στη Φυλακή. «Ομάδες Συζήτησης για Μητέρες»

Τεύχος III: Βήμα-προς-Βήμα Οδηγός για την Υλοποίηση Ομάδων Στήριξης Παιδιών. Θεατρικό Εργαστήριο: «Ωραία Όρια».

Στο παρόν εισαγωγικό τεύχος της σειράς **«Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής: Εγχειρίδιο για Επαγγελματίες»** παρουσιάζεται το γενικό θεωρητικό πλαίσιο, καθώς και σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα από την διεθνή, δυστυχώς αρκετά περιορισμένη, βιβλιογραφία σχετικά με την φυλάκιση της μητέρας και την επίδραση του εγκλεισμού του γονιού και ιδιαίτερα της μητέρας στα παιδιά. Απευθύνεται σε όλους τους/-is επαγγελματίες που εργάζονται με τον πληθυσμό των κρατούμενων μητέρων και/ή των παιδιών κρατούμενων γονιών.

Το δεύτερο τεύχος, με τίτλο **«Βήμα-προς-Βήμα Οδηγός για την Υλοποίηση Ομάδων Στήριξης Μητέρων στη Φυλακή»** απευθύνεται αποκλειστικά σε επαγγελματίες με εμπειρία στο συντονισμό ομάδων με στόχο να μπορέσουν να αναλάβουν την οργάνωση και την εφαρμογή Ομάδων Στήριξης κρατούμενων Μητέρων μέσα στη φυλακή. Συνίσταται στην περιγραφή της οργάνωσης και εφαρμογής 12 θεματικών συναντήσεων με θέματα όπως η ανάπτυξη των παιδιών, οι γονεϊκές δεξιότητες των μητέρων μέσα από την φυλακή, η κακοποίηση παιδιού και η πειθαρχία στα παιδιά, η Βία μεταξύ Ερωτικών Συντρόφων (ΒΕΣ).

Το τρίτο τεύχος, με τίτλο **«Βήμα-προς-Βήμα Οδηγός για την Υλοποίηση Ομάδων Στήριξης Παιδιών»** απευθύνεται αποκλειστικά σε επαγγελματίες με εμπειρία στο συντονισμό ομάδων που σκοπεύουν να εργαστούν με παιδιά των οποίων η μητέρα και/ή ο πατέρας κρατείται. Στο συγκεκριμένο οδηγό περιγράφονται βήμα-προς-βήμα οδηγίες και δραστηριότητες θεατρικού παιχνιδιού με θέμα την επίλυση συγκρούσεων, που απευθύνονται σε μεγαλύτερα παιδιά (εφήβους), με στόχο να μπορέσουν στη συνέχεια να γίνουν οι ίδιοι/-ιες συντονιστές/-ριες τέτοιου είδους ομάδων αλλά με μικρότερα παιδιά. Αν και αρχικά η εφαρμογή του θεατρικού εργαστηρίου σχεδιάστηκε για παιδιά φυλακισμένων γονιών, μπορεί να αποτελέσει και ανεξάρτητα ένα χρήσιμο οδηγό για έμπειρους επαγγελματίες που εργάζονται με παιδιά και εφήβους που μπορεί να ανήκουν σε κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, αλλά και στο γενικό πληθυσμό παιδιών και εφήβων.

Η σειρά «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής» έχει μεταφραστεί και διατίθεται σε τέσσερις ακόμη γλώσσες (αγγλική, βουλγαρική, ρουμανική και ουγγρική γλώσσα).

Σε τι πληθυσμό απευθύνεται το Εγχειρίδιο;

Το παρόν Εγχειρίδιο απευθύνεται σε όσες/-ους επαγγελματίες εργάζονται με φυλακισμένες μητέρες και/ή παιδιά φυλακισμένων γονιών. Επομένως, στόχος του είναι να χρησιμοποιηθεί ως πηγή αναφοράς από οποιον/-αδήποτε επαγγελματία ενδιαφέρεται για τα θέματα που αφορούν στη σχέση των κρατούμενων μητέρων με τα παιδιά τους, την επίδραση της φυλάκισής τους στα παιδιά τους, τις ιδιαίτερες ανάγκες τόσο των έγκλειστων μητέρων όσων και των παιδιών κρατούμενων γονιών, αλλά και τις παρεμβάσεις που περιγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία σε αυτές τις ιδιαίτερα ευπαθείς ομάδες-στόχους μητέρων-παιδιών.

Πιο συγκεκριμένα, το ανά χείρας Εγχειρίδιο προτείνεται σε κάθε κοινωνικό επιστήμονα-επαγγελματία που εργάζεται με κρατούμενες μητέρες σε (γυναικείες) φυλακές, όπως ψυχολόγο, κοινωνική/-ο λειτουργό, κοινωνιολόγο, και αναζητά μια επισκόπηση των ερευνητικών δεδομένων και ευρημάτων από τη διεθνή βιβλιογραφία στα θέματα του εγκλεισμού και της μητρότητας. Ειδικά οι επαγγελματίες του επιστημονικού προσωπικού των φυλακών που συντονίζουν ή πρόκειται να συντονίσουν Ομάδες Στήριξης κρατούμενων μητέρων μπορούν να ανατρέξουν στο παρόν εγχειρίδιο στο πλαίσιο της βιβλιογραφικής-θεωρητικής τους προετοιμασίας. Επίσης, το παρόν Εγχειρίδιο μπορεί να φανεί χρήσιμο στα μέλη του σωφρονιστικού προσωπικού γυναικείων φυλακών που έρχονται καθημερινά σε επαφή με κρατούμενες μητέρες αλλά και τα παιδιά τους, καθώς και σε στελέχη του Υπουργείου Δικαιοσύνης, αρμοδίου/αρμόδιες να σχεδιάζουν και/ή να εφαρμόζουν πολιτικές και πρακτικές με αντίκτυπο στη σχέση μητέρας-παιδιού την περίοδο της φυλάκισης της μητέρας.

Τέλος, το παρόν Εγχειρίδιο απευθύνεται και σε επαγγελματίες, που επιθυμούν να προετοιμαστούν για την υλοποίηση Ομάδων Στήριξης παιδιών κρατούμενων γονιών, όπως θεατρολόγοι, ηθοποιοί και κοινωνικοί επιστήμονες εκπαιδευμένοι/-ες στη θεατρική παιδαγωγική, οι οποίοι/-ες εργάζονται σε πλαίσια, όπως φυλακές ανηλίκων, γυναικείες φυλακές, φορείς που προσφέρουν συμβουλευτική και στήριξη σε παιδιά και εφήβους των οποίων οι γονείς είναι/ήταν στη φυλακή, συμπεριλαμβανομένων οργανισμών ένταξης και υποστήριξης για κρατούμενες/-ους και αποφυλακισμένες/-ους, ιδρύματα ή στέγες ανηλίκων ή ξενώνες όπου φιλοξενοούνται παιδιά κρατούμενων κ.α.

1. Θεωρητικές προσεγγίσεις

1.1. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΕΣΜΟΥ

Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι τα ερευνητικά δεδομένα σχετικά με τις επιπτώσεις της φυλάκισης της μητέρας στην ποιότητα του δεσμού (attachment) μητέρας-παιδιού¹ (Johnson & Waldfogel, 2002), συμπεριλαμβανομένων των ερευνών σχετικά με τον τύπο του δεσμού σε πληθυσμούς φυλακισμένων μητέρων και παιδιών των οποίων η μητέρα βρίσκεται στη φυλακή, είναι αρκετά περιορισμένα. Για την Dallaire (2007) είναι σαφές ότι ο αποχωρισμός του παιδιού από τη μητέρα του κατά τη βρεφική και νηπιακή ηλικία αποτελεί σημαντικό παράγοντα κινδύνου το παιδί να εμφανίσει στο μέλλον προβλήματα προσαρμογής. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Bowlby και Ainsworth, οι αντιδράσεις του παιδιού εξαιτίας του αποχωρισμού από το πρόσωπο πρόσδεσης εξαρτώνται από τη φύση του αποχωρισμού και από την ποιότητα του δεσμού τους πριν από τον αποχωρισμό (Kobak, 1999, όπως αναφέρεται στο Murray & Farrington, 2008).

Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται ότι δεν έχουν όλες οι περιπτώσεις φυλάκισης της μητέρας την ίδια επίδραση στα παιδιά. Με άλλα λόγια, η φυλάκιση της μητέρας δε συνδέεται αιτιολογικά με την εμφάνιση ψυχοπαθολογίας στο παιδί. Ωστόσο, η φυλάκιση του γονιού φαίνεται να συνιστά ένα σοβαρό παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση ψυχοπαθολογίας στο παιδί μακροπρόθεσμα (Murray & Murray, 2010). Η ποιότητα της σχέσης μητέρας-παιδιού πριν από τη φυλάκιση της μητέρας, η ποιότητα των συνθηκών διαβίωσης των παιδιών το διάστημα που η μητέρα είναι έγκλειστη (Johnson & Waldfogel, 2002), η ύπαρξη ή μη άλλων συναισθηματικών δεσμών των παιδιών, όπως ο δεσμός με τον άλλο γονιό (Murray & Murray, 2010), είναι κάποιοι από τους παράγοντες που πρέπει να συνηπολογίσει κανείς μελετώντας τις επιπτώσεις της φυλάκισης της μητέρας στην αμοιβαία σχέση πρόσδεσης μητέρας-παιδιού.

Οι Murray και Murray (2010) συμπέραναν ότι ο ασφαλής δεσμός των παιδιών με τη μητέρα τους μπορεί να απειληθεί όχι μόνο εξαιτίας του αποχωρισμού λόγω της φυλάκισης, αλλά και από την περιορισμένη επαφή μητέρας-παιδιού, τις ασταθείς συνθήκες διαβίωσης των παιδιών, καθώς και από την κεκαλυμμένη επικοινωνία στο περιβάλλον των παιδιών σχετικά με την απουσία της μητέρας. Σύμφωνα με τους ίδιους, επίσης, η φυλάκιση της μητέρας είναι πιθανότερο να προκαλέσει ανασφαλή δεσμό στα παιδιά σε σύγκριση με τη φυλάκιση του πατέρα. Τα συμπεράσματα των Murray και Murray βασίζονται στην ανασκόπηση μελετών των επιπτώσεων της φυλάκισης του γονιού στο δεσμό.

Σε άλλη έρευνα (Poehlman, 2010) που μελετούσε τις αναπαραστάσεις των σχέσεων δεσμού σε παιδιά ηλικίας από 2,5 έως 7,5 ετών, των οποίων οι μητέρες βρίσκονταν στη φυλακή, φάνηκε ότι τα περισσότερα παιδιά (63%) είχαν ανασφαλείς-αρνητικές αναπαραστάσεις δεσμού με τις μητέρες τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα ευρήματα ότι οι σχέσεις ασφαλούς

¹ Σύμφωνα με το Bowlby (Ainsworth, 1969; Posada, 2008), ο δεσμός αναφέρεται σε ένα συνεχές συναισθηματικό δέσιμο που δημιουργεί και αναπτύσσει το νήπιο με ένα συγκεκριμένο άτομο που το φροντίζει, συνήθως τη μητέρα του, στα πλαίσια των εμπειριών συνδιαλλαγής και διάδρασης.

δεσμού ήταν πιο συχνές στα παιδιά που αντέδρασαν στον αποχωρισμό από τις μητέρες τους με θλίψη παρά με θυμό, αλλά και στα παιδιά (του δείγματος) που ήταν μεγαλύτερα στην ηλικία. Στην ίδια μελέτη βρέθηκε ότι το 83% των παιδιών ζητούσαν συνεχώς τη μητέρα τους τις δυο πρώτες βδομάδες του αποχωρισμού. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι στη συγκεκριμένη έρευνα δεν υπήρχε ομάδα ελέγχου. Επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα και προηγούμενης μελέτης της η Roehlman (2005) έδειξε ότι η πλειοψηφία των παιδιών με φυλακισμένες μητέρες δεν είχε ασφαλή δεσμό με τη μητέρα, ενώ τα παιδιά του δείγματος με ασφαλή δεσμό ήταν πιθανότερο να είχαν δεχτεί σταθερή και διαρκή φροντίδα κατά τη διάρκεια της φυλάκισης της μητέρας τους. Άλλη μελέτη (Roehlmann, Park, Bouffiou, Abrahams, Shlafer, Hahn, 2008) που εξετάζε επίσης τις αναπαραστάσεις των οικογενειακών σχέσεων σε παιδιά φυλακισμένων μητέρων (ηλικίας από 3 έως 7,5 ετών, τα οποία φρόντιζαν οι παππούδες/γιαγιάδες τους κατά τη διάρκεια της φυλάκισης της μητέρας τους), έδειξε ότι ήταν πιθανότερο να εμφανίσουν προβλήματα συμπεριφοράς εκείνα τα παιδιά που είχαν αναπαραστάσεις δυσλειτουργικών οικογενειακών σχέσεων και που τα πρόσωπα φροντίδας τους ανταποκρίνονταν λιγότερο στις ανάγκες τους.

Σύμφωνα με τα ευρήματα διαχρονικής έρευνας (Shlafer & Roehlman, 2010) μικτής μεθόδου που περιλάμβανε συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια σε παιδιά φυλακισμένων γονιών, ηλικίας 4 ως 15 ετών που είχαν συμμετάσχει σε ένα πρόγραμμα καθοδήγησης (mentoring), τα μεγαλύτερα των 9 ετών παιδιά που ανέφεραν ότι δεν είχαν καμία επαφή με το φυλακισμένο γονιό τους ανέφεραν επίσης αρνητικά συναισθήματα αποξένωσης για το συγκεκριμένο γονιό. Υπήρχαν όμως και παιδιά που φαινόταν να έχουν ασφαλή συναισθηματικό δεσμό με τη φυλακισμένη μητέρα τους.

Αντιφατικά είναι τα ευρήματα της επίδρασης της συχνότητας των επισκεπτηρίων στο φυλακισμένο γονιό στα παιδιά των κρατούμενων. Κάποιες έρευνες προτείνουν ότι οι επισκέψεις του παιδιού στον γονιό που βρίσκεται στην φυλακή αποτελούν προστατευτικό παράγοντα για την εμφάνιση προβλημάτων στο συναίσθημα και τη συμπεριφορά, ενώ άλλες μελέτες δείχνουν ότι τα παιδιά που επισκέπτονται λιγότερο συχνά το γονιό τους στη φυλακή φαίνεται να έχουν περισσότερες πιθανότητες να έχουν ασφαλή δεσμό με το συγκεκριμένο γονιό (Kazura, 2001; Snyder-Joy & Carlo, 1998; Roehlmann, 2005, όπως αναφέρεται στη Dallaire, 2007). Οι ιδιαίτερες συνθήκες των επισκεπτηρίων (π.χ. με διαχωριστικό τζάμι) που διαφοροποιούνται από φυλακή σε φυλακή αποτελούν έναν παράγοντα, ωστόσο, που δεν εξετάζεται.

Οι Byrne, Goshin και Joestl (2010) χρησιμοποιώντας «τη Συνθήκη του Ξένου» αξιολόγησαν τον τύπο του δεσμού των νηπίων που ζούσαν μαζί με τις κρατούμενες μητέρες τους μέσα στη φυλακή. Φάνηκε ότι τα νήπια που ζούσαν μαζί με τις κρατούμενες μητέρες τους για ένα χρόνο ή και περισσότερο είχαν σημαντικά περισσότερους ασφαλείς τύπους δεσμού και λιγότερους αποδιοργανωμένους σε σύγκριση με τον τύπο δεσμού των μητέρων τους με τις δικές τους μητέρες, ο οποίος αξιολογήθηκε με τη «Συνέντευξη Ενηλίκων για τον Δεσμό» (Adult Attachment Interview-AAI). Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ευρήματα αυτά αμφισβητούν την υπόθεση της διαγενεακής μεταβίβασης του ανασφαλούς δεσμού (από μητέρα σε παιδί), προτείνοντας ότι αν ο τύπος δεσμού της έγκλειστης μητέρας με τη δική της μητέρα ταξινομείται στα πρότυπα του ανασφαλούς δεσμού δεν σημαίνει απαραίτητα ότι και η πρόσδεση με το δικό της παιδί θα είναι ανασφαλής, αλλά ότι υπάρχει πιθανότητα να μπορεί να αναθρέψει ένα παιδί (μέσα στη φυλακή), το οποίο θα αναπτύξει ασφαλή δεσμό με την μητέρα του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το εύρημα ότι το ποσοστό των παιδιών με ασφαλή δεσμό (60% ασφαλή, N=16) επί του δείγματος των παιδιών που ζούσαν με τη μητέρα τους στη φυλακή για ένα χρόνο ή περισσότερο, ήταν συγκρίσιμο με το ποσοστό των παιδιών που ζούσαν στην κοινότητα (62% ασφαλή, N=16) με μητέρες χαμηλού κινδύνου, σύμφωνα με μετα-αναλυτική έρευνα (από 15 μελέτες στις ΗΠΑ). Επιπλέον, το ποσοστό των παι-

διών με ασφαλή δεσμό που βρέθηκε στην ομάδα των νηπίων που έμειναν για τουλάχιστον ένα χρόνο με τη μητέρα τους στη φυλακή, φάνηκε να είναι σημαντικά μεγαλύτερο από το ποσοστό των νηπίων με ασφαλή δεσμό σε δείγμα νηπίων των οποίων οι μητέρες δεν ήταν φυλακισμένες ωστόσο χαρακτηρίζονταν υψηλού κινδύνου, όπως εξαρτημένες από ουσίες (αλκοόλ/ναρκωτικά), με συμπτώματα κατάθλιψης, χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου και κακοποιητικές-παραμελητικές ως προς τα παιδιά τους σύμφωνα με την ίδια μετα-αναλυτική μελέτη.

Σύμφωνα με τα ευρήματα πρόσφατης διαχρονικής μελέτης (Cerezo, Pons-Salvador, Trenado, 2008) σε δείγμα μητέρων που δεν ήταν φυλακισμένες, αλλά χαρακτηρίζονταν ως ομάδα υψηλού κινδύνου για την άσκηση σωματικής κακοποίησης στα παιδιά τους, φάνηκε ότι οι μητέρες αυτές ήταν λιγότερο «ευαίσθητες» (στις ανάγκες των παιδιών τους), περισσότερο παρεμβατικές ή παραβιαστικές, χωρίς να μπορούν να διακρίνουν τις διαφορετικές συμπεριφορές του βρέφους τους σε σύγκριση με τις μητέρες χαμηλού κινδύνου, ενώ είχαν περισσότερες πιθανότητες να έχουν ανασφαλή δεσμό με τα παιδιά τους. Άλλη έρευνα Sternberg, Lamb, Guterman, Abbott, Dawud-Noursi, 2005) που μελετούσε την επίδραση της κακοποίησης του παιδιού από το γονιό του στον τύπο της πρόσδεσης του παιδιού με το γονιό, έδειξε ότι οι έφηβοι που είχαν εμπειρίες κακοποίησης από τους γονείς τους είχαν σημαντικά υψηλότερη πιθανότητα να έχουν ανασφαλή δεσμό με τη μητέρα τους συγκριτικά με τα παιδιά που δεν είχαν εμπειρίες κακοποίησης, ανεξάρτητα από τον αν η μητέρα τους ήταν ο δράστης της κακοποίησης. Παρόμοια είναι και τα ευρήματα Προγράμματος του Χάρβαντ για την Κακοποίηση-Παραμέληση (Κα-Πα) του Παιδιού (Harvard Child Maltreatment Project) (Cerezo, Pons-Salvador, Trenado, 2008), που έδειξαν ότι τα παιδιά με εμπειρίες Κα-Πα έχουν περισσότερες πιθανότητες να έχουν ανασφαλείς τύπους δεσμού συγκριτικά με τα παιδιά που δεν έχουν εμπειρίες Κα-Πα.

1.2. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΤΡΑΥΜΑΤΟΣ

Οι περισσότερες γυναίκες παραβάτριες φαίνεται να είναι «επιζήσασες ψυχικού τραύματος» καθώς έχουν εμπειρίες σωματικής και/ή σεξουαλικής κακοποίησης ως παιδιά και ως ενήλικες (Covington, 2007), ιδιαίτερα σε συνθήκες διαπροσωπικής βίας (Battle, Zlotnick, Najavits, Gutierrez & Winsor, 2003; Browne, Miller & Maguin, 1999· Greene, Haney & Hurtado, 2000· Jordan, Schlenger, Fairbank, & Caddell, 1996· Owen & Bloom, 1995· SURT, 2005· Teplin, Abram, & McClelland, 1996). Σύμφωνα με άλλες έρευνες το 44% με 80% των φυλακισμένων γυναικών έχουν εμπειρίες διαπροσωπικής βίας είτε στις οικογένειες τους είτε στις ερωτικές τους σχέσεις, ποσοστό υψηλότερο από το ποσοστό γυναικών θυμάτων βίας στο γενικό πληθυσμό (Gilfus, 1992· Greenfeld & Snell, 1999, όπως αναφέρεται στο O'Brien & Young, 2006). Μάλιστα έρευνα του SURT (2005) σε αντιπροσωπευτικό δείγμα φυλακισμένων γυναικών στην Καταλονία, έδειξε ότι το ποσοστό των κρατούμενων γυναικών που ανέφερε εμπειρίες ενός ή περισσότερων τύπων Βίας Κατά των Γυναικών ξεπέρασε και το 80%. Παρόμοια είναι και τα ευρήματα άλλης έρευνας σε γυναικεία φυλακή των ΗΠΑ (Green, Miranda, Daroowalla and Siddique, 2005, όπως αναφέρεται στο Covington, 2007), σύμφωνα με τα οποία το 98% των φυλακισμένων γυναικών του δείγματος είχαν εκτεθεί σε κάποιο τραυματικό γεγονός, το 90% ανέφερε τουλάχιστον μία περίπτωση διαπροσωπικού τραύματος και το 71% είχε εμπειρίες ενδοοικογενειακής βίας. Η έκθεση στο ψυχικό τραύμα, ειδικά στο διαπροσωπικό τραύμα, φαίνεται επίσης να προβλέπει την εμφάνιση συμπεριφορών υγείας υψηλού κινδύνου, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης ουσιών (Rheingold, Acierno, Resnick, 2004, όπως αναφέρεται στο Green et al., 2005), η οποία φαίνεται να εμφανίζεται στην πλειονότητα των κρατούμενων γυναικών.

Σύμφωνα με την Covington (2007), το τραύμα δεν περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις που μια γυναίκα υφίστατο βία, αλλά και όταν υπήρξε η ίδια μάρτυρας βίας ενώ επεκτείνεται και στο στιγματισμό της εξαιτίας της φυλάκισης, ιδιαίτερα όταν είναι κρατούμενη μητέρα, αλλά και από την ίδια τη φυλάκισή της. Η ίδια υποστηρίζει ότι η εμπειρία της αλληλεπίδρασης με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης μπορεί να προκαλέσει τον (επανα)τραυματισμό πυροδοτώντας μήνες παλαιότερων εμπειριών κακοποίησης. Για παράδειγμα αναφέρει τις περιπτώσεις κρατουμένων γυναικών θυμάτων κακοποίησης που υφίστανται σωματική έρευνα ή που πρέπει να κάνουν μπάνιο κοντά σε άνδρες φύλακες ή όταν τις φωνάζει δυνατά ή υβριστικά κάποιος/-α υπάλληλος από το προσωπικό της φυλακής, καταλήγοντας ότι το ψυχικό τραύμα μπορεί να παρεμποδίσει την ψυχολογική ανάπτυξη αυτών των γυναικών. Ωστόσο, η Covington (2007) επισημαίνει ότι για κάποιες παραβάτριες η φυλακή αποτελεί τον πρώτο ασφαλή τόπο διαβίωσης, συγκριτικά με τις εμπειρίες βίας που βίωναν στο σπίτι τους ή στο δρόμο.

Σχετικά με το ψυχικό τραύμα στα παιδιά φυλακισμένων γονιών, υπάρχουν κάποια ερευνητικά ευρήματα, που αφορούν όμως την επίπτωση του διαζυγίου των γονιών στα παιδιά, προτείνοντας ότι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά μετά τον αποχωρισμό από τον ένα γονιό δεν οφείλονται κυρίως στον αποχωρισμό τους από το πρόσωπο πρόσδεσης αλλά σε άλλους στρεσογόνους παράγοντες που προϋπήρξαν του αποχωρισμού, όπως οι συγκρούσεις μεταξύ των γονιών (Murray & Farrington, 2008). Σύμφωνα με τη θεωρία του Δεσμού άλλωστε οι αρνητικές επιπτώσεις της γονεϊκής αποστέρξης στα παιδιά μπορούν να μετριαστούν όταν τα παιδιά έχουν ασφαλή εσωτερικά μοντέλα εργασίας (αναπαραστάσεις) για το συγκεκριμένο γονιό, για παράδειγμα «με προγραμματισμό και διαπραγμάτευση του αποχωρισμού, συνεχή επικοινωνία και διατήρηση της εμπιστοσύνης του παιδιού στην προσβασιμότητα και ανταπόκριση του γονιού» (Murray & Farrington, 2008, σελ. 274).

Σε αντίθεση με τον αποχωρισμό γονιού-παιδιού εξαιτίας του διαζυγίου, η φυλάκιση του γονιού είναι συχνά απροσδόκητη, ανεξήγητη, τρομακτική και βίαιη (Hairston, 2007· Murray & Farrington, 2008). Από την προσέγγιση του ψυχικού τραύματος, ο αποχωρισμός γονιού-παιδιού λόγω της φυλάκισης αναμένεται να είναι περισσότερο επιβλαβής για τα παιδιά επειδή η φύση του είναι περισσότερο τραυματική από άλλες μορφές αποχωρισμού από το πρόσωπο πρόσδεσης (Murray & Farrington, 2008) και επιπλέον γιατί μπορεί να έπεται άλλων (τραυματικών) επιβαρυντικών παραγόντων όπως η Κα-Πα παιδιού ή η ουσιοεξάρτηση της μητέρας κλπ. Για τους λόγους αυτούς, οι Greene και συν. (2000, όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007), υποστηρίζουν ότι «οι κύκλοι του πόνου» από τους οποίους περνούν οι φυλακισμένες μητέρες αναπαράγονται στις ζωές των παιδιών τους.

Οι Murray και Farrington (2008) χρησιμοποίησαν τα δεδομένα της προοπτικής διαχρονικής Μελέτης του Cambridge για την Ανάπτυξη της Παραβατικότητας (Cambridge Study in Delinquent Development) (N=411 άνδρες, 8 έως 48 ετών), για να μελετήσουν τις επιπτώσεις της φυλάκισης του γονιού στην εμφάνιση προβλημάτων εσωτερίκευσης σε αγόρια τα πρώτα δέκα χρόνια της ζωής τους. Τα ευρήματα αυτής της έρευνας, που περιλάμβανε τέσσερις ομάδες ελέγχου, έδειξαν ότι τα αγόρια που αποχωρίστηκαν από το γονιό τους εξαιτίας της φυλάκισής του, εμφάνισαν χειρότερα προβλήματα εσωτερίκευσης κατά την εφηβεία και κατά την ενήλικη ζωή σε σύγκριση με τα αγόρια των τεσσάρων ομάδων ελέγχου, δηλαδή (α) τα αγόρια που δεν είχαν εμπειρία αποχωρισμού από το γονιό τους, (β) τα αγόρια που είχαν αποχωριστεί το γονιό τους εξαιτίας του θανάτου ή της νοσηλείας του γονιού, (γ) τα αγόρια που ο γονιός τους είχε φυλακιστεί πριν από τη γέννηση τους και (δ) τα αγόρια που αποχωρίστηκαν το γονιό τους για άλλους λόγους (συνήθως λόγω δυσαρμονίας στη σχέση του γονεϊκού ζευγαριού). Τα ευρήματα της

συγκεκριμένης έρευνας προτείνουν ότι η φυλάκιση του γονιού αποτελεί ανεξάρτητο παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση προβλημάτων εσωτερίκευσης στους γιους τους, ακόμη και μετά τον έλεγχο άλλων παραγόντων κινδύνου, επιβεβαιώνοντας την προηγούμενη υπόθεση ότι ο αποκωρισμός γονιού-παιδιού εξαιτίας της φυλάκισης του γονιού μπορεί να είναι τραυματικός σε σύγκριση με άλλους τύπους αποκωρισμού από την φιγούρα πρόσδεσης. Αξίζει να σημειωθεί, βέβαια, ότι στην πειραματική ομάδα αυτής της έρευνας ο φυλακισμένος γονιός ήταν για την πλειοψηφία των αγοριών ο πατέρας τους και για ελάχιστα η μητέρα τους (20 παιδιά με φυλακισμένο πατέρα, δύο με φυλακισμένη μητέρα και ένα παιδί του οποίου και οι δύο γονείς ήταν στη φυλακή).

Το αυξανόμενο ενδιαφέρον ερευνητών/-τριών και κλινικών (ψυχικής υγείας) για τη θεραπεία όσων έχουν επιβιώσει από το (ψυχικό) τραύμα έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη διαφόρων θεραπευτικών προσεγγίσεων. Μία από τις πιο διαδεδομένες θεραπευτικές προσεγγίσεις του ψυχικού τραύματος, η οποία θεωρείται επίσης αποτελεσματική, είναι αυτή του Τριφασικού Μοντέλου (Baranowsky, & Gentry, 2002· Baranowsky, Gentry, & Schultz, 2004· Herman, 1992). Οι τρεις φάσεις που προτείνει το συγκεκριμένο μοντέλο είναι: (i) ασφάλεια και σταθεροποίηση, (ii) ανάμνηση και πένθος, και (iii) επανασύνδεση. Κατά την πρώτη φάση ο/η κλινικός βοηθά τον/την πελάτη/-ισσα να κατακτήσει τον εσωτερικό και εξωτερικό έλεγχο προκειμένου να μπορέσει να «μετακινηθεί σταδιακά από τον απρόβλεπτο κίνδυνο στην αξιόπιστη ασφάλεια» (Webber, Mascari, Dubi & Gentry, 2006, σελ. 18). Στη δεύτερη φάση (πένθος και ανάμνηση) ο/η επιζήσας/-σα μιλά για το τραύμα του/της, ανακατασκευάζει την τραυματική του/της ιστορία λεπτομερώς, τροποποιεί την τραυματική ανάμνηση, επεξεργάζεται συνδέοντας τις σκέψεις με τα αισθήματά του/της και «πενθεί τον παλιό εαυτό που κατέστρεψε το τραύμα» (Covington, 2007, σελ. 17). Στη φάση αυτή κάποιες θεραπευτικές τεχνικές φαίνεται να είναι αποτελεσματικές, όπως η μέθοδος EMDR (Απευαισθητοποίηση και Επανεπεξεργασία μέσω οφθαλμικών Κινήσεων) (American Psychiatric Association, 2004· Webber et al., 2006). Αν και η Γνωσιακή Συμπεριφορική Θεραπεία (ΓΣΘ), η θεραπεία της έκθεσης, οι αφηγηματικές θεραπείες και οι αισθητηριοκινητικές θεραπείες φαίνεται να είναι αποτελεσματικές για την θεραπεία του ψυχικού τραύματος, είναι γεγονός ότι οι φυλακισμένες γυναίκες σπάνια μπορούν να λαμβάνουν ατομική θεραπεία, αν λάβει κανείς υπόψη και την αναλογία των επαγγελματιών ψυχικής υγείας ανά κρατούμενη (Pomeroy, Kiam, & Abel, 1998). Κατά την τρίτη φάση της επανασύνδεσης, ο/η επιζήσας/-σα δουλεύει θεραπευτικά με στόχο να ξεπεράσει το τραύμα του/της, να εμπλακεί πιο ενεργητικά στην καθημερινή ζωή και να δημιουργήσει έναν καινούριο εαυτό (Covington, 2007). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία που συγκεντρώνουν οι Foa, Davidson και Frances (1999, προσαρμοσμένο από το Webber, Mascari, Dubi and Gentry 2006) σχετικά με τις προτιμήσεις των ειδικευμένων κλινικών στο πεδίο της ψυχοτραυματολογίας, σύμφωνα με τα οποία ανάμεσα στις προτεινόμενες θεραπευτικές τεχνικές με κριτήρια αποτελεσματικότητας, ασφάλειας και αποδοχής, συμπεριλαμβάνονται η ψυχοεκπαίδευση και η θεραπεία μέσω παιχνιδιού (παιγνιοθεραπεία) για παιδιά. Ειδικότερα η ψυχοεκπαίδευση, επισημαίνουν οι ίδιοι ερευνητές, προτείνεται από τους κλινικούς επαγγελματίες ως μια από τις περισσότερο δραστικές τεχνικές, η οποία φαίνεται να προτιμάται σε όλους τους τύπους ψυχικού τραύματος, ενώ όπως και η θεραπεία μέσω παιχνιδιού για παιδιά τοποθετούνται ανάμεσα στις περισσότερο αποδεκτές και ασφαλείς θεραπευτικές τεχνικές για τους/τις επιζήσαντες/-σασες ψυχικών τραυμάτων.

Η Covington (2007) προτείνει ο σχεδιασμός παρεμβάσεων σε κρατούμενες προκειμένου να είναι αποτελεσματικός στην εφαρμογή του να λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις του ψυχικού τραύματος στις γυναίκες που αποτελούν τον πληθυσμό-στόχο, δηλαδή «να υπάρχει ενημερό-

τητα σχετικά με το τραύμα»². Όπως περιγράφεται από την Herman (1992, όπως αναφέρεται στο Covington, 2007), οι επιζήσασες ψυχικού τραύματος φαίνεται να αισθάνονται ανασφαλείς τόσο εσωτερικά, δηλαδή ως προς τον ίδιο τους τον εαυτό, όσο και εξωτερικά, δηλαδή ως προς τις σχέσεις τους με άλλους. Είναι φανερό, επομένως, ότι ο σχεδιασμός και η εφαρμογή παρεμβάσεων στήριξης σε φυλακισμένες γυναίκες, πρέπει να διασφαλίζουν την ασφάλεια των συμμετεχουσών μέσα στην ομάδα, συμπεριλαμβάνοντας την εμπιστευτικότητα και τη συγκατάθεση κατόπιν ενημέρωσης των συμμετεχουσών πριν μοιραστούν οποιαδήποτε πληροφορία με τους/τις επαγγελματίες ψυχικής υγείας ή κοινωνικής πρόνοιας. Σύμφωνα με τον Π.Ο.Υ. (Paton and Jenkins, 2002) στόχος μιας ομάδας στήριξης στη φυλακή για ανθρώπους που επέζησαν από (ψυχικά) τραύματα είναι να βοηθηθούν οι συμμετέχοντες/-ουσες ώστε να επανακτήσουν μια αίσθηση ελέγχου, να νιώσουν λιγότερο μόνοι/-ες και να αποκτήσουν κάποιες δεξιότητες προκειμένου να διαχειρίζονται τα συναισθήματα που τους/τις συντρίβουν. Ειδικότερα στις περιπτώσεις που κάποιες γυναίκες αποκαλύψουν εμπειρίες σεξουαλικής, ψυχολογικής ή σωματικής κακοποίησης στην παιδική τους ηλικία προτείνεται να παραπέμπονται ανάλογα με την περίπτωση σε μακροπρόθεσμη ψυχοθεραπεία είτε μέσα στη φυλακή είτε σε κάποιο θεραπευτικό πλαίσιο μετά την αποφυλάκιση τους σε συμφωνία πάντα με τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας της φυλακής, όπου αυτές υπάρχουν (Paton and Jenkins, 2002). Άλλες ενδιαφέρουσες παρεμβάσεις για τη θεραπεία του τραύματος σε κρατούμενους/-ες που προτείνει ο ΠΟΥ (Paton and Jenkins, 2002) είναι οι ομάδες στήριξης ατόμων με εμπειρίες κακοποίησης, οι οποίες συντονίζονται από ειδικά εκπαιδευμένους εξωτερικούς (της φυλακής) συμβούλους ή θεραπευτές/-τριες, ή η λειτουργία μιας δανειστικής βιβλιοθήκης για κρατούμενους/-ες, η οποία θα περιλαμβάνει οδηγούς αυτοβοήθειας που θα έχουν προτείνει ειδικοί. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί η πρόταση της Covington (2007) ότι οι παρεμβάσεις που λαμβάνουν υπόψη τους το ψυχικό τραύμα θα πρέπει να περιλαμβάνουν επίσης δράσεις με πληθυσμό στόχο το προσωπικό της φυλακής, επιστημονικό και μη, προκειμένου να είναι σε θέση να διευκολύνουν και όχι να παρεμποδίζουν τις δυνατότητες των έγκλειστων γυναικών να διαχειριστούν το τραύμα τους.

1.3. Η ΣΧΕΣΙΑΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Στο πλαίσιο του σχεδιασμού και της υλοποίησης αποτελεσματικών παρεμβάσεων σε γυναικείες φυλακές με πληθυσμό-στόχο τις γυναίκες κρατούμενες, η Covington (2002, σελ. 3) επισημαίνει τον κίνδυνο «να αναπαραχθούν μέσα στα σωφρονιστικά ιδρύματα παρόμοιου τύπου παραβιαστικές και/ή δυσλειτουργικές σχέσεις που εμποδίζουν την ανάπτυξη του ατόμου και τις οποίες οι γυναίκες έχουν βιώσει ήδη στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο». Η Σχεσιακή Θεωρία (Relational Theory) προτείνεται στην εφαρμογή παρεμβάσεων σε κρατούμενες με βάση το φύλο εστιάζοντας στην ανάπτυξη υγιών σημαντικών διαπροσωπικών σχέσεων.

Η Jean Baker Miller (1976, όπως αναφέρεται στο Covington, 2002, 2007) αμφισβήτησε την υπόθεση των παραδοσιακών θεωριών προσωπικότητας, σύμφωνα με τις οποίες «η ωριμότητα πραγματώνεται με τη διαδικασία του αποχωρισμού» (Covington, 2007, σελ. 3), προτείνοντας ότι ο μηχανισμός αυτός ισχύει για τους άνδρες, αλλά όχι και για τις γυναίκες, οι οποίες χρειάζονται τη σύνδεση με τους άλλους αντί του αποχωρισμού, προκειμένου να αναπτύξουν την αίσθηση του εαυτού και της αυταξίας τους (Covington, 2007). Με άλλα λόγια, η σύνδεση με

² Οι υπηρεσίες που λαμβάνουν υπόψη τους το ψυχικό τραύμα είναι υπηρεσίες που προσφέρονται αρχικά για άλλα προβλήματα και όχι για το τραύμα, χωρίς όμως να παραγνωρίζουν τις επιπτώσεις του τραύματος στον πληθυσμό που απευθύνονται (Covington, 2007).

άλλους ανθρώπους δεν αποτελεί «ένδειξη ανεπάρκειας» για τις γυναίκες, αλλά «την κινητήρια δύναμη της ανάπτυξής τους» (Covington, 2007, σελ. 3).

Οι εργασίες της Miller αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για την ερευνητική ομάδα που ίδρυσε το Stone Center στο Wellesley College, με αντικείμενο τη μελέτη των διαφορετικών ποιοτήτων των σχέσεων που ευνοούν την υγιή ανάπτυξη και την ψυχολογική ωρίμανση των γυναικών (Jordan, 1984, 1985· Jordan & Surrey, 1986· Kaplan, 1984· Surrey, 1985, όπως αναφέρονται στο Covington, 2007). Έτσι, το Stone Center εισάγει το σχεσιακό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο η σύνδεση με, καθώς και η διαφοροποίηση από τους άλλους αποτελούν δύο βασικές πανανθρώπινες ανάγκες, ωστόσο οι γυναίκες είναι αυτές που συντονίζονται περισσότερο με τη σύνδεση, ενώ οι άνδρες με την διαφοροποίηση (Covington, 2002, 2007).

Αρχικά το σχεσιακό μοντέλο για τη γυναικεία ψυχολογία που αναπτύχθηκε από θεωρητικούς του Stone Center ονομάστηκε «η Θεωρία του Σχεσιακού Εαυτού»³, ενώ σε πρόσφατες αναφορές ονομάζεται **Πολιτισμική Σχεσιακή Θεωρία** (Covington, 2007). Το σχεσιακό μοντέλο προσεγγίζει τις γυναικείες σχέσεις ως προς τις «συνδέσεις» (connections) των γυναικών με άλλους ανθρώπους και τις «αποσυνδέσεις» (disconnections) τους από αυτούς, και διατυπώνει την άποψη ότι οι επανειλημμένες αποσυνδέσεις μπορούν να οδηγήσουν σε αρνητικά ψυχικά αποτελέσματα (Covington, 2007).

Οι τρεις βασικές έννοιες της Σχεσιακής Θεωρίας (Kaplan, 1984, όπως αναφέρεται στο Covington, 2007, σελ. 5), είναι οι εξής:

- ➔ **Το Πολιτισμικό Πλαίσιο** που αφορά στην ισχυρή επίδραση του πολιτισμικού πλαισίου στις ζωές των γυναικών.
- ➔ **Οι Σχέσεις** ως κεντρικό και οργανωτικό χαρακτηριστικό της ανάπτυξης των γυναικών. Αντίθετα από τα παραδοσιακά αναπτυξιακά μοντέλα τα οποία επικεντρώνονται στην ανεξαρτησία και την αυτονομία, η συγκεκριμένη θεωρία επικεντρώνεται ακριβώς στις συνδέσεις των γυναικών με τους άλλους ανθρώπους.
- ➔ **Οι Αναπτυξιακοί Δρόμοι:** οι ικανότητες των γυναικών στο σχετίζεσθαι αναγνωρίζονται ως πλεονεκτήματα που προσφέρουν δρόμους-τρόπους για υγιή ανάπτυξη και ωρίμανση. Στις παραδοσιακές θεωρίες, η ικανότητα των γυναικών να εκφράζουν με μεγαλύτερη ευκολία τα συναισθήματά τους και το ενδιαφέρον τους για τις σχέσεις συχνά κατέληγαν να αναφέρονται στις γυναίκες με όρους παθολογίας.

Σύμφωνα με το σχεσιακό μοντέλο, η σύνδεση ορίζεται ως «η αλληλεπίδραση που προκαλεί στο άτομο την αίσθηση ότι βρίσκεται σε αρμονία με τον εαυτό του και με τα άλλα άτομα καθώς και την αίσθηση ότι τα άλλα άτομα το καταλαβαίνουν και το εκτιμούν» (Byington, 1997, σελ. 35). Οι αληθινές συνδέσεις αφορούν σχέσεις αμοιβαιότητας, ενσυναίσθησης, δημιουργικότητας, απελευθέρωσης ενέργειας και ενδυνάμωσης για όλα τα εμπλεκόμενα μέλη. Κατ' επέκταση, οι συνδέσεις αυτές είναι που παράγουν θετικά ψυχικά αποτελέσματα τα οποία απαρτιώνουν την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των γυναικών· τέτοια είναι: «1) η αυξημένη ζέση και ζωντάνια, 2) η ενδυνάμωση για δράση, 3) η γνώση του εαυτού και των άλλων, 4) η αυταξία, και 5) η επιθυμία για περισσότερη σύνδεση» (Miller, 1986 όπως αναφέρεται στο Covington, 2007, σελ. 4). Επιπλέον, η αμοιβαιότητα, η ενσυναίσθηση και η άσκηση εξουσίας μαζί με άλλους και όχι επάνω στους άλλους, συνιστούν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά μιας σχέσης που προάγει την προσωπική ανάπτυξη, δηλαδή μιας σχέσης που ευνοεί την υγιή ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Αντίθετα, οι αποσυνδέσεις ή οι παραβιάσεις μέσα στις σχέσεις, είτε πρόκειται για ενδοοικογενειακές είτε για κοινωνικές σχέσεις με την ευρεία έννοια, όπως δηλαδή οι μη αμοι-

³ Στο αγγλικό πρωτότυπο αναφέρεται ως *Self-in-Relation Theory* (σ.τ.μ.)

βαίες ή κακοποιτικές σχέσεις, έχουν αρνητικά ψυχικά αποτελέσματα για τις γυναίκες, τα οποία η Miller ονομάζει «σπείρα της κατάθλιψης»: τέτοια είναι: «1) η μειωμένη ζέση και ζωντάνια, 2) η αποδυνάμωση, 3) η ασάφεια ή σύγχυση, 4) η μειωμένη αυτοξία, και 5) η απομάκρυνση από τις σχέσεις» (Miller, 1990, όπως αναφέρεται στο Covington, 2007, σελ. 5). Ωστόσο, οι αποσυνδέσεις μπορεί να συμβούν σε όλες τις ανθρώπινες σχέσεις, και ουσιαστικά αναφέρονται στο αίσθημα της αποστασιοποίησης ή της ψυχολογικής απομόνωσης από τον άλλο (Covington, 2007). Η Miller (1990) περιγράφει χαρακτηριστικά την αδιέξοδη κατάσταση της «καταδικασμένης απομόνωσης» που μπορεί να αισθάνεται μια γυναίκα μέσα στις σημαντικές της σχέσεις, κατηγορώντας τον εαυτό της ως πηγή του προβλήματος. Αυτή η συνθήκη ονομάζεται «καταδικασμένη απομόνωση» όταν η γυναίκα αισθάνεται ότι δεν έχει καμία διέξοδο, κανένα τρόπο για να αλλάξει την κατάσταση. Η Covington (2007) μάλιστα υποστηρίζει ότι σε γενικές γραμμές οι γυναίκες έχουν την τάση να θεωρούν ότι είναι κακές σύντροφοι («κάτι δεν πάει καλά με μένα»), αναλαμβάνοντας όλη την ευθύνη μιας κακής σχέσης και προσπαθώντας να αλλάξουν τον εαυτό τους. Η κατάσταση της ψυχολογικής απομόνωσης φαίνεται να σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό και με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, δεδομένου ότι τα ναρκωτικά γίνονται το μέσο διαχείρισης όλων αυτών των δυσφορικών και έντονων συναισθημάτων. Η ποιοτική διαφορά των αποσυνδέσεων που μπορεί να συμβούν στις σχέσεις που προάγουν την προσωπική ανάπτυξη έγκειται στο γεγονός ότι οι αποσυνδέσεις αυτές μπορεί να μετατραπούν σε συνδέσεις με την προσπάθεια βέβαια των εμπλεκόμενων υποκειμένων, σε αντίθεση με τις μη αμοιβαίες και/ή κακοποιτικές σχέσεις όπου οι αποσυνδέσεις δεν μετατρέπονται σε συνδέσεις. Για αυτό, όπως υποστηρίζει η Covington (1998, 2002), η Σχεσιακή Θεωρία συνδέεται άμεσα με τον πληθυσμό των κρατούμενων γυναικών, στο βαθμό που οι περισσότερες από αυτές έχουν βιώσει στην παιδική τους ηλικία και/ή στην ενήλικη ζωή αποσυνδέσεις και παραβιάσεις στις οικογενειακές και/ή σε άλλου τύπου σχέσεις. Επιπλέον, φαίνεται πολλές κρατούμενες γυναίκες να έχουν εμπειρίες «μη ενσυναισθητικών σχέσεων» (Gilligan et al., 1990, όπως αναφέρεται στο Covington, 2002), με την έννοια της έλλειψης ενσυναίσθησης ως προς τον εαυτό και ως προς τους άλλους ή της απόλυτης ενσυναίσθησης⁴ ως προς τους άλλους αλλά όχι ως προς τον εαυτό τους. Για αυτό, όπως υποστηρίζει η Covington (1998, 2002) οι παρεμβάσεις στον πληθυσμό των κρατούμενων γυναικών κατά τη διάρκεια της φυλάκισης τους και/ή μετά την αποφυλάκισή τους, θα πρέπει να επικεντρώνονται στην ανάπτυξη υγιών σχέσεων και επομένως διορθωτικών εμπειριών όπου δεν αναπαράγονται η κακοποίηση-παραμέληση και η απώλεια που έχουν βιώσει ως παιδιά και/ή ως ενήλικες. Σύμφωνα μάλιστα με έκθεση σχετικά με την αποτελεσματικότητα υπηρεσιών με βάση το φύλο που απευθύνονταν σε έφηβες παραβάτριες (Belknap, Dunn & Holsinger 1997, σελ. 23) επιβεβαιώνεται το σχεσιακό μοντέλο που προτείνει και η Covington για τις παρεμβάσεις σε κρατούμενες γυναίκες: «Τα προγράμματα που απευθύνονται σε αγόρια-παραβάτες είναι περισσότερο αποτελεσματικά όταν δίνουν έμφαση στους κανόνες και στους τρόπους εξέλιξης μέσα σε ένα δομημένο περιβάλλον, ενώ τα προγράμματα που απευθύνονται σε κορίτσια-παραβάτριες είναι περισσότερο αποτελεσματικά όταν επικεντρώνονται στην ανάπτυξη και διατήρηση των σημαντικών διαπροσωπικών τους σχέσεων».

Επίσης, η επίδραση του πολιτισμικού πλαισίου στη ζωή των γυναικών αποκτά ιδιαίτερο νόημα στο κατεξοχήν πολυπολιτισμικό πλαίσιο της φυλακής και πολύ δε περισσότερο στην πολιτισμική διάσταση των παρεχόμενων υπηρεσιών, προγραμμάτων και των πολιτικών που εφαρμόζονται στα σωφρονιστικά ιδρύματα για γυναίκες. Για παράδειγμα, σε αδρές γραμμές η έκφραση της

⁴ «Ένα άτομο με ενσυναίσθηση νιώθει ότι είναι ο εαυτός του μέσα στη σχέση, αλλά ταυτόχρονα νιώθει ότι μπορεί να κατανοήσει και να μπει στη θέση του άλλου» (Covington, 2007, σελ. 4).

γυναικείας επιθυμίας για «συνδέσεις, σεξουαλικότητα και συναισθηματικότητα» συνδέεται με μια «τεράστια πολιτισμική ενοχοποίηση» (Jordan et al., 1991, όπως αναφέρεται στο Covington, 2007, σελ. 9). Εν προκειμένω στις περιπτώσεις των φυλακισμένων γυναικών τέτοιου τύπου προκαταλήψεις και στερεότυπα γίνονται επικίνδυνα όταν υιοθετούνται από το προσωπικό της φυλακής (Wrenn, 1962). Με άλλα λόγια, όταν το προσωπικό της φυλακής δεν ξεπερνά τον εθνοκεντρισμό του, αντιμετωπίζοντας ως μη φυσιολογικό ο,τιδήποτε αποτελεί τη νόρμα μιας μειονοτικής ομάδας (Falicov, 1998) η ισότιμη αντιμετώπιση για παράδειγμα μιας κρατούμενης Ρομά φαίνεται σε αυτές τις περιπτώσεις απλώς θεωρητική.

Στο πλαίσιο της εφαρμογής της σχεσιακής προσέγγισης, προτείνεται από την Αμερικανική Εταιρεία Σωφρονισμού (ACA, 1995) στόχος του σωφρονιστικού συστήματος να είναι «η διατήρηση και ενίσχυση των οικογενειακών δεσμών, και ιδιαίτερα μεταξύ γονιών και παιδιών». Κατά άλλους/-ες υπεύθυνους/-ες χάραξης πολιτικής στις ΗΠΑ, επίσης, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ενίσχυση των οικογενειακών δεσμών των φυλακισμένων μητέρων ως ένα πιθανό αναμορφωτικό μέτρο, καθώς αναμένεται ότι θα αποτελεί για την κρατούμενη «το κίνητρο για την θεραπεία και την ανάληψη των οικονομικών ευθυνών της» (Covington, 2007, σελ. 7).

Παρομοίως, το Ψήφισμα της 13ης Μαρτίου 2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (OJ C 66, 20.03.2009) σχετικά με την κατάσταση των γυναικών στις φυλακές και τον αντίκτυπο του εγκλεισμού των γονιών στον κοινωνικό και οικογενειακό βίο επισημαίνει ότι πολλές φυλακισμένες γυναίκες αποτελούν το μοναδικό άτομο φροντίδας του παιδιού τους και, εξαιτίας της φυλάκισής τους, χάνουν την επαφή με τα παιδιά τους -και ορισμένες φορές αυτό συμβαίνει για πάντα- ζητώντας παράλληλα από την Επιτροπή και τα Κράτη-Μέλη την εφαρμογή εναλλακτικών πολιτικών με στόχο την αποτροπή του πλήρους αποχωρισμού αλλά και την προώθηση της διεξαγωγής σχετικών ερευνών που να λαμβάνουν υπόψη το φύλο στις φυλακές [...] αποσκοπώντας στην βελτίωση της συμμετοχής των φυλακισμένων, ανδρών και γυναικών, στον κοινωνικό, οικογενειακό και εργασιακό βίο. Επίσης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καλεί τα Κράτη-Μέλη να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την παροχή ψυχολογικής στήριξης στις φυλακισμένες γυναίκες και ιδιαίτερα σε εκείνες που έχουν υπάρξει **θύματα βίας ή κακομεταχείρισης, σε μπότερες που μεγαλώνουν μόνες τους τα παιδιά τους** με στόχο τη διασφάλιση καλύτερης προστασίας και τη βελτίωση των οικογενειακών και κοινωνικών τους σχέσεων, αυξάνοντας έτσι τις ευκαιρίες τους για κοινωνική επανένταξη. Επίσης, συνιστά τη διευκόλυνση της επικοινωνίας εντός των οικογενειών, και ιδιαίτερα μεταξύ των φυλακισμένων γονέων και των παιδιών τους, εκτός και αν αυτό έρχεται σε αντίθεση προς το συμφέρον του παιδιού, μέσω της δημιουργίας κατάλληλων χώρων επισκεπτηρίου –διαμορφωμένων έτσι ώστε να μη θυμίζουν φυλακή- που θα επιτρέπουν κοινές δραστηριότητες και θα διευκολύνουν την συναισθηματική επαφή. Το Κοινοβούλιο συνιστά ακόμη στα Κράτη-Μέλη να εκπαιδεύουν και να ενημερώνουν το προσωπικό των φυλακών σχετικά με την ιδιαίτερη ευαλωτότητα των συγκεκριμένων κρατούμενων. Τέλος, συστήνεται οι φυλακισμένες κυοφορούσες να λαμβάνουν την απαιτούμενη φροντίδα κατά την προγεννητική και μεταγεννητική περίοδο, καθώς και να συμμετέχουν σε ομάδες γονέων ισόδύναμων με εκείνες που παρέχονται εκτός του πλαισίου της φυλακής και με προσωπικό ικανό να προσφέρει την απαραίτητη βοήθεια και στήριξη στις φυλακισμένες μπότερες όσον αφορά στα γονεϊκά τους καθήκοντα.

1.4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ

Άλλη μια ενδιαφέρουσα θεωρητική προσέγγιση για τη σχέση της κρατούμενης μητέρας με το παιδί της αποτελεί η θεωρία της βιωματικής διαδρομής⁵ η οποία πραγματεύεται την επίδραση των γονεϊκών πρακτικών και των οικογενειακών σχέσεων και ιδιαίτερα της σχέσης μητέρας-παιδιού στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών. Ως βιωματική πορεία ζωής αναφέρεται η ακολουθία κοινωνικά κατασκευασμένων ηλικιακών φάσεων της ζωής ενός ατόμου από την παιδική του ηλικία ως την ενηλικίωσή του (Elder, 1985, όπως αναφέρεται στο Sandifer, 2008).

Ειδικότερα, σύμφωνα με την θεωρία οι ισχυρές οικογενειακές σχέσεις μπορεί να αποτρέψουν κάποιον/-α από την εγκληματικότητα (Sampson & Laub, 1993, όπως αναφέρεται στο Sandifer, 2008). Αντίθετα, η φυλάκιση του γονιού μπορεί να προκαλέσει μια σειρά από συμβάντα στη ζωή του παιδιού που μπορεί να το κατευθύνουν προς την εγκληματικότητα (Hagan & Palonni, 1990, όπως αναφέρεται στο Sandifer, 2008). Βέβαια η θεωρία υποστηρίζει ότι ένας εγκληματικός βίος μπορεί να αλλάξει ή να προληφθεί μέσω της αποτελεσματικής γονεϊκής φροντίδας που ευνοεί την υγιή ανάπτυξη των παιδιών, προσφέροντας μια «πολυπαραγοντική προσέγγιση για να εξετάσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο τόσο οι γονεϊκές πρακτικές όσο και οι σχέσεις γονιού-παιδιού επηρεάζουν την εμφάνιση εγκληματικής συμπεριφοράς των φυλακισμένων μητέρων και των παιδιών τους» (Sandifer, 2008, σελ. 424).

Πιο συγκεκριμένα, ενισχύοντας τις γονεϊκές δεξιότητες της μητέρας και ενδυναμώνοντας τη σχέση μητέρας-παιδιού επιτυγχάνεται η υποστήριξη και των δύο, μητέρας και παιδιού. Αντίθετα, οι αναποτελεσματικές γονεϊκές πρακτικές και η κακή σχέση γονιού-παιδιού έχουν σύμφωνα με τη θεωρία τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (Sandifer, 2008, σελ. 425): ελλειμματική εμπλοκή-αλληλεπίδραση γονιού και παιδιού, φτωχοί συναισθηματικοί δεσμοί, ανεπαρκής εποπτεία ή πειθαρχία του παιδιού· απουσία του γονιού από τη ζωή του παιδιού και εγκληματικότητα του γονιού, σκληρή, ασυνεπής και αναποτελεσματική επικοινωνία ή πειθαρχία από την πλευρά του γονιού· απόρριψη του παιδιού από το γονιό· άκαμπος έλεγχος και αδυναμία οριοθέτησης της συμπεριφοράς του παιδιού από το γονιό (Farrington, 1986· Glueck & Glueck, 1950· Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986· Patterson, Reid & Dishion, 1992, όπως αναφέρεται στο Sandifer, 2008).

1.5. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης και ιδιαίτερα οι δίσωπες έρευνες του Bandura με την «κούκλα Bobo»⁶ (Bandura, 1973) έδειξαν ότι τα παιδιά μαθαίνουν με την παρατήρηση και τη μίμηση της συμπεριφοράς των άλλων και των συνεπειών που προκύπτουν από αυτές, συμπεριλαμβανομένων των παρατηρούμενων βίαιων συμπεριφορών. Οι βασικές διεργασίες που συντελούνται κατά τη μάθηση μέσω της παρατήρησης και μίμησης του προτύπου είναι: 1) η **προσοχή** των συμπεριφορών που αποτελούν πρότυπο· συμπεριλαμβάνονται η διακριτική ικανότητα, η δυναμική επιρροή, η πολυπλοκότητα, η επικράτηση και η λειτουργική αξία των χαρακτηριστικών του προτύπου, αλλά και τα χαρακτηριστικά του/της παρατηρητή/-τριας όπως οι αισθητηριακές ικανότητες του, το επίπεδο εγρήγορσης, το αντιληπτικό πλαίσιο και η προηγούμενη ενίσχυση, 2) η **μνημονική διατήρηση**, συμπεριλαμβανομένης της συμβολικής κωδικοποίησης, της γνωστι-

⁵ Στο πρωτότυπο "Life course theory", εδώ σε ελεύθερη μετάφραση.

⁶ Τα παιδιά στις έρευνες του Bandura παρατηρούσαν ένα ενήλικα να συμπεριφέρεται βίαια σε μια κούκλα Bobo. Όταν στη συνέχεια επιτράπηκε στα παιδιά να παίξουν με την κούκλα, άρχισαν να μιμούνται τις βίαιες πράξεις που είχαν δει προηγουμένως.

κής οργάνωσης, της συμβολικής και κινητικής εσωτερικής επανάληψης των παρατηρούμενων πληροφοριών, 3) η **κινητική αναπαγωγή**, που περιλαμβάνει τις φυσικές δυνατότητες του/της παρατηρητή/-τριας, την αυτοπαρατήρηση της αναπαγωγής του/της και την ακρίβεια της αυτο-ανατροφοδότησής του/της και 4) τα **κίνητρα** εσωτερικά και εξωτερικά του/της παρατηρητή/-τριας. Επιπλέον, ο Bandura υποστήριξε την άποψη ότι η επιθετική συμπεριφορά των γονιών αποτελεί βασικό πρότυπο μίμησης από τα παιδιά, τα οποία μαθαίνουν να χρησιμοποιήσουν τις ίδιες επιθετικές στρατηγικές με αυτές που εφαρμόζουν οι γονείς τους στις σχέσεις τους με τους άλλους (Bandura, 1976).

Επομένως, σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης η φυλάκιση του γονιού μπορεί να προκαλέσει την αντικοινωνική συμπεριφορά του παιδιού, καθώς είναι πολύ πιθανό το παιδί να μιμηθεί την αντικοινωνική συμπεριφορά του γονιού που παρατηρούσε πριν από τη φυλάκισή του. Τα ευρήματα μιας μικρής κλίμακας κλινικής έρευνας (Sack, 1977) έδειξαν ότι ορισμένα αγόρια των οποίων οι πατέρες ήταν στη φυλακή μιμήθηκαν το έγκλημα του πατέρα τους. Επιπρόσθετα, η υπόθεση της μίμησης της αντικοινωνικής συμπεριφοράς από το παιδί συνδέεται με μια άλλη υπόθεση (Murray & Farrington, 2008), ότι το παιδί γίνεται περισσότερο ενήμερο σχετικά με την εγκληματική συμπεριφορά του γονιού του μετά από τη φυλάκισή του. Ωστόσο, δεν υπάρχουν ευρήματα που να στηρίζουν την υπόθεση ότι η φυλάκιση του γονιού αυξάνει την ενημερότητα του παιδιού για την εγκληματική συμπεριφορά του γονιού του αλλά ούτε και ότι «η αυξημένη ενημερότητα του παιδιού επηρεάζει με κάποιο τρόπο την αντικοινωνική συμπεριφορά του ίδιου του παιδιού» (Murray & Farrington, 2008, σελ. 173).

Βέβαια, προκειμένου να μελετηθεί η διαδικασία μάθησης της παραβατικής συμπεριφοράς από το παιδί του οποίου ο ένας ή οι δυο γονείς κρατούνται, θα πρέπει να εξεταστεί και η επίδραση των αντικοινωνικών αξιών που πιθανά μεταβιβάζουν στα παιδιά τους γονείς που και οι ίδιοι έχουν αντικοινωνική συμπεριφορά.

2. Κρατούμενες Μητέρες

2.1. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Τα επίσημα στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των κρατούμενων μητέρων επί του συνόλου των κρατούμενων γυναικών στην ευρύτερη περιοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πολύ περισσότερο στην περιοχή των Βαλκανίων είναι ελάχιστα και σε κάποιες περιπτώσεις εντελώς ανύπαρκτα.

Γενικά οι κρατούμενες γυναίκες στην **Ευρώπη** αποτελούν το 4,5% με 5% κατά μέσο όρο του συνολικού πληθυσμού των κρατουμένων (από 2,9% στην Πολωνία έως 7,8% στην Ισπανία). Το ποσοστό αυτό φαίνεται να αυξάνεται σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, σε ορισμένες δε γρηγορότερα από το αντίστοιχο του αντρικού πληθυσμού των κρατουμένων (European Parliament, 2008, February). Σύμφωνα με το Συμβούλιο της Ευρώπης (Cliveti, 2008) ο αριθμός των φυλακισμένων γυναικών στην Ευρώπη αυξάνεται συνεχώς (σε ποσοστό της τάξης του 68% έως 410%), παρόλο που 9 στις 10 κρατούμενες γυναίκες καταδικάζονται για μη βίαιες παραβάσεις. Ανάμεσα στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Ηνωμένο Βασίλειο έχει (το Μάρτιο του 2004) το υψηλότερο ποσοστό φυλακισμένων γυναικών και τον πιο ραγδαίο ρυθμό αύξησης αυτού (Black, Payne, Lansdown, & Gregoire, 2004).

Ειδικότερα ο μέσος αριθμός των κρατούμενων μητέρων στις ευρωπαϊκές φυλακές εκτιμάται ότι είναι ιδιαίτερα υψηλός, παρά τις διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται σε επίπεδο χωρών (Cruells & Igarada, 2005). Το οξύμωρο που παρατηρείται μάλιστα είναι ότι παρόλο που το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με Ψήφισμα το 1995 (Recommendation 1257) προτείνει την περιορισμένη εφαρμογή των ποινών φυλάκισης για τις γυναίκες παραβάτριες (Munro, 2007), πολλές πρόσφατες εκθέσεις για τις ευρωπαϊκές γυναικείες φυλακές επιβεβαιώνουν την αύξηση των γυναικών κρατουμένων κατά την τελευταία δεκαετία, όπως στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου. Επιπλέον, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2008) αναφέρει ότι περισσότερες από τις μισές κρατούμενες στις φυλακές της Ευρώπης είναι μητέρες ενός τουλάχιστον παιδιού. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα και την Ισπανία το ποσοστό κρατούμενων μητέρων αναφέρεται ως «ιδιαίτερα υψηλό», χωρίς ωστόσο στην συγκεκριμένη έκθεση να αναφέρονται συγκεκριμένα στατιστικά στοιχεία για το ποσοστό των κρατούμενων μητέρων.

Παρόμοια εικόνα φαίνεται να υπάρχει και στις **ΗΠΑ**, καθώς ο αριθμός των κρατούμενων γυναικών αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς από αυτόν των κρατούμενων ανδρών (Muth, 2006). Πιο συγκεκριμένα, παρά το γεγονός ότι οι κρατούμενες γυναίκες αποτελούν μόνο το 10% του συνολικού πληθυσμού των κρατουμένων, αποτελούν τον ταχύτερα αυξανόμενο πληθυσμό των φυλακών στις ΗΠΑ (Fearn & Parker, 2004· Harrison & Beck, 2004· LaLonde & George, 2002). Σύμφωνα μάλιστα με την Covington (1998) παρατηρούνται δυο αντίστροφες μεταβολές στα ποσοστά των φυλακισμένων γυναικών, αφενός το ποσοστό των γυναικών παραβατριών που καταδικάζονται σε φυλάκιση έχει τριπλασιαστεί μέσα σε μια δεκαετία, αφετέρου η αναλογία των φυλακισμένων γυναικών που καταδικάζονται για βίαια εγκλήματα συνεχίζει να παρουσιάζει μείωση στις φυλακές των Ηνωμένων Πολιτειών (Covington, 2002). Ο αυξημένος αριθμός κρατούμενων γυναικών είναι πιθανό να οφείλεται στην αύξηση των ποινών που σχετίζονται με τα ναρκωτικά και την υποχρεωτική φυλάκιση που επιβάλλει ο νόμος για τις συγκεκριμένες παραβάσεις (Covington, 1998). Σύμφωνα με στοιχεία που δημοσίευσε η Child Welfare League (CWL)

(2004) τα 3/4 των κρατούμενων γυναικών στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι μητέρες. Μάλιστα σε ποσοστό της τάξης του 72% οι κρατούμενες μητέρες ήταν το βασικό πρόσωπο φροντίδας των παιδιών τους πριν από τη σύλληψή τους, ενώ τα 2/3 αυτών των μητέρων είχαν παιδιά σε ηλικίες κάτω των 16 ετών (Muth, 2006). Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι περίπου το 6% των κρατούμενων γυναικών είναι έγκυες όταν συλλαμβάνονται σύμφωνα πάντα με στοιχεία που δημοσιεύονται για τις φυλακές των ΗΠΑ (Fearn & Parker, 2004· Harrison & Beck, 2004· LaLonde & George, 2002).

2.2. ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΜΗΤΕΡΩΝ

Παρόλο που τα σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα για τις κρατούμενες γυναίκες και ειδικότερα για τις κρατούμενες μητέρες προέρχονται κυρίως από τις ΗΠΑ, το προφίλ των κρατούμενων γυναικών που περιγράφεται στη βιβλιογραφία φαίνεται να έχει κοινά χαρακτηριστικά με το προφίλ των φυλακισμένων γυναικών στην Ευρώπη.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2008) αναφέρει ότι η πλειοψηφία των κρατούμενων γυναικών στην Ευρώπη είναι ηλικίας από 20 μέχρι 40 ετών, ενώ για τις ΗΠΑ το ηλικιακό εύρος της πλειοψηφίας των κρατούμενων γυναικών κυμαίνεται μεταξύ 30 και 35 ετών (Bloom, Owen & Covington, 2003, όπως αναφέρεται στο Covington, 2004). Επομένως, είναι πολύ πιθανό οι γυναίκες αυτές να είναι ήδη μητέρες κατά τη σύλληψή τους, ή να πρόκειται να γίνουν. Και, πράγματι, τα δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι η πλειοψηφία των κρατούμενων γυναικών είναι μητέρες (Dünkel, Kestermann, & Zolondek, 2005). Από όσες γυναίκες συλλαμβάνονται και είναι ήδη μητέρες αυτές είναι συνήθως το βασικό ή το μοναδικό πρόσωπο φροντίδας των παιδιών τους (Cruells & Igareda, 2005· European Parliament, 2008, February). Επιπρόσθετα, ευρήματα από τις ΗΠΑ (Bloom & Steinhart, 1993, BJS, 2000, όπως αναφέρεται στο Covington, 2002) δείχνουν ότι οι κρατούμενες μητέρες είναι περισσότερο πιθανό να είναι ανύπαντρες, έχουν δύο παιδιά κατά μέσο όρο και είναι εκείνες που έχουν την επιμέλεια των παιδιών τους πριν από τη σύλληψή τους.

Οι περισσότερες κρατούμενες γυναίκες έχουν καταδικαστεί για μη βίαιες παραβάσεις, που σχετίζονται με εγκλήματα κατά της περιουσίας ή με ναρκωτικά (Quaker Council for European Affairs, 2007· Covington, 2002). Τα **εγκλήματα που σχετίζονται με τα ναρκωτικά** αποτελούν την κύρια αιτία για τις καταδικαστικές ποινές για τις γυναίκες παραβάτριες στις ΗΠΑ (Bureau of Justice Statistics, 1999· Hotelling, 2008), αλλά και παγκοσμίως (Taylor, 2004).

Το Περιφερειακό Γραφείο για την Ευρώπη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (WHO Regional Office for Europe, 2009) επιβεβαιώνει τον υψηλό ρυθμό μεταβολής του πληθυσμού των φυλακισμένων γυναικών, τον οποίο σε κάποιο βαθμό αποδίδει στο γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός γυναικών εκτίει ποινές μικρής διάρκειας. Η Διεύθυνση των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα (UNODC, 2008 όπως αναφέρεται στο WHO Regional Office for Europe, 2009) αναφέρει επίσης, ότι σε πολλές χώρες ο αριθμός των υπόδικων γυναικών είναι ίσος ή και μεγαλύτερος από τον αριθμό των καταδικασμένων κρατούμενων γυναικών.

Ο οργανισμός Penal Reform International (2007) υποστηρίζει ότι οι υπόδικες κρατούμενες πολλές φορές υφίστανται περιορισμούς στη διατήρηση επικοινωνίας με την οικογένεια τους, όπως για παράδειγμα μέσω των επισκεπτηρίων, γεγονός που επηρεάζει δυσανάλογα τις κρατούμενες που είναι μητέρες και επιδιώκουν μέσα από την φυλακή την επαφή με τα παιδιά τους. Ευρήματα έρευνας σε πολιτειακή φυλακή των ΗΠΑ (Mumola, 2000) δείχνουν ότι το 60% των μητέρων που έχουν καταδικαστεί αναφέρουν ότι επικοινωνούν σε εβδομαδιαία βάση με τα παι-

διά τους, κυρίως μέσω αλληλογραφίας ή τηλεφώνου, και λιγότερο αυτοπροσώπως. Σύμφωνα βέβαια με τη Διεύθυνση των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα (UNODC, 2008) βασικός λόγος για τον περιορισμένο αριθμό των τακτικών **επισκεπτηρίων** των παιδιών στη μητέρα τους που βρίσκεται στη φυλακή είναι η απόσταση της φυλακής από τον τόπο κατοικίας των παιδιών και το οικονομικό κόστος που απαιτείται για τη μετακίνησή τους. Είναι ευνόητο ότι το έξοδα μετακίνησης από και προς την φυλακή για το επισκεπτήριο στην κρατούμενη μητέρα σε πολλές περιπτώσεις αποτελούν μεγάλο οικονομικό βάρος τόσο για την ίδια την κρατούμενη όσο και για την οικογένειά της, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη ότι οι κρατούμενες γυναίκες-μητέρες φαίνεται να διαβιούν σε χειρότερες οικονομικά συνθήκες συγκριτικά με τους κρατούμενους άνδρες αλλά και από τις οικονομικά ασθενέστερες ομάδες γυναικών στο γενικό πληθυσμό (Hotelling, 2008).

Επίσης, το Περιφερειακό Γραφείο για την Ευρώπη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (2009) αναφέρει ότι ένα μεγάλο ποσοστό των κρατούμενων γυναικών έχουν **εμπειρίες μακροχρόνιας κακοποίησης**, όπως Κακοποίηση-Παραμέληση στην παιδική ηλικία, και **ενδοοικογενειακής βίας**. Άλλες εκθέσεις για τον πληθυσμό των κρατούμενων γυναικών στις γυναικείες φυλακές της Ευρώπης (Cruells & Igarada, 2005) και τον υπόλοιπο κόσμο (UNODC, 2008) επιβεβαιώνουν την υπεραντιπροσώπηση θυμάτων κακοποίησης-παραμέλησης κατά την παιδική ηλικία και κακοποίησης από τον ερωτικό σύντροφο στο γυναικείο πληθυσμό των κρατούμενων. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ευρήματα που δείχνουν ότι οι κρατούμενες που έχουν καταδικαστεί σε φυλάκιση για τη διάπραξη βίαιων εγκλημάτων έχουν συνήθως υπάρξει οι ίδιες θύματα σεξουαλικής κακοποίησης από το άτομο στο οποίο επιτέθηκαν, όπως ο νυν ή πρώην σύζυγος τους, ή ο σύντροφος τους (Covington, 2002).

Υψηλό καταγράφεται το ποσοστό των κρατούμενων γυναικών που αντιμετωπίζουν προβλήματα σχετικά με τη **χρήση ναρκωτικών**, ενώ υπάρχουν και ευρήματα που δείχνουν ότι τα ποσοστά χρήσης είναι υψηλότερα στις κρατούμενες γυναίκες από ότι στους κρατούμενους άνδρες (Quaker Council for European Affairs, 2007, όπως αναφέρεται στο WHO Regional Office for Europe, 2009). Στοιχεία που αφορούν την περιοχή των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποκαλύπτουν ότι οι κρατούμενες γυναίκες έχουν περισσότερες πιθανότητες να έχουν κάνει χρήση ενέσιμων ναρκωτικών ουσιών σε σύγκριση με τους άνδρες κρατούμενους (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2004, όπως αναφέρεται στο WHO Regional Office for Europe, 2009). Εκτιμάται, επίσης, ότι τουλάχιστον το 75% των γυναικών παραβατριών που συλλαμβάνονται, αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα σχετιζόμενο με τη χρήση αλκοόλ ή ναρκωτικών (Fowler, 2002, WHO Regional Office for Europe, 2007 όπως αναφέρεται στο WHO Regional Office for Europe, 2009).

Εκτός από τα προβλήματα που σχετίζονται με τη χρήση ουσιών, στην ίδια έκθεση του ΠΟΥ (WHO Regional Office for Europe, 2009) αναφέρονται εξαιρετικά υψηλά ποσοστά **προβλημάτων ψυχικής υγείας** ανάμεσα στις κρατούμενες γυναίκες, όπως διαταραχή μετατραυματικού στρες, κατάθλιψη, άγχος, φοβίες, νευρώσεις, αυτοτραυματισμοί και αυτοκτονίες. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι κρατούμενες γυναίκες φαίνεται να αντιμετωπίζουν «προβλήματα ψυχικής υγείας σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από το γενικό πληθυσμό αλλά και από τον πληθυσμό των ανδρών κρατούμενων» (Covington, 2007· Bastick, 2005, όπως αναφέρεται στο WHO Regional Office for Europe, 2009, σελ. 26). Μία άλλη έρευνα σε πληθυσμό κρατούμενων γυναικών στην Αγγλία και την Ουαλία (WHO Regional Office for Europe, 2007), έδειξε ότι 90% αυτών των γυναικών έχουν μια διαγνωσμένη ψυχική διαταραχή, κάνουν χρήση ουσιών ή συνυπάρχουν και τα δύο, ενώ εκτιμάται ότι 9 στις 10 κρατούμενες γυναίκες παρουσιάζουν τουλάχιστον ένα από τα ακόλουθα: νευρώση, ψύκωση, διαταραχή προσωπικότητας, αλκοολισμός ή εξάρτηση από ναρκωτικά. Η εμφάνιση

ψυχοκοινωνικών προβλημάτων στο βαθμό οργανωμένης συμπτωματολογίας, όπως ελλείψεις δεξιότητες επικοινωνίας, διαταραχές της συμπεριφοράς, διαταραχή ελλειμματικής προσοχής και εναντιωματική-προκλητική διαταραχή, έχουν βρεθεί σε πληθυσμό κρατούμενων γυναικών (Palusci, Crum, Bliss and Bavolet, 2008) επιβεβαιώνοντας άλλα ευρήματα που υποστηρίζουν την ευαλωτότητα του συγκεκριμένου πληθυσμού.

Επίσης, παρόλο που η **αυτοκτονία** και ο **αυτοτραυματισμός** εκτός του πλαισίου της φυλακής φαίνεται να συναντάται πιο συχνά στους άνδρες παρά στις γυναίκες, (WHO Regional Office for Europe, 2009), μέσα στη φυλακή οι κρατούμενες γυναίκες φαίνεται να είναι πιο πιθανό να αυτοτραυματιστούν επανειλημμένα και να αυτοκτονήσουν, σε σύγκριση με τους άνδρες κρατούμενους (Quaker Council for European Affairs, 2007). Το Περιφερειακό Γραφείο για την Ευρώπη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (2009) αναφέρει μάλιστα υψηλότερα ποσοστά αυτοκτονιών στις κρατούμενες γυναίκες κατά την υποδικία και τις πρώτες περιόδους της φυλάκισης. Παρόλο που η μητρότητα στο γενικό πληθυσμό φαίνεται να αποτελεί προστατευτικό παράγοντα απέναντι στην αυτοκτονία, δεν ισχύει το ίδιο για την έγκλειστη μητέρα που έχει βιώσει τον αποχωρισμό από τα παιδιά της (Corston, 2007).

2.3. ΕΠΙΒΑΡΥΝΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ, ΑΝΑΓΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή αποτελεσματικών παρεμβάσεων σε κρατούμενες μητέρες απαιτεί τη γνώση και ενημερότητα των ιδιαίτερων αναγκών των συγκεκριμένων γυναικών, προβλέποντας με μεγαλύτερη ευστοχία ό,τι προκύψει στο πεδίο της παρέμβασης. «Για να είναι αποτελεσματικό ένα πρόγραμμα, πρέπει (...) να λαμβάνει υπόψη το πλαίσιο της ζωής αυτών των γυναικών» (Abbott & Kerr, 1995, σελ. 3).

Το Περιφερειακό Γραφείο για την Ευρώπη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (2009) αναφέρει ότι και στις 53 χώρες μέλη του ΠΟΥ Ευρώπης, οι γυναίκες κρατούμενες αποτελούν μειοψηφία συγκριτικά με τον ανδρικό πληθυσμό των κρατούμενων (δηλαδή σε ποσοστό 4-5% κατά μέσο όρο). Συνεπώς, σε ένα σωφρονιστικό σύστημα προσανατολισμένο στους άνδρες κρατούμενους, οι ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών συχνά αγνοούνται ή αποκρύπτονται (WHO Regional Office for Europe, 2009). Η Covington (2002) επιβεβαιώνει ότι οι γυναίκες είναι συχνά αόρατες στο σωφρονιστικό προγραμματισμό, ο οποίος αφορά στους άνδρες παραβάτες.

Η αντίληψη ότι οι κρατούμενες μητέρες αποτελούν μία **ομάδα υψηλού κινδύνου αναφορικά με το γονεϊκό τους ρόλο** βασίζεται σε λιγιστά ευρήματα στη βιβλιογραφία που αφορούν στον αποχωρισμό της μητέρας από τα παιδιά της, τα προβλήματα χρήσης ουσιών της μητέρας, τα προβλήματα ψυχικής υγείας που αντιμετωπίζει και το ατομικό ιστορικό κακοποίησης-παρामέλησης είτε κατά την παιδική της ηλικία είτε/και την ενήλικη ζωή. Επισημαίνεται μάλιστα ότι η ελλιπής γονεϊκή φροντίδα που δέχτηκαν οι ίδιες οι κρατούμενες μητέρες ως παιδιά (Browne, 1989), σε συνδυασμό με τις δύσκολες συνθήκες της φυλακής που βιώνουν (Hairston and Lockett, 1985 όπως αναφέρεται στο Browne, 1989), αναμένεται να αποτελέσουν επιβαρυντικούς παράγοντες στην άσκηση του μητρικού-γονεϊκού τους ρόλου αλλά και στην ψυχική τους υγεία.

Ο **αποχωρισμός της κρατούμενης μητέρας από το/τα παιδί/-ιά της** εξαιτίας της φυλάκισης συνυφαίνεται με τη διπλή διαδικασία του πένθους για την απώλεια του γονιού λόγω θανάτου ή διαζυγίου και της προσαρμογής σε καινούριες συνθήκες διαβίωσης, τόσο για την κρατούμενη μητέρα όσο και για το παιδί της (Browne, 1989· Parke & Clarke-Stewart, 2002). Οι επιπτώσεις του αποχωρισμού λόγω της φυλάκισης του γονιού μπορούν να γίνουν κατανοητές από τις στάσεις, τις συμπεριφορές και τις συναισθηματικές αντιδράσεις που έχουν συνδεθεί με την άσκηση του γονεϊκού ρόλου (Chase-Lansdale & Pittman, 2002). Αυτές είναι: «η ζεστασιά και η ανταπό-

κριση» του γονιού στις ανάγκες του παιδιού ή τα πρότυπα σχέσης που βοηθούν στην ανάπτυξη «ασφαλούς δεσμού», «ο έλεγχος και η πειθαρχία», όπου τίθενται όρια στο παιδί ενώ παράλληλα διευκολύνεται η αυτονομία του, «τα γνωστικά ερεθίσματα» που προσφέρει ο γονιός εκπαιδύοντας το παιδί σε βασικές δεξιότητες, «η αναπαράσταση στάσεων, αξιών και συμπεριφορών», όταν ο γονιός μεταφέρει τις δικές του στάσεις και αξίες στο παιδί, «η διαμεσολάβηση», όταν ο γονιός γίνεται ο συνδετικός κρίκος του παιδιού με τον έξω κόσμο, για παράδειγμα με το σχολείο, την κοινότητα κλπ, και «οι οικογενειακές συνήθειες και παραδόσεις», όταν δημιουργείται μια καθημερινή ρουτίνα και οικογενειακές παραδόσεις που βοηθούν το παιδί να δομηθεί τις δικές του προσδοκίες. Η φυλάκιση της μητέρας, επομένως, προκαλεί ρήξη στην επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων, σε βαθμό που συχνά οι μητέρες χάνουν την επαφή με τις δραστηριότητες των παιδιών τους (Moore, 1995). Επιπλέον, σχεδόν σε όλες τις κοινωνίες, η μητέρα θεωρείται βασικό πρόσωπο φροντίδας του παιδιού, αναλαμβάνοντας τις περισσότερες φορές την μεγαλύτερη ευθύνη για την ανατροφή του (Wortis, 1974 όπως αναφέρεται στο Moore, 1995). Από αυτήν την άποψη, η φυλάκιση έχει δυσανάλογα μεγαλύτερες επιπτώσεις στη ζωή των κρατούμενων γυναικών και των παιδιών τους σε σύγκριση με τους άνδρες κρατούμενους και τα παιδιά τους (Bershad, 1985).

Ανεξάρτητα από την εθνοτική και φυλετική ομάδα που ανήκουν ή από την ηλικία τους, οι κρατούμενες μητέρες αναφέρουν συχνά **αισθήματα ντροπής ή ενοχής** για τη διάπραξη εγκλημάτων που υπήρξαν η αιτία του χωρισμού από τα παιδιά τους (Baunach, 1985). Ως αποτέλεσμα της φυλάκισης μάλιστα οι κρατούμενες μητέρες συχνά βιώνουν «απογοήτευση, σύγκρουση και ενοχή επειδή έχουν αποχωριστεί τα παιδιά τους και επιπλέον επειδή δεν μπορούν να τα φροντίσουν» (Bargy, 1987, όπως αναφέρεται στο Dodge & Pogrebin, 2001). Τα συναισθήματα της απόγνωσης και της κατάθλιψης περιγράφονται ως κυρίαρχα στον πληθυσμό των κρατούμενων μητέρων, ακόμη κι από εκείνες που αξιολογούν τον εαυτό τους ως ανεπαρκείς γονείς όταν ζούσαν με τα παιδιά τους (Crawford, 1990, όπως αναφέρεται στο Dodge & Pogrebin, 2001). Ο **φόβος της απώλειας της επιμέλειας** των παιδιών τους θεωρείται ένας ακόμη επιβαρυντικός παράγοντας άγχους για πολλές κρατούμενες μητέρες (Bloom, 1995, Fletcher, Shaver & Moon, 1993, Knight, 1992, Pollock-Byrne, 1990, όπως αναφέρεται στο Dodge & Pogrebin, 2001). Σύμφωνα με τους Coll, Surrey, Buccio-Notaro και Molla, (1998) ο αρνητισμός, η χειραγώγηση, η παραβίαση των κανόνων και οι καυγάδες μέσα στην φυλακή, συμπεριφορές που εντοπίζονται συχνά στον πληθυσμό των έγκλειστων γυναικών, δεν αποτελούν παρά την εκδραμάτιση των δυσάρεστων αισθημάτων ντροπής, ενοχής και θλίψης που κατακλύζουν τις μητέρες που αποχωρίστηκαν τα παιδιά τους και χαρακτηρίζονται μάλιστα «αντίσταση επιβίωσης» μέσα στην φυλακή.

Θεωρείται ότι ο χωρισμός από τα παιδιά εξαιτίας της φυλάκισης προκαλεί στην κρατούμενη μητέρα έντονη **ανησυχία ως προς τη γονεϊκή φροντίδα των παιδιών** της, που εκδηλώνεται με την ψυχολογική και συμπεριφορική της δυσπροσαρμοστικότητα στη φυλακή (Houck and Loper, 2002, όπως αναφέρεται στο Kennon, Mackintosh & Myers, 2009) και απειλεί την αυτοεκτίμηση της μητέρας (Dodge & Pogrebin, 2001). Οι Houck και Loper (2002, όπως αναφέρεται στο Kennon et al., 2009) εξέτασαν το γονεϊκό άγχος σε δείγμα κρατούμενων μητέρων και βρήκαν ότι τα συμπτώματα αυξημένου άγχους και κατάθλιψης σχετίζονται με το άγχος που είχαν οι κρατούμενες αναφορικά με τη γονεϊκή τους επάρκεια. Ποιοτικά ευρήματα από μια άλλη έρευνα (Fogel and Martin, 1992, όπως αναφέρεται στο Kennon et al., 2009) σε μικρότερο δείγμα (N=35 κρατούμενες μητέρες) έδειξαν ότι πολλές από αυτές ανέφεραν ότι ο σημαντικότερος στρεσογόνος παράγοντας κατά τη διάρκεια της φυλάκισης ήταν ο χωρισμός από την οικογένεια τους και το άγχος για τα παιδιά τους. Μια άλλη πρόσφατη έρευνα (European Parliament, 2008, February, σελ. 14), που διεξήχθη για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, επιβεβαιώνει ότι

«οι απώλειες και οι ρήξεις στις σχέσεις εξαιτίας του αποχωρισμού [...] από τα παιδιά τους αποτελούν τη βασική αιτία του (ψυχικού) πόνου που βιώνουν οι φυλακισμένες μητέρες, εύρημα που είναι κοινό σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες». Άλλα ευρήματα (Browne, 1989) προτείνουν ότι οι κρατούμενες μητέρες αποτελούν ομάδα υψηλού κινδύνου ως προς τις γονεϊκές πρακτικές που εφαρμόζουν, εξαιτίας της χαμηλής τους αυτοεκτίμησης και της έλλειψης ενσυναίσθησης προς τα παιδιά τους. Από την άλλη, ο χωρισμός από τα παιδιά τους, η περιορισμένη ή ανύπαρκτη επικοινωνία μαζί τους, τα περιορισμένα επισκεπτήρια και το άγχος για την ανατροφή των παιδιών τους όσο εκείνες κρατούνται φαίνεται να έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη διαγωγή που θα επιδείξει η κρατούμενη μητέρα μέσα στη φυλακή (Covington, 2002).

Επιπλέον, οι μητέρες κατά τη διάρκεια της κράτησής τους εκφράζουν φόβους, δυσκολίες προσαρμογής και επιφυλάξεις ως προς τη γονεϊκή τους επάρκεια, ιδιαίτερα το διάστημα λίγο πριν ή αμέσως μετά από την αποφυλάκισή τους (Baunach, 1979· Chapman 1980 όπως αναφέρεται στο Browne, 1989). Μια πρόσφατη έρευνα επιβεβαίωσε ότι οι κρατούμενες μητέρες αναγνωρίζουν τα ελλείμματά τους ως γονείς, ενώ παράλληλα εκφράζουν την επιθυμία τους να «διατηρήσουν το δεσμό με τα παιδιά τους, χωρίς όμως να έχουν μια ρεαλιστική αντίληψη για τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν στη φάση επανένταξης στην οικογένειά τους» (Hanlon et al., 2004 όπως αναφέρεται στο Hanlon, Carswell & Rose, 2007, σελ. 354). Μια άλλη βιβλιογραφική επισκόπηση (Brunns, 2006) καταλήγει, επίσης, στο ότι οι κρατούμενες μητέρες συχνά εκφράζουν την επιθυμία τους να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν μια σχέση με τα παιδιά τους και ελπίζουν ότι θα αναλάβουν ξανά τα μητρικά τους καθήκοντα μετά την αποφυλάκιση τους.

Εκτός από τη «μοναξιά του αποχωρισμού» από τα παιδιά τους, οι κρατούμενες μητέρες συχνά βιώνουν και ένα επιπρόσθετο **αποχωρισμό**, αυτόν από τους **συζύγους** ή **συντρόφους** τους (Dodge & Pogrebin, 2001, σελ. 43). Η Stanton (1980, όπως αναφέρεται στο Dodge & Pogrebin, 2001) αναφέρει ότι η **οικογενειακή κατάσταση** μεγάλου αριθμού κρατουμένων **μεταβάλλεται** κατά τη διάρκεια της φυλάκισης, καθώς οι σύζυγοι ή οι σύντροφοί τους τις χωρίζουν ή τις εγκαταλείπουν. Οι κρατούμενες μητέρες, σε αντίθεση με τους κρατούμενους πατέρες, φαίνεται ότι «δεν μπορούν να βασιστούν στο σύζυγο ή σύντροφο προκειμένου να προσφέρει σταθερή φροντίδα στα παιδιά τους» (Rafter, 1985, όπως αναφέρεται στο Dodge & Pogrebin, 2001 σελ. 43), γεγονός που τους προκαλεί ακόμη μεγαλύτερο άγχος. Οι Bloom και Steinhart (1993) αναφέρουν ότι μόνο 22% των κρατούμενων γυναικών υποστήριξαν ότι μπορούν να βασιστούν στο σύζυγο ή σύντροφο τους ότι θα αναλάβει τη φροντίδα των παιδιών τους όσο εκείνες εκτίουν την ποινή τους στη φυλακή.

Ο **στιγματισμός** των κρατούμενων μητέρων αποτελεί έναν ακόμη επιβαρυντικό παράγοντα με μεγάλο κόστος για τις ίδιες, καθώς πολλές φορές θεωρούνται από την κοινότητα, όχι μόνο εγκληματίες, αλλά και ακατάλληλες μητέρες (Dodge & Pogrebin, 2001). «Οι κρατούμενες μητέρες παρουσιάζονται ως ανεπαρκείς και ανίκανες που δεν μπορούν να φροντίσουν επαρκώς τις ανάγκες των παιδιών τους» (Coll et al., 1998, όπως αναφέρεται στο Covington, 2002, σελ. 6). Τα έμφυλα στερεότυπα επηρεάζουν τις αντιλήψεις για τους κοινωνικούς ρόλους των ανδρών και των γυναικών. Για το λόγο αυτό η Covington (2002, σελ. 2) υποστηρίζει ότι όταν η κοινωνία περιμένει από μία γυναίκα να είναι η τροφός και το βασικό πρόσωπο φροντίδας των παιδιών της, «μία έγκυος ουσιοεξαρτημένη γυναίκα αντιμετωπίζεται με περιφρόνηση γιατί διαρρηγνύει την εικόνα που έχει η κοινωνία για την καλή μητέρα». Ποιοτικά δεδομένα από μη δομημένες συνεντεύξεις με γυναίκες που η ποινή τους είχε ανασταλεί ή που είχαν αποφυλακιστεί υπό όρους από ένα σωφρονιστικό ίδρυμα των ΗΠΑ (Dodge & Pogrebin, 2001) έδειξαν ότι οι κρατούμενες μητέρες συχνά αντιλαμβάνονται των εαυτό τους ως «κακό άνθρωπο», αισθάνονται εγκατάλειψη από το σύζυγο ή σύντροφο, ενώ ταυτόχρονα βιώνουν το πρόβλημα της απομάκρυνσης των

παιδιών τους ως ανυπέρβλητο. Η ντροπή που νιώθουν αυτές οι γυναίκες προέρχεται από την πίστη τους ότι δεν είναι ικανές να ανταποκριθούν στις κοινωνικές προσδοκίες του καλού γονιού, της γυναίκας και/ή της υπεύθυνης πολιίτη (Dodge & Rogrebin, 2001). Η ταμπέλα της «κακής μητέρας» (Burkhart, 1973) γίνεται ασήκωτη για τη κρατούμενη μητέρα που βιώνει τον πόνο του κοινωνικού στιγματισμού και της «αυτο-επιβαλλόμενης τιμωρίας», δηλαδή της εσωτερικευμένης ντροπής ή ενοχής που σχετίζεται με εσωτερικευμένα και εξωτερικά πρότυπα (Cochran, Chalin, Wood & Sellers, 1999, Grasmick & Bursik, 1990, όπως αναφέρεται στο Dodge & Rogrebin, 2001), συναισθήματα τα οποία υπερβαίνουν σε χρονική διάρκεια τον πραγματικό χρόνο της φυλάκισης. Επιπρόσθετα, το κοινωνικό στίγμα που σχετίζεται με την εγκληματική συμπεριφορά μετατρέπεται σε βασικό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας της γυναίκας, και αναφέρεται ως η «η βασική της ταυτότητα» (Becker, 1963).

Επιβαρυντικό για την άσκηση του γονεϊκού ρόλου της έγκλειστης μητέρας είναι και **το πλαίσιο της φυλακής** από μόνο του, το οποίο «**υπονομεύει το γονεϊκό ρόλο**» της κρατούμενης μητέρας σύμφωνα με τους Fagan και Hawkins (2001, σελ. 127). Πιο συγκεκριμένα, το περιβάλλον της φυλακής δεν θεωρείται ασφαλές και δεν ευνοεί την συναισθηματική έκθεση και έκφραση των βαθύτερων συναισθημάτων της κρατούμενης σε σχέση με το γονεϊκό της ρόλο της με την ιδέα ότι με τον τρόπο αυτό θα γίνει εύαλωτη. Επιπρόσθετα, **το πλαίσιο της φυλακής** ευνοεί και προάγει την εξάρτηση των κρατουμένων προκαλώντας «συμπεριφορές που δε συνάδουν με την διαμόρφωση υπεύθυνης στάσης προς τα παιδιά» (Baunach, 1979 όπως αναφέρεται στο Browne, 1989, σελ. 212), γεγονός που περιορίζει ακόμη περισσότερο το μητρικό ρόλο. Το αμερικάνικο σωφρονιστικό σύστημα, όπως περιγράφεται από την Covington (2000), ενθαρρύνει τη θυματοποίηση, τη ντροπή, την επίκτητη αίσθηση αδυναμίας και την καταπίεση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η απομόνωση, ο εγκλεισμός σε μικρά κελιά, οι σωματικές έρευνες και ο έλεγχος, κυρίως από άνδρες του προσωπικού των φυλακών, είναι μερικοί μόνο επιβαρυντικοί παράγοντες που μπορεί να προκαλέσουν (επανα)τραυματισμό στον ευπαθή πληθυσμό των κρατούμενων γυναικών (Johnsen, 2006· Covington, 2000, όπως αναφέρεται στο Sandifer, 2008). Επιπρόσθετα, από πρακτική σκοπιά, η γεωγραφική απόσταση της φυλακής από τον τόπο διαμονής των παιδιών εμποδίζει τα παιδιά από το να επισκέπτονται τις μητέρες τους, ειδικά αν ληφθεί υπόψη και ο περιορισμένος αριθμός γυναικείων φυλακών στις περισσότερες χώρες που οφείλεται στο μικρό σχετικά αριθμό των γυναικών κρατουμένων, σε σύγκριση με τους άνδρες. Σε ορισμένα κράτη μέλη της ΕΕ μάλιστα υπάρχουν ελάχιστες γυναικείες φυλακές ή ακόμη και μόνο μία με αποτέλεσμα οι περισσότερες γυναίκες να κρατούνται μακριά από τον τόπο διαμονής της οικογένειάς τους. Εκτιμάται ότι σχεδόν οι μισές κρατούνται σε φυλακές που απέχουν περισσότερο από 80 χιλιόμετρα από το σπίτι τους και μάλιστα σε αυτές τις φυλακές σημειώθηκε σημαντική μείωση του αριθμού των επισκεπτηρίων που λάμβαναν οι κρατούμενες (Munro, 2007), εύρημα που επιβεβαιώνει την περιορισμένη προσωπική επαφή της φυλακισμένης με το παιδί της εξαιτίας της γεωγραφικής απόστασης.

Πολλές κρατούμενες **μεγάλωσαν σε δυσλειτουργικές οικογένειες**, κυρίως εξαιτίας της χρήσης αλκοόλ και ναρκωτικών από τους γονείς τους, της σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης και της φυλάκισης του ενός γονέα (Chesney-Lind, 1997· USDJ, 1994, 1999 όπως αναφέρεται στο Sandifer, 2008). Η διαγενεακή μεταβίβαση δυσλειτουργικών προτύπων οικογενειακών σχέσεων είναι ευρέως αποδεκτή, και στηρίζεται στην υπόθεση ότι τα άτομα που έχουν δεχτεί ελλιπή γονεϊκή φροντίδα ως παιδιά, μπορεί να συμπεριφερθούν ως γονείς απέναντι στα δικά τους παιδιά με τρόπο τέτοιο που να ευνοεί την ανάπτυξη αντικοινωνικής ή παραβατικής συμπεριφοράς (Sandifer, 2008). Επιπλέον, υπό το πρίσμα της κοινωνικής μάθησης, το παιδί που μεγαλώνει μέσα σε μια κακοποιοτική οικογένεια μαθαίνει ότι η επιθετικότητα είναι

ένα χρηστικό εργαλείο στη συνδιαλλαγή με τους άλλους και είναι πολύ πιθανό να επιδείξει επιθετική συμπεριφορά στο μέλλον (Bandura, 1973, όπως αναφέρεται στο Kwong, Bartholomew, Henderson, Trinke, 2003). Παρόλο που τα ευρήματα στη βιβλιογραφία είναι περιορισμένα και μη συστηματοποιημένα (Browne, 1989), δείχνουν ότι ένα μεγάλο ποσοστό των ενηλίκων που εμπλέκονται σε εγκληματική δραστηριότητα έχουν κακοποιηθεί και παραμεληθεί ως παιδιά, καθώς και ότι τα άτομα με ιστορικό κακοποίησης-παραμέλησης κατά την παιδική ηλικία είναι πιο πιθανό να κακοποιήσουν και να παραμελήσουν τα δικά τους παιδιά (Alfaro, 1986, Garbarino & Groginger, 1983, Len, 1978, Velimesis, 1975, όπως αναφέρεται στο Browne, 1989). Η O'Brien (2001), σε μια ποιοτική έρευνα αποτιμά τους παράγοντες που συμβάλλουν στην επιτυχή επανένταξη των γυναικών μετά την αποφυλάκιση τους, τονίζοντας ιδιαίτερα τη σημασία που προσδίδουν οι αποφυλακισμένες γυναίκες στην αποκατάσταση της διαταραγμένης σχέσης με τη δική τους μητέρα, η οποία ήταν αυτή που φρόντιζε τα ανήλικα παιδιά τους κατά τη διάρκεια της κράτησής τους. Πιο συγκεκριμένα, 10 από τις 18 κρατούμενες γυναίκες του δείγματος ανέφεραν ότι η σχέση τους με τη μητέρα τους ήταν σχεδόν πάντα προβληματική και μερικές φορές κακοποιητική. Αξίζει να σημειωθεί ότι για μερικές από αυτές τις 10 γυναίκες, η αποτυχία τους να αποκαταστήσουν τη σχέση με τη μητέρα τους αποτέλεσε εμπόδιο στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν το ρόλο του βασικού προσώπου φροντίδας των παιδιών τους μετά την αποφυλάκισή τους.

Η Covington (2002) ισχυρίζεται ότι πολλές γυναίκες παραβάτριες είχαν την πρώτη τους επαφή με το ποινικό σύστημα ως ανήλικες, όταν το έσκασαν από μία δυσλειτουργική οικογένεια ή σπίτι, όπου ήταν πιθανό να έχουν βιώσει σωματική και/ή σεξουαλική κακοποίηση. Υπό αυτές τις συνθήκες, η χρήση ουσιών, η πορνεία και τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας γίνονται τρόποι επιβίωσης για πολλά κορίτσια και γυναίκες. Η Covington (2002) τονίζει επίσης το ρόλο που παίζει το φύλο στην πορεία προς την εγκληματική συμπεριφορά, καθώς οι γυναίκες κινδυνεύουν περισσότερο να υποστούν σεξουαλική κακοποίηση, σεξουαλική επίθεση και ενδοοικογενειακή βία. Αυτοί οι επιβαρυντικοί παράγοντες φαίνεται να καλλιεργούν «τις ρίζες του κακού για την επακόλουθη παραβατικότητα, ουσιοεξάρτηση και εγκληματικότητα» (Pollock, 1998 όπως αναφέρεται στο Covington, 2002). Οι **κακοποιητικές συντροφικές σχέσεις** φαίνεται να είναι κοινός τύπος στη ζωή των περισσότερων γυναικών και κοριτσιών του σωφρονιστικού συστήματος (Chesney-Lind, 1997· Owen & Bloom, 1995). Όπως αναφέρει η Covington (2007), η εμπλοκή σε εγκληματική δραστηριότητα συχνά συνδέεται με τις ερωτικές σχέσεις των γυναικών κρατούμενων και τη σημαντική θέση που καταλαμβάνουν αυτές στη ζωή τους. Ειδικότερα, οι γυναίκες πολύ συχνά μισούνται στα ναρκωτικά από τους συντρόφους τους, και μετά εκείνες αναλαμβάνουν να τους προμηθεύουν. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η πορνεία ή οι άλλες παραβατικές δραστηριότητες είναι για ορισμένες γυναίκες το μέσο για να προμηθεύουν τους συντρόφους τους με ναρκωτικά, και όταν δεν το καταφέρνουν, τότε αυτοί αντιδρούν χρησιμοποιώντας βία (Covington, 2007). Μία έρευνα σε γυναίκες-παραβάτριες (Coll & Duff, 1995 όπως αναφέρεται στο Covington, 2007) αναφέρει ότι 70% των συμμετεχουσών είχαν επανειλημμένα κακοποιηθεί λεκτικά, σωματικά και/ή σεξουαλικά ως ενήλικες.

Ένας σημαντικός αριθμός κρατούμενων μητέρων αντιμετωπίζει **προβλήματα χρήσης ουσιών** (European Parliament, 2008, February). Πιο συγκεκριμένα, το Περιφερειακό Γραφείο για την Ευρώπη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (WHO Regional Office for Europe, 2009) αναφέρει ότι η φυλάκιση ενέχει αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης κάποιας σοβαρής ασθένειας ή απώλειας της ικανότητας ανάρρωσης από υπάρχουσα ασθένεια ή ουσιοεξάρτηση. Επιπρόσθετα, οι κρατούμενες που μπαίνουν στη φυλακή υγιείς κινδυνεύουν να αποφυλακιστούν έχοντας HIV, φυματίωση, πρόβλημα ναρκωτικών ή κακή ψυχική υγεία (WHO Regional Office for Europe,

2009). Επίσης αναφέρεται (Finkelstein, 1993, Finkelstein & Derman, 1991, Wilsnack et al., 1986, όπως αναφέρεται στο Covington, 2007) ότι οι γυναίκες παραβάτριες που ανήκουν σε ομάδα υψηλού κινδύνου για χρήση ναρκωτικών είναι κατά κανόνα κοινωνικά απομονωμένες, για παράδειγμα ανύπαντρες μπότερες, άνεργες, διαζευγμένες, χήρες ή πρόσφατα χωρισμένες. Τα ερευνητικά δεδομένα (Hanlon, O'Grady, Bennett-Sears, Callaman, 2004) αναφορικά με την εμπειρία των ίδιων των κρατούμενων μπότερων χρηστριών, δείχνουν ότι οι περισσότερες είχαν δυσκολία να ανταποκριθούν στις ευθύνες του ρόλου του βασικού προσώπου φροντίδας των παιδιών τους αναπτύσσοντας μία γενική αίσθηση ανικανότητας ή ανεπάρκειας σε σχέση με τη γονεϊκή τους συμπεριφορά πριν από τη φυλάκισή τους.

Το υψηλό ποσοστό **προβλημάτων ψυχικής υγείας** θεωρείται ως άλλο ένα κοινό χαρακτηριστικό των γυναικών κρατούμενων (Eddy, Powell, Szubka, McCool & Kuntz, 2001). Τα ποσοστά επιπολασμού σχιζοφρένειας, διπολικής διαταραχής και κατάθλιψης φαίνεται να είναι περίπου 3 φορές υψηλότερα από τα αντίστοιχα ποσοστά στο γενικό πληθυσμό (Teplin, 1990). Σε πρόσφατες έρευνες για την ψυχική υγεία των κρατούμενων στην Αγγλία και την Ουαλία (Birmingham, 2003) βρέθηκε ότι 57% των κρατούμενων γυναικών και 76% των υποδίκων έπασχαν από κάποια ψυχική διαταραχή (συμπεριλαμβανομένης και της εξάρτησης από ουσίες). Επίσης, αναφέρεται ότι (European Parliament, 2008, February) η ανησυχία των κρατούμενων μπότερων για τα παιδιά τους είναι ένας από τους πιο σημαντικούς επιβαρυντικούς παράγοντες για την εμφάνιση κατάθλιψης και άγχους, καθώς και αυτοτραυματισμού.

Οι Kennon, Mackintosh και Myers (2009), αναφέρουν ότι οι περισσότερες κρατούμενες μπότερες θα αναλάβουν ξανά **το ρόλο του βασικού προσώπου φροντίδας των παιδιών τους μετά την αποφυλάκιση τους**. Επιπρόσθετα, τα μέλη της οικογένειας που λειτουργούσαν ως αντικαταστάτες ή ως προσωρινά πρόσωπα φροντίδας των παιδιών κατά τη διάρκεια της κράτησης της μπότερας, συχνά περιμένουν από εκείνη να αναλάβει την ευθύνη των παιδιών της αμέσως μετά την αποφυλάκιση της (Young & Smith, 2000 όπως αναφέρεται στο O'Brien & Young, 2006). Ανεξάρτητα από την ποιότητα της σχέσης που είχαν οι μπότερες με τα παιδιά τους πριν από τη φυλάκιση, επισημαίνεται η σημασία να αναπτύξουν μία σειρά από ιδιαίτερες γονεϊκές δεξιότητες μέσα από την φυλακή και για όσο διάστημα κρατούνται (Loper & Tuerk, 2006 όπως αναφέρεται στο Kennon et al., 2009). Για τα παιδιά τους, όπως άλλωστε και για τις ίδιες, εξακολουθούν να είναι οι μπότερες αυτών των παιδιών (Kennon et al., 2009). Χρειάζονται υποστήριξη ως προς την άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου, επειδή τα παιδιά τους χρειάζονται βοήθεια, δεδομένου ότι τα παιδιά κρατούμενων μπότερων ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες εξαιτίας του αποχωρισμού τους από το βασικό πρόσωπο φροντίδας τους, αλλά και άλλων επιβαρυντικών παραγόντων (Kennon et al., 2009). Επιπρόσθετα, ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιες οι μπότερες διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους σε σχέση με τη φυλάκιση επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά τους προσαρμόζονται στις καινούριες συνθήκες (Hairston, 2007). Και, σε τελική ανάλυση, η κράτηση δε συνεπάγεται ότι ένας γονιός, ειδικά μια μπότερα, δεν μπορεί να συνεχίσει να έχει μια σχέση στοργής με το παιδί ή τα παιδιά της. Αντιθέτως, είναι πολύ σημαντικό αυτές οι σχέσεις να διατηρηθούν ή να αναδομηθούν μετά την αποφυλάκιση της μπότερας, στο βαθμό που η διατήρηση της σχέσης μπότερας-παιδιού είναι προς το συμφέρον του παιδιού (O'Brien & Young, 2006). Αξίζει να σημειωθεί ότι ποιοτικά ευρήματα δείχνουν πως οι κρατούμενες μπότερες σχεδόν ομόφωνα αναφέρουν την επιθυμία τους να κάνουν αυτό που είναι το σωστό για τα παιδιά τους (Kazura, 2001· O'Brien, 2001· Smith, Krisman, Strozier & Marley, 2004, όπως αναφέρεται στο Cecil et al., 2008). Από αυτήν την άποψη, οι σχεδιασμένες προσπάθειες με σκοπό να ενισχυθεί ο μπτρικός τους ρόλος, όπως και οι σχέσεις με τα παιδιά τους, θα μπορούσαν να είναι μόνο βοηθητικές.

2.3.1. Έγκυες κρατούμενες

Πέρα από τις ιδιαίτερες γονεϊκές ανάγκες των κρατούμενων γυναικών, υπάρχει ένας ταχύτατα αυξανόμενος πληθυσμός εγκύων, οι οποίες αντιμετωπίζουν πολύ περισσότερες προκλήσεις και επιβαρυντικούς παράγοντες από τις άλλες κρατούμενες μητέρες, ως προς τις **υψηλού κινδύνου εγκυμοσύνες** τους και την οδυνηρή εμπειρία του προσχεδιασμένου **αποχωρισμού από τα παιδιά τους**, πολύ συχνά αμέσως μετά τον τοκετό (Hotelling, 2008). Συγκεκριμένα, πέρα από το άγχος της εγκυμοσύνης, οι κρατούμενες μέλλουσες μητέρες ανησυχούν και για το πλαίσιο στο οποίο θα μετακινηθεί το βρέφος μετά τη γέννηση του, τον επικείμενο τοκετό και τον πιθανό αποχωρισμό τους από τα νεογέννητα μωρά τους (Daane, 2003).

Οι υπάρχουσες μελέτες (Baldwin & Jones, 2000 όπως αναφέρεται στο Hotelling, 2008) καταδεικνύουν ότι **δεν παρέχεται επαρκής προγεννητική φροντίδα** στις εγκύους κρατούμενες, η οποία θα περιλάμβανε ιατρικές, διατροφικές, εκπαιδευτικές, περιβαλλοντικές και υποστηρικτικές για την οικογένεια υπηρεσίες. Οι εγκυμονούσες κρατούμενες χαρακτηρίζονται ως ομάδα υψηλού κινδύνου επειδή συχνά εμφανίζουν επιπλοκές στην κύηση εξαιτίας της χρήσης αλκοόλ και ναρκωτικών, του καπνίσματος και των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων (Baldwin & Jones, 2000· Covington, 2000· Fearn & Parker, 2004· LaLonde & George, 2002). Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τη ελλιπή κοινωνική υποστήριξη και τις εμπειρίες κακοποίησης που έχουν ήδη βιώσει, εξηγούν γιατί **οι έγκυες κρατούμενες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο**, σε σχέση με τις υπόλοιπες εγκύους, να εμφανίσουν περιγεννητική και μεταγεννητική νοσηρότητα και θνησιμότητα (Understanding Prison Health Care, 2002, όπως αναφέρεται στο Hotelling, 2008· Siefert & Pimlott, 2001, όπως αναφέρεται στο Fearn & Parker, 2004). Εκτός από τα υψηλά ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας, «τα μωρά που γεννιούνται στη φυλακή είναι πιο πιθανό να εμφανίσουν αναπτυξιακή καθυστέρηση, να γεννηθούν πρόωρα και να χρειαστούν εισαγωγή σε μονάδα εντατικής θεραπείας νεογνών» (Fearn & Parker, 2004, σελ. 38).

Το έλλειμμα επίσημης διοικητικής πολιτικής για τις έγκυες κρατούμενες στις φυλακές και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού και υπηρεσιών υγείας, ειδικά για τις χρήστριες ναρκωτικών ουσιών (Siefert & Pimlott, 2001, όπως αναφέρεται στο Fearn & Parker, 2004), συνιστούν επιβαρυντικούς παράγοντες για την υγεία και την ευημερία της μητέρας και του νεογέννητου. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, που περιγράφει τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούν στις φυλακές για τις κρατούμενες εγκύους, οι περισσότερες γυναικείες φυλακές στις Ηνωμένες Πολιτείες παρέχουν τις ελάχιστες δυνατές ιατρικές υπηρεσίες, μόνο και μόνο για αποφυγούν τυχόν νομικές κυρώσεις.

Κατά ειρωνικό τρόπο, η φυλακή μπορεί να είναι το μοναδικό ασφαλές καταφύγιο για ορισμένες εγκύους που τους προσφέρει προστασία από τον υποσιτισμό, τους κακοποιητικούς συντρόφους και τη χρήση ουσιών (Hotelling, 2008). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα έρευνας, που αναφέρουν ότι όσο περισσότερο καιρό βρίσκεται η έγκυος στη φυλακή πριν τον τοκετό, τόσο «καλύτερη είναι η έκβαση του τοκετού και μεγαλύτερο το σωματικό βάρος του νεογέννητου» (Daane, 2003, όπως αναφέρεται στο Fearn & Parker, 2004, σελ. 38), υποδηλώνοντας έτσι ότι όταν αυξάνεται η ευαισθητοποίηση απέναντι στις ιδιαίτερες ανάγκες των εγκύων κρατούμενων, βελτιώνεται η φροντίδα και οι υπηρεσίες που τους παρέχονται (Fearn & Parker, 2004).

Σύμφωνα με την Hotelling (2008, σελ. 38), «η αποτυχία παροχής προληπτικής και θεραπευτικής περίθαλψης στις κρατούμενες μητέρες μπορεί να στοιχίσει πολύ περισσότερο στην κοινωνία από ότι η χρηματοδότηση προγραμμάτων με στόχο τη βελτίωση του δεσμού μητέρας-παιδιού και των γονεϊκών πρακτικών ανατροφής, την απεξάρτηση από τα ναρκωτικά και τη μείωση υποτροπής του συγκεκριμένου πληθυσμού».

Συμπερασματικά, όπως άλλωστε αναγνωρίζεται και από το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (European Parliament, 2008, March):

- η ψυχική και σωματική υγεία της μητέρας έχει άμεση συνάφεια με την υγεία του παιδιού της [...], η **διατήρηση των οικογενειακών δεσμών** αποτελεί το θεμελιώδες μέσο πρόληψης της εκ νέου διάπραξης εγκλημάτων και αρωγό της κοινωνικής επανένταξης. Αποτελεί επίσης **δικαίωμα όλων των φυλακισμένων, των παιδιών τους και των άλλων μελών της οικογένειας** αλλά η άσκηση αυτού του δικαιώματος συνήθως περιπλέκεται όταν η κρατούμενη είναι γυναίκα, κυρίως λόγω του μικρού αριθμού και, επομένως, της απομακρυσμένης γεωγραφικής τοποθεσίας των υφιστάμενων γυναικείων σωφρονιστικών καταστημάτων
- οι **έγκυες γυναίκες στις φυλακές** πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να λαμβάνουν την απαιτούμενη στήριξη, πληροφόρηση καθώς και ό,τι είναι απαραίτητο για μια υγιή εγκυμοσύνη και μητρότητα [...]
- **ένας μεγάλος αριθμός φυλακισμένων γυναικών έχουν υποστεί βία, σεξουαλική κακοποίηση ή κακομεταχείριση** από την οικογένειά τους ή/και από το σύντροφό τους καθώς και οικονομική και ψυχολογική εξάρτηση, γεγονός που μπορεί να βρίσκεται και σε άμεση συνάρτηση με την παραβατική ή εγκληματική τους συμπεριφορά [...] ως εκ τούτου, **απαιτείται η υιοθέτηση συγκεκριμένων παρεμβάσεων προσαρμοσμένων στις ανάγκες αυτών των γυναικών.**

2.4. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΓΟΝΕΪΚΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ

Παρόλο που κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών δημιουργήθηκαν αρκετές υπηρεσίες για την εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων αναγκών των κρατούμενων γυναικών (π.χ., Covington, 1998· Zlotnick, Najavits, Rohsenow, Johnson, 2003), η παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών εξακολουθεί να είναι η εξαίρεση και όχι ο κανόνας. Η έλλειψη προγραμμάτων που απευθύνονται σε κρατούμενες μητέρες των γυναικείων φυλακών αποκαλύπτει ότι πολλές κρατούμενες δυσκολεύονται να διατηρήσουν την γονεϊκή τους ταυτότητα όσο βρίσκονται στη φυλακή, μέσα σε ένα σύστημα που συνήθως δείχνει απρόθυμο να αναγνωρίσει τη γονεϊκή τους ιδιότητα (Raikes, 2009). Οι Van Voorhis, Salisbury, Wright και Bauman (2008) τόνισαν την σπουδαιότητα της **διερεύνησης αναγκών** στον πληθυσμό των κρατούμενων γυναικών, πριν από την εφαρμογή οποιασδήποτε παρέμβασης. Ωστόσο, συμπεραίνουν ότι οι δημοσιευμένες έρευνες αναγκών έχουν σχεδιαστεί αρχικά για άνδρες κρατούμενους και στη συνέχεια τα ίδια εργαλεία χρησιμοποιήθηκαν και σε γυναίκες κρατούμενες, με αποτέλεσμα οι ιδιαίτερες ανάγκες των γυναικών με βάση το φύλο τους να μην έχουν καταγραφεί. Η πρόσφατη βιβλιογραφία που αναφέρεται σε προγράμματα «ευαίσθητα ως προς το φύλο» στις φυλακές (Belknap & Holsinger, 2006, Blanchette, 2004, Blanchette & Brown, 2006, Brennan, 1998, Brennan & Austin, 1997, Farr, 2000, Reisig, Holtfreter, & Morash, 2006, όπως αναφέρεται στο Voorhis et al., 2008) αποκαλύπτει τις ανεπάρκειες στο σχεδιασμό των περισσότερο διαδεδομένων εργαλείων για την αξιολόγηση των αναγκών του πληθυσμού των κρατούμενων γυναικών που δεν επιτρέπουν την καταγραφή των ιδιαίτερων αναγκών τους στους παρακάτω τομείς: την ψυχική υγεία, το ψυχικό τραύμα και τις εμπειρίες κακοποίησης, τις γονεϊκές πρακτικές και τα παιδιά τους, τις σχέσεις, την αυτοαποτελεσματικότητα, την αυτοεκτίμηση, την προσωπική ασφάλεια και τη φτώχεια. Μια διερεύνηση της βιβλιογραφίας που αφορά προγράμματα παρέμβασης σε φυλακισμένες μητέρες αποκαλύπτει μάλλον αποσπασματικές προσπάθειες που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τα κριτήρια επιλεξιμότητας των συμμετεχουσών, το περιεχόμενο (π.χ. γονεϊκή αυτεπάρκεια, επικοινωνία

ωνιακές δεξιότητες) και τις τεχνικές που χρησιμοποιούν (π.χ. παιχνίδι ρόλων, ομαδικές συζητήσεις), αλλά ονομάζονται όλα «**προγράμματα εκπαίδευσης γονέων**» (Kaminski, Valle, Filene, Boyle, 2008· Parke & Clarke-Stewart, 2002). Ειδικότερα, με βάση το διαχωρισμό των Kaminski και συν. (2008) οι δημοσιευμένες **παρεμβάσεις σε γονείς** διακρίνονται στις «**προληπτικές**» και στις «**θεραπευτικές**», δηλαδή σε αυτές που εστιάζουν στην πρόληψη των αρνητικών επιπτώσεων στα παιδιά, όπως η κακοποίηση και η παραμέληση, και σε εκείνες που απευθύνονται στα υπάρχοντα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών και των γονιών.

Άλλη μελέτη για τα προγράμματα γονέων στον πληθυσμό κρατούμενων γυναικών σε 43 πολιτειακές και ομοσπονδιακές φυλακές των ΗΠΑ (από τον Ιούνιο του 1989) (Clement, 1993 όπως αναφέρεται στο Kennon et al., 2009), επιβεβαιώνει τη **σημαντική διαφοροποίηση** των παρεμβάσεων που πραγματοποιήθηκαν ως προς τη διάρκεια τους, το βάθος και το περιεχόμενο τους, καθώς και τη μικρή προσοχή που δίνεται στα **τυπικά προσόντα των συντονιστών/-ριών**. Σχετικά πρόσφατη βιβλιογραφική ανασκόπηση (Sandifer, 2008) επιβεβαιώνει την έλλειψη **αξιολόγησης των προγραμμάτων** καθώς επίσης και την έλλειψη προγραμμάτων που, κατόπιν αξιολόγησης, **έχουν φανεί ότι είναι αποτελεσματικά** για τη βελτίωση των γονεϊκών δεξιοτήτων και της σχέσης γονέα-παιδιού σε πληθυσμό κρατούμενων μητέρων.

Τα προγράμματα γονέων μπορούν να οριστούν ως εκείνες οι παρεμβάσεις που ασχολούνται με το μητρικό ρόλο της γυναίκας –ή τον πατρικό του άντρα- με στόχο τη βελτίωση και ενίσχυση των γονεϊκών τους στάσεων, δεξιοτήτων ή πρακτικών (Pollock, 2002). Δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι τα προγράμματα εκπαίδευσης γονέων που έχουν σχεδιαστεί και απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό, πολύ συχνά δεν ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες ανάγκες των κρατούμενων γονέων. Συνεπώς, είναι σαφές ότι τα προγράμματα ενίσχυσης των γονεϊκών δεξιοτήτων των κρατούμενων μητέρων δεν θα πρέπει να αφορούν απλώς μια προσαρμογή των προγραμμάτων που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό των γονέων (Loper & Tuerk, 2006). Πιο συγκεκριμένα, τα περισσότερα δημοσιευμένα προγράμματα εκπαίδευσης κρατούμενων γονιών δε φαίνεται να λαμβάνουν υπόψη τους τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πλαισίου της φυλακής, ενώ πολλές από τις γονεϊκές δεξιότητες που διδάσκονται δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν άμεσα (Kennon et al., 2009) εξαιτίας της φυσικής απόστασης ανάμεσα στον γονιό και το παιδί και των περιορισμένων επισκέψεων, όσον αφορά στη συχνότητα και τη διάρκεια τους, των παιδιών στους κρατούμενους γονείς τους στην φυλακή. Στατιστικά στοιχεία από φυλακές των ΗΠΑ (Bureau of Justice Statistics, 2000, όπως αναφέρεται στο Kennon et al., 2009) δείχνουν ότι πάνω από τις μισές κρατούμενες μητέρες (54%) δεν έχουν δεχτεί ποτέ επίσκεψη από τα παιδιά τους όσο εκείνες βρίσκονται στη φυλακή. Επιπλέον, η σωματική επαφή με τα παιδιά τους πολλές φορές περιορίζεται από τους κανονισμούς της φυλακής. Συνοπτικά τα προγράμματα που απευθύνονται σε κρατούμενες μητέρες ποικίλλουν, συμπεριλαμβάνοντας από σχολές γονέων διάρκειας λίγων ωρών έως και τη δημιουργία κατάλληλα διαμορφωμένων χώρων μέσα στη φυλακή, όπου οι κρατούμενες ζουν μαζί με τα βρέφη τους κατά τη διάρκεια της φυλάκισης τους.

Στο γενικό πληθυσμό, τα **προγράμματα εκπαίδευσης γονεϊκής συμπεριφοράς** αποτελούν μια ερευνητικά τεκμηριωμένη προσέγγιση, και απευθύνονται μόνο σε γονείς, συνήθως σε μικρές ομάδες που συντονίζονται από έναν/μία ειδικό και ακολουθούν συγκεκριμένο πρόγραμμα 6 έως 15 ωριαίων ή δίωρων συναντήσεων, καλύπτοντας διάφορα θέματα που αφορούν τις στρατηγικές διαχείρισης των συμπεριφορών του παιδιού (Kumpfer & Alvarado, 2003). Πιο συγκεκριμένα, οι γονείς που συμμετέχουν σε τέτοια προγράμματα μαθαίνουν εναλλακτικές μεθόδους για να αλληλεπιδρούν με το παιδί τους με θετικό και υγιή τρόπο, μέσω «βελιωμένης επικοινωνίας, με ξεκάθαρες απαιτήσεις και συνέπειες», «θετικού παιχνιδιού» ή «αγνοώντας την ανεπιθύμητη συμπεριφορά» (Kumpfer & Alvarado, 2003, σελ. 460). Οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται πιο

συχνά είναι οι σύντομες διαλέξεις και συζητήσεις, οι διαδραστικές ασκήσεις, η μίμηση προτύπου⁷ και τα παιχνίδια ρόλων⁸, η χαρτογράφηση και η παρακολούθηση των γονεϊκών πρακτικών και της συμπεριφοράς των παιδιών.

Οι δημοσιευμένες μελέτες που αξιολογούν την αποτελεσματικότητα τέτοιων προγραμμάτων γονεϊκής συμπεριφοράς (Knapp & Deluty, 1989· Patterson, Dishion & Chamberlain, 1993· Patterson & Narrett, 1990, όπως αναφέρεται στο Kumpfer & Alvarado, 2003) δείχνουν ότι σε γονείς που ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου, όπως χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, τα παιχνίδια ρόλων που καθοδηγούνται από τον/την συντονιστή/-τρια θεωρούνται περισσότερο αποτελεσματική τεχνική από τις συζητήσεις ή τη μελέτη, ενώ εκτιμάται ότι απαιτούνται συνολικά τουλάχιστον 45 ώρες παρέμβασης. Σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς (Kumpfer & Alvarado, 2003), τα ευρήματα από αρκετές τυχαίοποιημένες κλινικές μελέτες δείχνουν βελτίωση στις πρακτικές που χρησιμοποιούν οι γονείς για το χειρισμό της συμπεριφοράς των παιδιών (π.χ. αποτελεσματική χρήση τεχνικών πειθαρχίας, επιβράβευση του παιδιού κλπ) και μείωση των ανοιχτά συγκρουσιακών συμπεριφορών των παιδιών.

Επιπρόσθετα, οι Barlow και Cohren (2004) έκαναν ανασκόπηση δημοσιεύσεων με σκοπό να εξετάσουν αν τα ομαδικά προγράμματα υποστήριξης γονέων είναι αποτελεσματικά για τη βελτίωση της ψυχοκοινωνικής υγείας της μητέρας, συμπεριλαμβανομένων του άγχους, της κατάθλιψης και της αυτοεκτίμησης. Οι μελέτες που επιλέχθηκαν περιλάμβαναν τουλάχιστον ένα πρόγραμμα ομαδικής υποστήριξης γονέων και ένα σταθμισμένο εργαλείο μέτρησης της ψυχοκοινωνικής υγείας της μητέρας. Τα ευρήματα αυτής της επισκόπησης έδειξαν ότι τα προγράμματα, ανεξάρτητα από τον τύπο τους (ή το περιεχόμενό τους), μπορούν να είναι αποτελεσματικά για τη βελτίωση ορισμένων πτυχών της ψυχοκοινωνικής λειτουργικότητας της μητέρας. Ενδιαφέρον είναι μάλιστα το γεγονός ότι μια μετα-ανάλυση των δεδομένων μακροπρόθεσμης παρακολούθησης (follow-up) έδειξε ότι η βελτίωση στην αυτοεκτίμηση των μητέρων, η μείωση της κατάθλιψης και η καλή προσαρμογή ως προς τη συζυγική τους σχέση εξακολούθησαν και μετά το τέλος του προγράμματος.

Μία άλλη συνθετική προσέγγιση στην εκπαίδευση γονέων είναι τα **προγράμματα εκπαίδευσης οικογενειακών δεξιοτήτων**, τα οποία περιλαμβάνουν εκπαίδευση των γονιών, εκπαίδευση των παιδιών σε κοινωνικές δεξιότητες και συνεδρίες οικογενειακής εφαρμογής (Kumpfer & Alvarado, 2003). Αυτές οι προσεγγίσεις στοχεύουν σε ομάδες παιδιών και οικογενειών υψηλού κινδύνου (Kumpfer & Alvarado, 1998). Οι γονείς και τα παιδιά εντάσσονται σε διαφορετικές ομάδες και η οικογένεια έχει μαζί συναντήσεις πρακτικής εξάσκησης. Οι γονείς διδάσκονται το θεραπευτικό παιχνίδι με το παιδί τους (Foreland & McMahon, 1981, Herschell, Calzada, Eyberg & McNeil, 2002, Nixon et al., 2003 όπως αναφέρεται στο Kumpfer & Alvarado, 2003), με στόχο τη βελτίωση του θετικού παιχνιδιού, όπου οι γονείς ακολουθούν τις επιθυμίες του παιδιού προσπαθώντας να μην διορθώνουν, να μην κριτικάρουν, να μην κατευθύνουν και να μην πατρυνάρουν το παιδί τους (Kumpfer & Alvarado, 2003). Η διδασκαλία του θεραπευτικού παιχνιδιού στους γονείς έχει αξιολογηθεί (Egeland & Erickson, 1990 όπως αναφέρεται στο Kumpfer & Alvarado, 2003) ως αποτελεσματική, συμβάλλοντας στη βελτίωση του δεσμού γονέα-παιδιού και σε θετικές αλλαγές στη συμπεριφορά συναισθηματικά διαταραγμένων και συμπεριφορικά αποδιοργανωμένων παιδιών. Υπάρχουν επίσης στοιχεία (Kumpfer & Alvarado, 2003) που δείχνουν ότι τέτοιες παρεμβάσεις είναι περισσότερο αποτελεσματικές σε παιδιά του δημοτικού και του γυμνασίου.

⁷ Ζωντανές ή βιντεοσκοπημένες επιδείξεις γονεϊκών συμπεριφορών.

⁸ Δυνατότητα να εξασκήσουν τις δεξιότητες με τον/την εκπαιδευτή/-τρια ή έναν άλλο γονέα κατά την ώρα των συναντήσεων, μέσα από μια αναπαράσταση.

Η καταλληλότητα, ωστόσο, ανάλογων προγραμμάτων εκπαίδευσης γονέων στον πληθυσμό των κρατούμενων μητέρων, δεν έχει επαρκώς τεκμηριωθεί ερευνητικά. Ωστόσο, υπάρχουν ευρήματα (Clements, 1986, Hairston, 1987, όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002) που δείχνουν ότι **οι παρεμβάσεις που εστιάζουν, όχι μόνο στον κρατούμενο γονέα, αλλά και σε ολόκληρη την οικογενειακή μονάδα**, μπορεί να αποτελέσουν προγνωστικό παράγοντα για την επιτυχημένη προσαρμογή –μετά την αποφυλάκιση– των κρατούμενων που διατήρησαν τους οικογενειακούς δεσμούς κατά τη διάρκεια της κράτησής τους. Τα προγράμματα παρέμβασης σε οικογένειες με ένα κρατούμενο γονέα μπορεί να πάρουν διαφορετικές μορφές, στοχεύοντας στη βελτίωση της συζυγικής σχέσης ή στην προσφορά υπηρεσιών σε όλα τα μέλη της οικογένειας (Parke & Clarke-Stewart, 2002). Η βασική ιδέα είναι να επηρεαστεί θετικά η ποιότητα της συζυγικής σχέσης, είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω της γονεϊκής φροντίδας, καθώς έχει φανεί ότι σχετίζεται άμεσα με τις αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά (Grych & Fincham, 2001). Έχει αναφερθεί ότι (Parke & Clarke-Stewart, 2002) αρκετές χώρες, όπως το Μεξικό, η Σουηδία, η Δανία, ο Καναδάς και, σε κάποιο βαθμό, οι ΗΠΑ, παρέχουν συνδυαστικές υπηρεσίες για όλη την οικογένεια του κρατούμενου γονιού για όσο εκείνος κρατείται.

Μια άλλη παρέμβαση για κρατούμενους γονείς –αρκετά διαδεδομένη στις ΗΠΑ– είναι τα **προγράμματα επισκέψεων**, που εφαρμόζονται ευρέως στις γυναικείες φυλακές. Αυτά τα προγράμματα περιλαμβάνουν ειδικούς χώρους παιχνιδιού για γονείς και παιδιά, εκτεταμένες επισκέψεις, ευέλικτο πρόγραμμα επισκέψεων και ειδικές εγκαταστάσεις παραμονής για τα παιδιά μέσα στη φυλακή (Clement, 1993 όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002). Συνήθως συμπεριλαμβάνουν τη μετακίνηση των παιδιών από και προς τη φυλακή και περιλαμβάνουν διάφορες εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες για τη μητέρα και το παιδί (π.χ. χειροτεχνίες, παιχνίδια, διάβασμα κλπ) σε ένα χώρο που προσφέρεται από τη φυλακή (Snyder-Joy, Carlo, 1998· Fishman, 1983· Bloch & Potthast, 1998 όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002). Η αξιολόγηση ενός τέτοιου τύπου προγράμματος επισκέψεων, με τίτλο «The Girl Scouts Beyond Bars Program» (Bloch & Potthast, 1998), έδειξε ότι οι συχνές επισκέψεις των ανήλικων κοριτσιών στις κρατούμενες μητέρες τους βελτίωσε τη σχέση μητέρας-κόρης, ενίσχυσε την αυτοεκτίμηση των κοριτσιών και μείωσε τα προβλήματα που σχετίζονται με το αποχωρισμό μητέρας-παιδιού. Οι Snyder-Joy and Carlo (1998, όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002) ξεκίνησαν ένα άλλο πρόγραμμα επισκέψεων για 40 μητέρες και τα παιδιά τους, στο οποίο περιλαμβάνονταν ειδικές μηνιαίες επισκέψεις, πέρα από τις τακτικές. Η αξιολόγηση έγινε με συνεντεύξεις σε δείγμα 31 μητέρων της ομάδας παρέμβασης και 27 μητέρων της ομάδας ελέγχου που ουσιαστικά ήταν κρατούμενες μητέρες σε λίστα αναμονής. Τα ευρήματα της αξιολόγησης έδειξαν ότι, στην ομάδα παρέμβασης, οι φόβοι των μητέρων σχετικά με τις γονεϊκές τους δεξιότητες μειώθηκαν και ότι αξιολογούσαν ότι τα παιδιά τους τα πήγαιναν γενικώς καλύτερα, συγκριτικά με την ομάδα ελέγχου. Ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει το εύρημα ότι οι αντιλήψεις των μητέρων για την ποιότητα της σχέσης τους με τα παιδιά τους δεν διέφεραν ανάμεσα στις δύο ομάδες.

Ο Muth (2004) παρουσιάζει τα οφέλη από τα **οικογενειακά προγράμματα αλφαριθμητικού** σε κρατούμενους γονείς και τα παιδιά τους, καθώς η ανάγνωση και η γραφή είναι πολύ συχνά η πιο σημαντική μορφή επικοινωνίας ανάμεσα στους κρατούμενους γονείς και τα παιδιά τους, ακόμη κι όταν ο γονέας έχει περιορισμένες ικανότητες γραμματισμού. Τα προγράμματα αλφαριθμητικού στις φυλακές είναι προγράμματα που παρέχουν στήριξη στους κρατούμενους γονείς, και μερικές φορές και στα παιδιά τους, μέσα από τεχνικές γραμματισμού, όπως να μάθουν να διαβάζουν και/ή να γράφουν στα παιδιά τους ή την οικογένεια τους. Παράδειγμα τέτοιου τύπου προγράμματος γραμματισμού (Ports, 2003, όπως αναφέρεται στο Muth, 2006) εφαρμόστηκε σε

φυλακή και σε πληθυσμό κρατούμενων μπτέρων με συνολική διάρκεια δέκα εβδομάδων. Ειδικότερα, οι τεχνικές γραμματισμού που χρησιμοποιήθηκαν περιλάμβαναν γράψιμο ημερολογίου, διάβασμα παραμυθιών, συζήτηση και γραπτές και προφορικές αφηγήσεις. Στόχος ήταν η αύξηση της αλληλεπίδρασης μπτέρας-παιδιού μέσω τηλεδιάσκεψης, ηχογραφημένων βιβλίων και ηχημάτων. Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης έδειξαν ότι βελτιώθηκε η ποιότητα και η ποσότητα της επικοινωνίας μπτέρων-παιδιών μέσω της γραπτής αλληλογραφίας. Ένα άλλο παράδειγμα προγράμματος αλφαριθμητισμού για κρατούμενες μπτέρες είναι το πρόγραμμα M.O.T.H.E.R.S. (Mothers of Tots Help Expand Reading Skills) (Cunningham & Baker, 2003), το οποίο διεξήχθη σε τρεις φυλακές στη Βόρεια Καρολίνα (ΗΠΑ), με στόχο να βοηθήσει τις μπτέρες να διαβάζουν μαζί με τα παιδιά τους. Ο Muth (2006) αναφέρει ορισμένα ενθαρρυντικά αποτελέσματα από την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων, αλλά οι αυστηρά ελεγμένες έρευνες είναι περιορισμένες. Σε γενικές γραμμές, τα περισσότερα οικογενειακά προγράμματα αλφαριθμητισμού εστιάζουν σε δύο βασικές παραμέτρους που είναι ιδιαίτερα σημαντικές στις φυλακές (Muth, 2006), δηλαδή στην ανάγκη οικοδόμησης *εμπιστοσύνης* ανάμεσα στους/στις εκπαιδευτικούς ή συμβούλους, το γονέα και την οικογένεια του, και στην ανάγκη οι σύμβουλοι να δείξουν *σεβασμό* σε πολιτισμικά θέματα, σε γλωσσικά και άλλα δυνατά σημεία του κρατούμενου γονιού και της οικογένειάς του, αντί να θεωρούν δεδομένα τα ελλείμματα γραμματισμού. Όπως υποστηρίζει ο Muth (2006), αυτά είναι ζητήματα που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο ακόμη και τα καλά σχεδιασμένα προγράμματα (Muth, 2004· Warner, 1998) όταν, για παράδειγμα, αποκλείονται σταδιακά οι κρατούμενοι/-ες που ανήκουν σε πολιτισμικές και γλωσσικές μειονότητες από συμβούλους που χρησιμοποιούν την κυρίαρχη γλώσσα και κουλτούρα.

Οι Kaminski, Valle, Filene και Boyle (2008) εξέτασαν μια σειρά **εκπαιδευτικών προγραμμάτων για γονείς που στόχευαν στην πρόληψη της πρώιμης εμφάνισης προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά** (0-7 ετών), μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και παρεμβάσεις σε κρατούμενους γονείς. Ορισμένα από τα θέματα που καλύφθηκαν κατά τη διεξαγωγή αυτών των ομάδων σχετιζόταν με: (1) την ενημέρωση πάνω στην τυπική ανάπτυξη των παιδιών, τη συμπεριφορά των παιδιών και την κατάλληλη φροντίδα τους ανάλογα με το αναπτυξιακό στάδιο, (2) την εκμάθηση θετικών, μη-τιμωρητικών αλληλεπιδράσεων με τα παιδιά, (3) την ανταπόκριση και την ευαισθησία απέναντι στις συναισθηματικές και ψυχολογικές ανάγκες και τη φροντίδα του παιδιού, (4) τη συναισθηματική επικοινωνία, όπως είναι η ενεργητική ακρόαση, (5) την οριοθετημένη επικοινωνία μέσα από τη χρήση ξεκάθαρων και αναπτυξιακά κατάλληλων οδηγιών, (6) την πειθαρχία και διαχείριση συμπεριφοράς, μέσα από την εκμάθηση συγκεκριμένων τεχνικών ενίσχυσης και τιμωρίας, όπως είναι η αγνόηση της ανεπιθύμητης συμπεριφοράς και η τεχνική του διαλείμματος (time out), (7) την ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών, εκπαιδεύοντας τους γονείς στο πώς να διδάξουν τα παιδιά τους να μοιράζονται και να συνεργάζονται και (8) την ενίσχυση των γνωστικών και ακαδημαϊκών δεξιοτήτων των παιδιών, καλλιεργώντας την γλωσσική ανάπτυξη και τον γραμματισμό. Οι μέθοδοι διδασκαλίας που περιγράφονται στην ανασκόπηση περιλαμβάνουν μαθήματα εκπαίδευσης γονέων, εγχειρίδια, μίμηση προτύπου -είτε ζωντανές είτε μαγνητοσκοπημένες αναπαραστάσεις γονεϊκών συμπεριφορών-, γραπτές, προφορικές ή πρακτικές εργασίες που πρέπει να ολοκληρωθούν ανάμεσα στις συναντήσεις, πρόβες, παιχνίδια ρόλων ή εξάσκηση με ένα γονέα ή ένα συνομήλικο. Οι ομάδες αυτές περιλάμβαναν, επίσης, ξεχωριστή εκπαίδευση δεξιοτήτων για τα παιδιά και συμπληρωματικές παρεμβάσεις, όπως διαχείριση άγχους/θυμού. Τα μετα-αναλυτικά ευρήματα (Kaminski et al., 2008) υποδηλώνουν ότι προγράμματα που χρησιμοποιούν τεχνικές εξάσκησης ή ενεργή συμμετοχή κατά τη διάρκεια των συναντήσεων, φαίνεται να είναι περισσότερο αποτελεσματικά από τα προγράμματα που δε διαθέτουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Αξιοσημείωτο είναι το εύρημα ότι εκείνα

τα προγράμματα εκπαίδευσης γονέων που ακολούθησαν έναν τυποποιημένο οδηγό εφαρμογής δεν φάνηκε να έχουν θετικά αποτελεσματικά (Kaminski et al., 2008). Όπως, όμως, σχολιάζουν οι ίδιοι οι συγγραφείς (σελ. 581), αυτό το εύρημα μπορεί να είναι τεχνητό, δηλαδή η αποτελεσματικότητά τους «μπορεί να συγχέεται με την ποιότητα των θεμάτων που επιλέχτηκαν για να συμπεριληφθούν στο εγχειρίδιο».

Λαμβάνοντας υπόψη τον υψηλό επιπολασμό της χρήσης ναρκωτικών στο γυναικείο πληθυσμό των φυλακών, συμπεριλαμβανομένων και των κρατούμενων μητέρων, ορισμένα στοιχεία που σχετίζονται με την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων ενίσχυσης των γονεϊκών δεξιοτήτων σε πληθυσμό τοξικοεξαρτημένων μητέρων που δεν κρατούνται, μπορεί να είναι χρήσιμα. Πιο συγκεκριμένα τα προγράμματα εκπαίδευσης γονεϊκής συμπεριφοράς που απευθύνονται σε μητέρες που ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου, όπως οι εξαρτημένες γυναίκες, φαίνεται να είναι περιορισμένης αποτελεσματικότητας όσον αφορά στη βελτίωση της σχέσης γονέα-παιδιού ή την ψυχολογική προσαρμογή του παιδιού, επειδή δεν εστιάζουν στη συναισθηματική ποιότητα της σχέσης (Suchman, Mayes, Conti, Slade & Rounsaville, 2004). Αντίθετα, οι παρεμβάσεις που είναι δομημένες με βάση το θεωρητικό πλαίσιο της θεωρίας του δεσμού, που υποστηρίζει ότι η συναισθηματική ποιότητα της σχέσης μητέρας-παιδιού αποτελεί προγνωστικό παράγοντα για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών κατά τη διάρκεια της σχολικής και εφηβικής ηλικίας, προτείνονται από τους ίδιους συγγραφείς ως περισσότερο αποτελεσματικές για τις μητέρες ευάλωτων ομάδων, όπως οι τοξικοεξαρτημένες. Τέτοιου είδους παρεμβάσεις που βασίζονται στη θεωρία του δεσμού, προσφέρουν βασικές αναπτυξιακές πληροφορίες σχετικά με τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών, τις ψυχοκοινωνικές τους ικανότητες και τα δυναμικά της σχέσης (Suchman et al., 2004). Σε γενικές γραμμές, οι παρεμβάσεις ενίσχυσης των γονεϊκών δεξιοτήτων που εστιάζουν στην τροποποίηση των νοερών αναπαραστάσεων δεσμού του γονέα είναι ελάχιστες και οι εκτιμήσεις σχετικά με την αποτελεσματικότητά τους είναι ασαφείς.

Συμπερασματικά, είναι φανερό ότι δεν υπάρχουν επαρκώς τεκμηριωμένα δεδομένα ως προς τους αποτελεσματικούς τύπους παρεμβάσεων σε κρατούμενους γονείς, και ιδιαίτερα σε μητέρες. Στις δημοσιευμένες μελέτες, επίσης, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη διάφοροι μεθοδολογικοί περιορισμοί, όπως για παράδειγμα η έλλειψη ομάδων ελέγχου, η αποτυχία διενέργειας συστηματικών μετρήσεων της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων, η χρήση μη σταθμισμένων εργαλείων αξιολόγησης και οι περιορισμένες επαναληπτικές μετρήσεις για την αποτίμηση των μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων της παρέμβασης (Parke & Clarke-Stewart, 2002).

Ενδεικτικά στο Παράρτημα I, παρουσιάζονται παρεμβάσεις ενίσχυσης των γονεϊκών δεξιοτήτων σε πληθυσμό κρατούμενων, οι οποίες επιλέχτηκαν με βάση τη συνάφειά τους με τις δράσεις παρέμβασης του προγράμματος «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής». Πιο συγκεκριμένα τα κριτήρια επιλεξιμότητας για να συμπεριληφθεί μια παρέμβαση στο Παράρτημα ήταν: να είναι ομαδική παρέμβαση γονεϊκής υποστήριξης, να έχει υλοποιηθεί μέσα στη φυλακή, να έχει σχεδιαστεί στη βάση της εκπαίδευσης γονιών και/ή ψυχοεκπαίδευσης και να έχει αξιολογηθεί. Επομένως, οι παρεμβάσεις που παρουσιάζονται στο Παράρτημα σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι αποτελούν ανασκόπηση όλων των παρεμβάσεων για την ενίσχυση των γονεϊκών δεξιοτήτων των κρατούμενων μητέρων.

2.5. ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Η Dallaire (2006) υποστηρίζει ότι η έλλειψη που παρατηρείται στη βιβλιογραφία υψηλής ποιότητας ερευνών σε πληθυσμούς κρατουμένων γονιών και πολύ δε περισσότερο σε παιδιά κρατουμένων, οφείλεται εν μέρει σε ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εν λόγω πληθυσμού, αλλά και του πλαισίου της φυλακής. Πιο συγκεκριμένα, μερικοί από τους παράγοντες κινδύνου και τα εμπόδια (Dallaire, 2007· Eddy, Powell, Szubka, McCool, Kuntz, 2001) που δυσκολεύουν την έρευνα και παρέμβαση σε κρατούμενες μητέρες και/ή τις οικογένειες τους είναι οι εξής:

- όταν τα παιδιά δε γνωρίζουν ότι η μητέρα τους βρίσκεται στη φυλακή
- ο υψηλός επιπολασμός ψυχικών διαταραχών στις κρατούμενες
- οι επιπτώσεις στο παιδί από την προγεννητική έκθεσή του σε αλκοόλ και ναρκωτικά μπορεί να αποτελέσει ένα ακόμα εμπόδιο στη συνεργασία με τις οικογένειες των κρατούμενων μητέρων
- η δυσπιστία απέναντι στο ερευνητικό πρόγραμμα ή η μη αποδοχή της παρέμβασης, ιδιαίτερα από τους/τις σωφρονιστικούς/-κές υπαλλήλους που έχουν την αρμοδιότητα να καλούν και/ή να συνοδεύουν τις κρατούμενες στις ομάδες γονέων
- οι φραγμοί από την πλευρά των κρατουμένων απέναντι στα προγράμματα εκπαίδευσης γονέων· για παράδειγμα, όπως περιγράφεται από τους Eddy και συν. (2001, σελ. 58) σε μια συγκεκριμένη παρέμβαση, «υπήρχε αρχικά μεγάλος σκεπτικισμός για το πρόγραμμα από αρκετές κρατούμενες» επειδή επρόκειτο για «μία παρέμβαση που περιελάμβανε συνεντεύξεις πάνω στο ευαίσθητο θέμα της οικογενειακής βίας και εκπαιδεύσεις σχετικά με την υγιή ανάπτυξη του παιδιού και τις μη βίαιες μορφές πειθαρχίας»
- η κινητικότητα του πληθυσμού των φυλακισμένων, στον οποίο συμπεριλαμβάνονται κρατούμενες που είναι υπόδικες ή άλλες που μεταφέρονται σε άλλα σωφρονιστικά ιδρύματα, γεγονός που δυσχεραίνει την επαναληπτική έρευνα
- ο αναφαβητισμός ή ορισμένα πολιτισμικά θέματα μπορεί να αποτελέσουν εμπόδιο στην επικοινωνία, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με αλλοδαπές που δε μιλάνε την τοπική γλώσσα
- τα δυναμικά της οικογένειας των κρατουμένων ή η αδυναμία πρόσβασης στα παιδιά τους εξαιτίας των αλλαγών στον τόπο διαμονής και στα πρόσωπα που τα φροντίζουν μπορούν επίσης να δημιουργήσουν προβλήματα στην επαναληπτική έρευνα. «Σε αντίθεση με μια 'τυπική' οικογένεια –που αποτελείται από έναν γονέα ή γονείς, παιδιά και συγγενείς σε σχετικά σταθερούς ρόλους- στις οικογένειες των κρατουμένων (...) αλλάζουν συχνά οι σχέσεις και οι ρόλοι ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας» (Eddy et al., 2001, σελ. 59)
- οι συντονιστές/-ριες των παρεμβάσεων δε θα πρέπει να υποτιμούν «τις σχέσεις συνκληδεμονίας» ανάμεσα στις κρατούμενες μητέρες και στα πρόσωπα που έχουν αναλάβει την φροντίδα των παιδιών τους, όπως συγγενείς (π.χ. η γιαγιά). Έτσι, οι παρεμβάσεις ενίσχυσης των γονεϊκών δεξιοτήτων μπορούν να ευνοήσουν την προστασία μιας λειτουργικής οικογένειας (Cecil, McHale, Strozier, Pietsch, 2008).

3. Παιδιά κρατούμενων μητέρων

3.1. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Σύμφωνα με το Γραφείο των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα (UNODC, 2008) δεν είναι εφικτό να εκτιμηθεί, σε παγκόσμια κλίμακα, ο ακριβής αριθμός των βρεφών και των μικρών παιδιών που έχουν αποχωριστεί τις μητέρες τους, εξαιτίας της φυλάκισής τους. Ωστόσο, η Howard League for Penal Reform, μία μη κυβερνητική οργάνωση στο Ηνωμένο Βασίλειο, υπολογίζει ότι «υπάρχουν περίπου 100.000 φυλακισμένες γυναίκες στις φυλακές της Ευρώπης ... πράγμα που σημαίνει ότι περίπου 10.000 βρέφη και παιδιά κάτω των δύο ετών επηρεάζονται από αυτήν την κατάσταση» (Council of Europe, 2000, όπως αναφέρεται στο UNODC, 2008, σελ. 18). Δεδομένα από την Αγγλία και την Ουαλία δείχνουν ότι τα 2/3 των φυλακισμένων γυναικών έχουν ανήλικα παιδιά και ότι περίπου 17.000 παιδιά ετησίως χωρίζονται από τις μητέρες τους εξαιτίας της φυλάκισής τους (Carlen & Worrall, 2005· Munro, 2007).

Παρόλο που τα στατιστικά δεδομένα από τις **ΗΠΑ** περιγράφονται ως αποσπασματικά (Muth, 2006), η Child Welfare League (2004) εκτιμά ότι τουλάχιστον 2 εκατομμύρια παιδιά έχουν χάσει τον έναν ή και τους δύο γονείς τους λόγω φυλάκισής τους, ενώ προηγούμενη μελέτη (Mumola, 2000) αναφέρει ότι 1,3 εκατομμύρια ανήλικα παιδιά έχουν μητέρα που βρίσκεται υπό κάποια μορφή σωφρονιστική εποπτεία. Σε μια παλαιότερη έρευνα του 1998 (United States Department of Justice, 1998, όπως αναφέρεται στο UNODC, 2008) αναφέρεται ότι 250.000 παιδιά είχαν φυλακισμένη μητέρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα μελέτης σε πληθυσμό κρατούμενων μητέρων (Caddle & Crisp, 1996 όπως αναφέρεται στο Munro, 2007) σχετικά με τα πρόσωπα που ανέλαβαν τη φροντίδα των παιδιών τους μετά από την φυλάκισή τους. Ειδικότερα, το 71% των φυλακισμένων μητέρων του δείγματος ζούσαν μαζί με τα παιδιά τους πριν από τη σύλληψή τους και μόνο το 1% από αυτές κράτησε τα μωρά τους στη φυλακή. Το 24% των παιδιών αυτών των κρατούμενων μητέρων μεγάλωνε με τους παππούδες και τις γιαγιάδες τους, το 17% με μία γυναίκα, συγγενή ή φίλη της μητέρας τους, το 8% των παιδιών ανέλαβε κάποιο πλαίσιο φιλοξενίας των τοπικών αρχών, ενώ τη φροντίδα μόλις του 9% των παιδιών του δείγματος ανέλαβε ο πατέρας τους. Το χαμηλό ποσοστό των παιδιών κρατούμενων μητέρων που αναλαμβάνουν οι πατέρες τους μετά την φυλάκιση της μητέρας επαληθεύεται έμμεσα και από άλλη μελέτη (Carlen & Worrall, 2005) που δείχνει ότι μόλις το 25% των κρατούμενων μητέρων ανέθεσαν τη φροντίδα των παιδιών τους στους συντρόφους τους, σε αντίθεση με το 92% των κρατούμενων πατέρων των οποίων τα παιδιά αναλαμβάνουν οι μητέρες τους μετά την φυλάκιση των ίδιων. Με βάση τα παραπάνω ευρήματα, αναμένεται η φυλάκιση της μητέρας να έχει σοβαρότερες επιπτώσεις στα παιδιά συγκριτικά με την φυλάκιση του πατέρα.

Στις περισσότερες φυλακές των Ηνωμένων Πολιτειών, οι μητέρες επιτρέπεται να κρατήσουν μαζί τους τα νεογέννητα παιδιά τους μόνο για μερικές μέρες πριν επιστρέψουν στη φυλακή, ενώ σε πολύ λίγες επιτρέπεται να τα κρατήσουν κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους (Gabel & Girard, 1995). Αντίθετα, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες τα βρέφη και τα νήπια των κρατούμενων μητέρων μπορούν να μείνουν στη φυλακή μαζί τους συνήθως μέχρι και την

ηλικία των τριών ετών⁹, το οποίο είναι και το πιο συνηθισμένο ηλικιακό όριο (WHO Regional Office for Europe, 2009).

3.2. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΙΣΗΣ ΤΗΣ ΜΗΤΕΡΑΣ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Όπως «αόρατες» είναι για τις πολιτικές του ποινικού συστήματος δικαιοσύνης οι κρατούμενες μητέρες πολλές φορές το ίδιο ισχύει και για τα παιδιά τους (Covington, 2007). Τα παιδιά των φυλακισμένων μητέρων έχουν αναφερθεί, επίσης, στη βιβλιογραφία ως «κρυφός» ή σχεδόν «αόρατος» πληθυσμός (Rosenkrantz & Joshua, 1982· Hairston, 2007), τα «ξεχασμένα θύματα» του εγκλήματος (Matthews, 1983) ή της φυλάκισης (Robertson, 2007), τα «ορφανά της δικαιοσύνης» (Shaw, 1992), τα «κρυμμένα θύματα της φυλάκισης» (Cunningham & Baker, 2003), «η Σταχτοπούτα του ποινικού συστήματος» (Shaw, 1987), τα «αθέατα θύματα της φυλάκισης» (Petersilia, 2005) και «μια αυξανόμενη ομάδα πληθυσμού που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς» (Roehlmann, 2005). Τα δημοσιευμένα δεδομένα από τις περιορισμένες μελέτες σε παιδιά κρατούμενων γονιών, δείχνουν ότι η φυλάκιση του γονιού μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στη ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη και συμπεριφορά των παιδιών (Stanton, 1980· Baunach, 1985· Bloom & Steinhart, 1993) χωρίς, ωστόσο, να εδραιώνεται αιτιώδης σχέση της φυλάκισης του γονιού με την εμφάνιση προβλημάτων στα παιδιά του (Hairston, 2007). Από την άλλη, οι Kinneret και συν. (2007) υποστηρίζουν ότι υπό συγκεκριμένες συνθήκες η φυλάκιση του γονιού ενδέχεται και να βελτιώσει τη ζωή του παιδιού, λαμβάνοντας υπόψη ευρήματα που δείχνουν ότι τα παιδιά κρατούμενων βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο να εμφανίσουν προβλήματα υγείας, συμπεριφοράς και να κάνουν τα ίδια χρήση ουσιών. Αυτό που εννοούν οι οι Kinneret και συν. είναι ότι η γονεϊκή ανεπάρκεια ευθύνεται για τους προαναφερθέντες παράγοντες κινδύνου και, σε συνδυασμό με τη φυλάκιση του γονιού καθεαυτή, της μητέρας εν προκειμένω, μπορεί να έχει καταστροφικές επιπτώσεις στα παιδιά (Murray, 2005· Murray & Farrington, 2005), όπως κατάθλιψη, υπερκινητικότητα, επιθετική συμπεριφορά, απόσυρση, παλινδρόμηση, διαταραχές ύπνου και πρόσληψης τροφής, εγκατάλειψη σχολείου ή φυγή από το σπίτι, χαμηλή σχολική επίδοση και παραβατικότητα. Αυτά τα παιδιά διατρέχουν, επίσης, μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν άστεγα ή να ιδρυματοποιηθούν (UNODC, 2008), να φυλακιστούν τα ίδια στο μέλλον (Murray, 2005) και, τέλος, να εκτεθούν ως παιδιά σε Κακοποίηση και Παραμέληση και συντροφική βία (ΒΕΣ) στο μέλλον (Prison Reform Trust, 2000).

Ο πληθυσμός των παιδιών κρατούμενων μητέρων, έχει χαρακτηριστεί ένας από τους πιο ευάλωτους και εκτεθειμένους σε κίνδυνο πληθυσμούς, δεδομένου ότι βιώνει ήδη πολλούς επιβαρυντικούς παράγοντες για την εμφάνιση ψυχοπαθολογίας και/ή παραβατικής συμπεριφοράς, όπως φτώχεια, αποχωρισμό από το βασικό πρόσωπο φροντίδας, καθώς και πολλές αλλαγές κατοικίας και σχολείου (Dallaire, 2007). Εκτιμάται δε, ότι τα παιδιά φυλακισμένων μητέρων έχουν έξι φορές περισσότερες πιθανότητες από τα συνομήλικά τους παιδιά να φυλακιστούν (CWL, 2004) και τρεις φορές περισσότερες πιθανότητες να εγκαταλείψουν το λύκειο και να εμφανίσουν παραβατικές συμπεριφορές, όπως ψεύδη, κλοπή και απάτη (Johnston, 1995, όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007). Εντούτοις, τα παραπάνω ευρήματα έχουν αμφισβητηθεί δεδομένων των μεθοδολογικών τους περιορισμών (Hairston, 2007· Christian, 2009· Myers et al., 1999).

Υπάρχει, ωστόσο, σχετική ομοφωνία ότι ο βαθμός που θα επηρεάσει η φυλάκιση του γονιού τη ζωή του παιδιού εξαρτάται από ένα μεγάλο εύρος παραγόντων μεταξύ των οποίων συγκα-

⁹ Ωστόσο, σε κάποιες χώρες, όπως στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, το ηλικιακό όριο για να κρατήσει μια κρατούμενη το βρέφος της στην φυλακή είναι μέχρι να συμπληρώσει το 1^ο έτος.

ταλέγονται το αναπτυξιακό στάδιο και η ηλικία του παιδιού όταν ο γονιός του φυλακίζεται, η ποιότητα της οικογενειακής ζωής και της σχέσης με το γονιό πριν από τη φυλάκιση, η διάρκεια της φυλάκισης, η σχέση που αναπτύσσει το παιδί με το νέο πρόσωπο φροντίδας, η ύπαρξη ή μη ενός υποστηρικτικού δικτύου στην ευρύτερη οικογένεια του παιδιού, η διαθεσιμότητα και πρόσβαση σε υποστηρικτικές, θεσμικές δομές για το παιδί, το κοινωνικό στίγμα στην κοινότητα που διαμένει το παιδί σχετικά με τη φυλάκιση του γονιού του, καθώς και η ύπαρξη άλλων επιβαρυντικών παραγόντων που αφορούν τον κρατούμενο γονιό και προϋπήρχαν στη ζωή του παιδιού πριν τη φυλάκιση, όπως η χρήση ουσιών, προβλήματα ψυχικής υγείας και βέβαια ο αριθμός των επαφών που διατηρεί ο κρατούμενος γονιός με το παιδί από την φυλακή (Parke & Clarke-Stewart, 2002· Robertson όπως αναφέρεται στο European Parliament, 2008, February). Όπως επισημαίνουν οι Johnson και Waldfoegel, (2002) υπάρχουν αρκετές μελέτες στις οποίες τονίζεται η δυσκολία γενίκευσης των ευρημάτων αναφορικά με τις επιπτώσεις της φυλάκισης της μητέρας στα παιδιά της, εάν δεν εξεταστούν τέτοιου είδους παρεμβαίνουσες μεταβλητές. Όμως, το πειραματικό σχέδιο των υπάρχουσών μελετών δεν επιτρέπει τη εξαγωγή γενικεύσιμων συμπερασμάτων σχετικά με τις επιπτώσεις της φυλάκισης της μητέρας, καθώς αυτή δεν είναι δυνατόν να διακριθεί από την επίδραση που ασκούν άλλες μεταβλητές όπως, για παράδειγμα, η ύπαρξη διαφόρων παραγόντων κινδύνου που προϋπήρχαν της φυλάκισης.

Επιπλέον, η φυλάκιση του γονιού μελετάται στη βιβλιογραφία ως «μια δυναμική διαδικασία που εξελίσσεται στο πέρασμα του χρόνου» κι όχι ως ένα μεμονωμένο γεγονός στη ζωή του παιδιού του οποίου ο ένας ή και οι δυο γονείς κρατούνται (Parke & Clarke-Stewart, 2002· Moore, 1995). Επιπρόσθετα, πριν από την περίοδο της φυλάκισης, σε πολλές περιπτώσεις, το παιδί έχει ζήσει περιόδους στις οποίες υπήρχε βία μεταξύ Ερωτικών Συντρόφων, ενδοοικογενειακή βία, Κακοποίηση και Παραμέληση του ίδιου του παιδιού (ΚαΠα-Π), και/ή χρήση ουσιών από τον έναν ή και τους δυο γονείς (Parke & Clarke-Stewart, 2002). Παρόλο που η έκθεση των παιδιών φυλακισμένων μητέρων στη βία συμπεραίνεται από τα ευρήματα που δείχνουν υψηλά ποσοστά κρατούμενων μητέρων να έχουν βιώσει εμπειρίες κακοποίησης πριν από τη φυλάκιση τους (Glaze & Maruschak, 2008), δεν υπάρχουν έρευνες που να εξετάζουν άμεσα την έκθεση των παιδιών στη βία (DeHart & Altshuler, 2009).

Έρευνα σε πληθυσμό κρατούμενων μητέρων (Dalley, 2002) δείχνει το 92% από αυτές να αναφέρει ότι τα παιδιά τους αντιμετώπιζαν κάποιους είδους σοβαρό ή χρόνιο πρόβλημα πριν από τη φυλάκισή τους, ενώ το 80% των συμμετεχουσών ανέφερε ότι για κάποια περίοδο της ζωής τους είχαν κάνει χρήση ναρκωτικών σε καθημερινή ή εβδομαδιαία βάση. Επιπρόσθετα, το σημαντικό ποσοστό υποτροπής και επαναφυλάκισης των κρατουμένων γενικότερα, υποδηλώνει ότι τα παιδιά τους αναμένεται να βιώσουν επανειλημμένα στη ζωή τους δυνητικά τραυματικούς αποχωρισμούς από τον γονιό τους (Harm & Phillips, 2000, USJ, 2000, όπως αναφέρεται στο Phillips et al., 2002). Σε γενικές γραμμές, η υπάρχουσα βιβλιογραφία για τις επιπτώσεις της φυλάκισης του γονιού στα παιδιά δείχνει ότι η φυλάκιση της μητέρας ειδικότερα μπορεί να έχει σοβαρές άμεσες, βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη των παιδιών (Hairston, 2007· Wintfeld, 2008), ανάλογα βέβαια με το αναπτυξιακό στάδιο που βρισκόταν το παιδί όταν ο γονιός του διέπραξε το έγκλημα, συνελήφθη και φυλακίστηκε. Άλλα ερευνητικά δεδομένα πάλι (Fritsch & Burkhead, 1981, όπως αναφέρεται στο Weissman & LaRue, 1998) επισημαίνουν τις διαφορές στις επιπτώσεις στα παιδιά με βάση το φύλο του γονιού που φυλακίζεται, όπως για παράδειγμα συμπεριφορές εκδραμάτισης, τέτοιες είναι το σκασιαρχείο ή η φυγή έχουν συνδεθεί με τη φυλάκιση του πατέρα, ενώ εσωστρεφείς συμπεριφορές έχουν σχετιστεί με τη φυλάκιση της μητέρας. Σύμφωνα με την Wintfeld (2008), όταν ο γονιός που φυλακίζεται είναι η μητέρα το παιδί μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά εξαιτίας:

- του τραύματος του αποχωρισμού,
- της διατάραξης του οικογενειακού περιβάλλοντος και των συνθηκών ζωής του παιδιού και
- του κοινωνικού στίγματος που συνδέεται με τη φυλάκιση της μητέρας.

Όταν συμβαίνει η φυλάκιση της μητέρας, μητέρες και παιδιά βιώνουν συχνά ένα έντονο αίσθημα απώλειας, το οποίο μπορεί να κατανοηθεί πληρέστερα μέσα από το πρίσμα της θεωρίας του δεσμού, που συζητήθηκε παραπάνω, της θεωρίας του άγχους του αποχωρισμού¹⁰, όπως και του μετατραυματικού στρες¹¹, που εξηγούν τις επιπτώσεις του αποχωρισμού μητέρας-παιδιού εξαιτίας της φυλάκισης (Hairston, 2007). Βέβαια αξίζει να σημειωθεί ότι οι προσεγγίσεις σχετικά με το άγχος του αποχωρισμού και το μετατραυματικό στρες δεν αναφέρονται άμεσα στη φυλάκιση του γονιού ως αιτία εμφάνισης άγχους αποχωρισμού ή μετατραυματικού στρες στο παιδί, αλλά ουσιαστικά επικεντρώνονται στον αποχωρισμό του παιδιού από το βασικό πρόσωπο πρόσωπο φροντίδας με το οποίο έχει αναπτύξει συναισθηματικό δεσμό που προκαλείται λόγω της φυλάκισης της μητέρας για παράδειγμα. Με άλλα λόγια, η συγγραφέας επισημαίνει ότι τα παιδιά που αντιμετωπίζουν τη φυλάκιση της μητέρας τους μπορεί να εμφανίσουν την ίδια συμπτωματολογία με τα παιδιά που βιώνουν άλλου τύπου τραυματικά γεγονότα ή μπορεί να περάσουν τα ίδια στάδια στην προσπάθειά τους να τα διαχειριστούν (Hairston, 2007). Ωστόσο, ο αποχωρισμός μητέρας-παιδιού εξαιτίας της φυλάκισης της μητέρας εξακολουθεί να διαφέρει από τον αποχωρισμό για άλλους λόγους, δεδομένου ότι μητέρες και παιδιά δεν έχουν κανέναν έλεγχο ούτε στη συχνότητα αλλά ούτε και στις συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιείται η επικοινωνία και η επαφή τους και, βέβαια, ούτε και στο κοινωνικό στίγμα που συνδέεται με τη φυλάκιση του γονιού (Hairston, 2007).

Ειδικότερα, τα παιδιά των φυλακισμένων μητέρων, σε σύγκριση με άλλα παιδιά των οποίων επίσης οι μητέρες είναι απύσες από το σπίτι, αλλά για διαφορετικούς λόγους από την φυλάκιση, φαίνεται να υποφέρουν από περισσότερα **αρνητικά ψυχοκοινωνικά συμπτώματα**, όπως προβλήματα στον ύπνο και προβλήματα στη συγκέντρωση (Kampfner, 1995). Άλλες μελέτες δείχνουν ότι τα παιδιά εμφανίζουν καταθλιπτικά συμπτώματα ή δυσάρεστες αναμνήσεις του αποχωρισμού (επαναβιώσεις) (Miller, 2006 όπως αναφέρεται στο Wintfeld, 2008), επιθετική συμπεριφορά και απόσυρση (Baunach, 1985), ή παραβατική συμπεριφορά (Johnston, 1991, 1992). Η Miller (2006, όπως αναφέρεται στο Wintfeld, 2008) μάλιστα υποστηρίζει ότι η επίπτωση του αποχωρισμού μητέρας-παιδιού λόγω φυλάκισης της μητέρας ενδέχεται να είναι πολύ σοβαρότερη για το παιδί από τον αποχωρισμό λόγω θανάτου της μητέρας, επειδή η φυλάκιση δεν αποτελεί ένα φυσικό ή μη αναστρέψιμο γεγονός, αλλά ουσιαστικά μια διαφορούμενη κατάσταση την οποία τα παιδιά στην πραγματικότητα δεν ξέρουν πώς να τη διαχειριστούν, αφού ο γονιός τους είναι απών, ωστόσο εν ζωή.

Τα παιδιά που γίνονται μάρτυρες της σύλληψης της μητέρας τους ή της εγκληματικής της δραστηριότητας ενδέχεται να υποστούν ένα επιπρόσθετο ψυχικό τραύμα (Dallaire, 2007· Parke & Clarke-Stewart, 2002· Wintfeld, 2008). Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα μελέτης (Dallaire & Wilson, 2009) που εξέτασε τη δυσκολία ψυχοκοινωνικής προσαρμογής 32 παιδιών με κρατούμενο γονιό έδειξαν ότι οι αναφορές των γονιών για την έκθεση των παιδιών τους στην

¹⁰ Το άγχος αποχωρισμού αναφέρεται στην έντονη ανησυχία του παιδιού ότι θα συμβεί κάτι κακό στο ίδιο ή στους γονείς τους όταν χωριστούν. Το άγχος αποχωρισμού θεωρείται ένα φυσιολογικό αναπτυξιακό φαινόμενο κατά την πρώιμη προσχολική ηλικία. Ένα πολύ σοβαρό, αιφνίδιο και απρόσμενο γεγονός, ωστόσο, όπως ο θάνατος ενός γονιού, μπορεί να προκαλέσει υπερβολική δυσφορία και άγχος αποχωρισμού (Hairston, 2007).

¹¹ Το τραύμα μπορεί να επηρεάσει το δεσμό μητέρας-παιδιού, εάν το παιδί πιστεύει ότι δεν μπορεί να εμπιστευτεί το γονιό του για να το προστατέψει από κάποιο κακό. Οι αντιδράσεις των παιδιών στο τραύμα εξαρτώνται από τις αντιδράσεις των γονιών τους στην κρίση (Hairston, 2007).

παραβατική τους δραστηριότητα, τη σύλληψη και τη φυλάκισή τους συσχετίζονταν θετικά με τις αναφορές των παιδιών τους και των προσώπων φροντίδας τους ως προς τη δυσκολία προσαρμογής των παιδιών, για ένα χρονικό διάστημα 6 μηνών. Άλλα ευρήματα της ίδια μελέτης προτείνουν ότι τα παιδιά των οποίων η μητέρα είναι στη φυλακή, σε σύγκριση με τα παιδιά των οποίων ο πατέρας κρατείται, φαίνεται να έχουν εκτεθεί περισσότερο στην παραβατική δραστηριότητα, τη σύλληψη και την φυλάκιση και φαίνεται να βιώνουν μεγαλύτερη δυσκολία προσαρμογής. Εκτιμάται μάλιστα ότι ένα στα πέντε παιδιά γίνονται μάρτυρες της σύλληψης της μητέρας τους, εκ των οποίων περισσότερα από τα μισά είναι κάτω των επτά ετών και η μητέρα τους είχε την φροντίδα τους πριν τη σύλληψή της (Johnston, 1991). Παρόλο που ο βαθμός του ψυχικού τραυματισμού μπορεί να διαφέρει ανάλογα και με την ηλικία του παιδιού, φαίνεται ότι η μαρτυρία της εγκληματικής πράξης και της σύλληψης της μητέρας μπορεί να αναστατώσουν σε πολύ μεγάλο βαθμό ακόμη και τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας (Moore, 1995). Για παράδειγμα, τα παιδιά που ήταν μάρτυρες της σύλληψης της μητέρας τους αναφέρουν ότι υποφέρουν συχνά από εφιάλτες και επαναβιώσεις (flashbacks) του συμβάντος της σύλληψης (Jose-Kampfner, 1995). Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι οι γυναίκες που συλλαμβάνονται χωρίς να είναι παρόντα τα παιδιά τους, συνήθως δεν ενημερώνουν τους αστυνομικούς για την ύπαρξή τους με το φόβο μήπως δοθούν για αναδοχή (Dubose, 1977, όπως αναφέρεται στο Moore, 1995). Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα παιδιά μπορεί να επιστρέψουν από το σχολείο τους, να βρουν ένα άδειο σπίτι και να μην ενήμερα για τη σύλληψη της μητέρας τους (Fishman, 1983) ή να μείνουν μόνο τους για ώρα μέχρι να ειδοποιηθεί κάποιος/-α (Carroll, 1980, όπως αναφέρεται στο Fishman, 1983). Ωστόσο, οι Parke και Clarke-Stewart (2002) καταλήγουν στο ότι δεν υπάρχουν επαρκή και αξιόπιστα δεδομένα που να τεκμηριώνουν την επίπτωση της σύλληψης του γονιού στα παιδιά.

Εκτός από το τραύμα του αποχωρισμού, τα παιδιά κρατούμενων μητέρων μπορεί επίσης να επηρεαστούν αρνητικά από **την αναστάτωση της καθημερινότητάς τους** και το άγχος που εκλύεται από την ανάγκη να προσαρμοστούν σε νέες συνθήκες ζωής που όμως πολλές φορές είναι ασταθείς (Wintfeld, 2008· Moore, 1995). Μετά τη φυλάκιση της μητέρας τους τα παιδιά, συνήθως, μετακομίζουν και οι παππούδες και οι γιαγιάδες αναλαμβάνουν τη φροντίδα τους (Moore, 1995). Μερικές φορές μπορεί να χωριστούν τα αδέρφια εξαιτίας των διαφορετικών πλαισίων αναδοχής ή φιλοξενίας που τα αποδέχονται (Dubose, 1977· La Vigne, Davies, Brazeell, 2008), και βέβαια οι νέες αυτές συνθήκες διαβίωσης μπορεί να αλλάξουν πολλές φορές κατά τη διάρκεια της φυλάκισης της μητέρας τους (Wintfeld, 2008). Οι αλλαγές στη ζωή των παιδιών μπορεί, επίσης, να περιλαμβάνουν γεωγραφικές μετακινήσεις, αλλαγή σχολείου ή απώλεια των φίλων και συνομηλίκων (Moore, 1995). Πιο συγκεκριμένα, οι πιθανές αλλαγές σχολείου, σπιτιού και προσώπου φροντίδας μπορεί να εμποδίσουν την ανάπτυξη ασφαλών συναισθηματικών δεσμών (π.χ. με συνομηλίκους) και να αυξήσουν τον κίνδυνο για χαμηλή σχολική επίδοση και παραβατικότητα (Green & Scholes, 2004). Επιπλέον, οι **συνεχείς αλλαγές στις συνθήκες διαβίωσης** πολύ συχνά συνοδεύονται από οικονομικά προβλήματα, ανεξάρτητα από το πρόσωπο που έχει αναλάβει την επιμέλεια των παιδιών (Wintfeld, 2008).

Παρόλο που το **στίγμα**, μαζί με το αίσθημα της ντροπής, θεωρείται ως ένα από τα χαρακτηριστικά συναισθήματα που μπορεί να βιώνουν τα παιδιά κρατούμενων γονιών, υπάρχουν ελάχιστες μελέτες για τις επιπτώσεις του κοινωνικού στίγματος στα παιδιά και για τους τρόπους με τους οποίους το διαχειρίζονται τα ίδια τα παιδιά (Hairston, 2007). Η έλλειψη δεδομένων μπορεί να αποδοθεί στην περιορισμένη πρόσβαση σε παιδιά φυλακισμένων γονιών που βιώνουν κοινωνικό στίγμα, καθώς σε αυτές τις οικογένειες υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα τα παιδιά να έχουν εξαπατηθεί όσον αφορά τους λόγους απουσίας του γονιού τους (Lowenstein 1986, όπως αναφέρεται στο Murray, 2005), σε σύγκριση με οικογένειες που δεν βιώνουν κοινωνικό στίγ-

ματισμό. Σε αρκετές μελέτες όμως η φυλάκιση του γονιού έχει σχετισθεί με αρνητικά βιώματα στη ζωή του παιδιού, όπως εκφοβισμός, πειράγματα και κοινωνικό στίγμα (Boswell & Wedge 2002, Sack 1977, Sack & Seidler 1978, Sack, Seidler & Thomas, 1976, όπως αναφέρεται στο Murray, 2005). Πιο συγκεκριμένα ο στιγματισμός από τους γείτονες και τα άλλα μέλη της κοινότητας, που μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικό αποκλεισμό, ενδέχεται να σχετίζεται με τη φύση του εγκλήματος για το οποίο έχει φυλακιστεί ο γονιός (Hairston, 2007), αν και δεν υπάρχουν ευρήματα που να υποστηρίζουν αυτή τη συσχέτιση. Θα μπορούσε βέβαια να ισχυρισθεί κανείς ότι σε γειτονιές με υψηλά ποσοστά φυλακισμένων γονιών τα παιδιά αναμένεται να βιώνουν λιγότερο το κοινωνικό στίγμα, καθώς θα αισθάνονται ότι και άλλα παιδιά αντιμετωπίζουν παρόμοιες δυσκολίες με κείνα (Schwartz and Weintraub 1974, όπως αναφέρεται στο Murray, 2005). Μπορεί όμως να συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή το στίγμα μπορεί να είναι ιδιαίτερα έντονο στις γειτονιές αυτές, δεδομένου ότι εκεί ζουν και πολλά θύματα της εγκληματικότητας και, επομένως, οι παραβάτες/-τριες μπορεί να αποκλείονται ή να εξοστρακίζονται από την κοινότητα (Braman 2004, όπως αναφέρεται στο Murray, 2005) όπως και τα παιδιά τους. Επιπρόσθετα, είναι πιθανό τα παιδιά να φέρουν το στίγμα της φυλάκισης για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από την πραγματική διάρκεια της φυλάκισης του γονιού τους (Murray, 2005). Η Hairston (2007) εισάγει και μια άλλη μορφή στιγματισμού, την οποία βιώνει ο/η φυλακισμένος/-η και η οικογένεια του σε επίπεδο θεσμών, η οποία ονομάζεται θεσμικό στίγμα. Για παράδειγμα σε κάποιες χώρες, πρώην κρατούμενοι/-ες για παραβάσεις σχετικά με τα ναρκωτικά αποκλείονται επίσημα και νομικά από την πρόσληψη σε αρκετά εργασιακά περιβάλλοντα, καθώς και από τη χορήγηση δανείων. Η εμπειρία του κοινωνικού στιγματισμού γενικά έχει συνδεθεί με την εμφάνιση συμπεριφορών στο παιδί που είναι ίδες με τις συμπεριφορές αντίδρασης σε ψυχικό τραύμα.

Τα παιδιά κρατούμενων γονέων, επίσης, είναι πιθανό να έχουν εξαπατηθεί και να μη είναι ενήμερα σχετικά με τη φυλάκιση του γονιού τους ή να ενθαρρύνονται από άλλα μέλη της οικογένειας ή το πρόσωπο που τα φροντίζει να κρατήσουν κρυφό το μυστικό της φυλάκισης του γονιού τους. Αυτό το φαινόμενο έχει χαρακτηριστικά ονομαστεί «**η συνωμοσία της σιωπής**» (Jose-Kampfner, 1995) και «**η αναγκαστική σιωπή**» (Johnston, 1995). Η «συνωμοσία της σιωπής» φαίνεται να υπονομεύει την ικανότητα των παιδιών να διαχειριστούν την απουσία του γονιού τους, να επεξεργαστούν τα αρνητικά τους συναισθήματα και τελικά να προσαρμοστούν αποτελεσματικά στις νέες συνθήκες ζωής τους (Gabel, 1992· Hanlon et al., 1984· Parke & Clarke-Stewart, 2002). Ο Murray (2005), συνοψίζοντας τα επιχειρήματα πολλών ερευνητών/-τριών και ομάδων στήριξης οικογενειών φυλακισμένων γονιών, υποστηρίζει ότι τα παιδιά τα πάνε γενικώς καλύτερα όταν γνωρίζουν την αλήθεια για την φυλάκιση του γονιού τους και όχι όταν εξαπατούνται ή βρίσκονται σε σύγχυση. Επιπλέον, όπως παρατήρησε η Hairston (2007) σε μια επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, πολλά παιδιά σε συνεντεύξεις ανέφεραν ότι πολύ συχνά βρίσκονται σε άβολη θέση γιατί πρέπει να κρατήσουν κρυφή τη φυλάκιση των γονιών τους. Ωστόσο, δεν υπάρχουν δεδομένα για τις επιπτώσεις αυτής της «συνωμοσίας της σιωπής» στα παιδιά φυλακισμένων γονιών και ως εκ τούτου δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους επαγγελματίες για τον τρόπο με τον οποίο θα καθοδηγήσουν τους φυλακισμένους γονείς στον τρόπο που θα διαχειριστούν την ενημέρωση των παιδιών τους (Hairston, 2007). Χαρακτηριστικά είναι τα ευρήματα μελέτης (Roehlmann, 2005) σε δείγμα 54 παιδιών ηλικίας 2 έως 7 ετών των οποίων η μητέρα ήταν στη φυλακή, σύμφωνα με τα οποία φάνηκε ότι τα παιδιά εκείνα που είχαν ενημερωθεί για τη φυλάκιση της μητέρας τους με ένα ανοιχτό, ειλικρινή και κατάλληλο για την ηλικία τους τρόπο, ήταν ελάχιστα πιο πιθανό, σε σύγκριση με τα άλλα παιδιά του δείγματος, να έχουν ασφαλείς και θετικές αντιλήψεις για τα πρόσωπα που έχουν αναλάβει τη φροντίδα τους. Ερμηνεύοντας τους λόγους που οδηγούν το περιβάλλον του κρατούμενου γονιού, αλλά και τον/

την ίδιο/-α τον/την κρατούμενο/-η στη «συνωμοσία της σιωπής», η Johnston (1995) υποστηρίζει ότι η αποσιώπηση της αλήθειας για τη φυλάκιση στηρίζεται στο σκεπτικό να αποφευχθεί η απώλεια της επιμέλειας του παιδιού, το κοινωνικό στίγμα, αλλά και στον φόβο απώλειας της εργασίας ή μη εύρεσης εργασίας, ή απώλειας της στέγης εξαιτίας ενός φυλακισμένου συγγενή. Δυστυχώς τα στοιχεία για τους λόγους που οι φυλακισμένοι γονείς αποφασίζουν να μην αποκαλύψουν την αλήθεια για τη φυλάκιση τους είναι ελλιπή. Το αίσθημα της ντροπής του φυλακισμένου γονιού μπορεί να αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα, δεδομένου ότι συνήθως η απουσία του γονιού δικαιολογείται με κοινωνικά αποδεκτές εξηγήσεις, όπως για παράδειγμα ότι λείπει γιατί εργάζεται στο εξωτερικό (Hairston, 2007). Σε ομάδες στήριξης γονιών έχουν περιγραφεί και άλλοι λόγοι, όπως η επιθυμία να προστατευτεί το παιδί από τη ντροπή που θα νιώσει για το γονιό του, η επιθυμία να μην πληγωθεί το παιδί, ο φόβος ότι το παιδί δεν είναι αρκετά ώριμο ώστε να κατανοήσει την κατάσταση ή ο φόβος του κρατούμενου γονιού ότι το παιδί αν μάθει την αλήθεια θα πάψει να τον/την σέβεται ως γονιό (Hairston, 2007).

Οι αλλαγές στην **οικονομική κατάσταση της οικογένειας** λόγω της φυλάκισης της μητέρας ή και του πατέρα μπορεί να μην γίνουν κατανοητές από όλα τα παιδιά, αλλά σίγουρα όλα τις βιώνουν και υφίστανται τις επιπτώσεις τους (Hairston, 2007). Ιδιαίτερα αν η μητέρα ήταν το κύριο οικονομικό στήριγμα του σπιτιού πριν από τη φυλάκιση της, είναι προφανές ότι μετά τη σύλληψή της το οικογενειακό εισόδημα θα μειωθεί δραματικά. Επιπλέον, όταν ένας γονιός φυλακίζεται, η οικογένεια επιβαρύνεται με πρόσθετα έξοδα (Hairston, 2007), όπως αμοιβές δικηγόρων μέχρι τη λήξη της δίκης ή έξοδα της φυλακής, δηλαδή χρήματα που δίνει στο/στη φυλακισμένο/-η για να κάνει τηλεφωνήματα, να παίρνει φαγητό ή άλλα είδη ανάγκης, έξοδα μετακίνησης για την επίσκεψη της οικογένειας στη φυλακή, ιδιαίτερα όταν αυτή βρίσκεται πολύ μακριά από τον τόπο διαμονής της οικογένειας. Επομένως, αναμένεται τα διαθέσιμα χρήματα για το μεγάλωμα των παιδιών να είναι μειωμένα, για παράδειγμα για φαγητό, για ρούχα, για εξωσχολικές δραστηριότητες, για διασκέδαση, ή ακόμη και για την αποπληρωμή του δανείου του σπιτιού (Hairston, 2007). Προφανώς, το οικογενειακό εισόδημα μπορεί να επηρεάζει και τη συχνότητα των επισκέψεων και της επικοινωνίας των παιδιών με το κρατούμενο γονιό του (Hairston, 2007). Δεν υπάρχει καμία μελέτη που να εξετάζει τις οικονομικές συνέπειες της φυλάκισης της μητέρας στα παιδιά και στο οικογενειακό εισόδημα γενικότερα. Η μόνη σχετική μελέτη στις ΗΠΑ (Johnson, 2007, όπως αναφέρεται στο Hairston, 2007) έδειξε ότι το οικογενειακό εισόδημα μειώθηκε δραματικά όταν ο πατέρας της οικογένειας φυλακίστηκε συγκριτικά με το οικογενειακό εισόδημα πριν από τη σύλληψή του. Συνοψίζοντας, παρόλο που στις περισσότερες περιπτώσεις το οικογενειακό εισόδημα των κρατούμενων γονέων περιγράφεται ως χαμηλό (Hairston, 2007), δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα για αυτό.

Οι μελλοντικές έρευνες θα πρέπει να λάβουν υπόψη μια σειρά **μεθοδολογικών περιορισμών** των μελετών σχετικά με τις επιπτώσεις της μητρικής ή πατρικής φυλάκισης στα παιδιά, όπως ότι η πλειοψηφία των ευρημάτων βασίζεται σε μικρές κλίμακας έρευνες, οι οποίες έχουν μικρά, μη αντιπροσωπευτικά δείγματα ή βασίζονται σε δείγματα κρατούμενων και όχι σε δείγματα παιδιών φυλακισμένων γονιών. Επίσης, συνήθως, οι περισσότερες μελέτες που αξιολογούν τις συνέπειες στα παιδιά φυλακισμένων γονιών είναι περιγραφικές, και σπάνια περιλαμβάνουν ομάδες σύγκρισης ή διαχρονική συλλογή δεδομένων που να περιγράφουν τα παιδιά κατά τη διάρκεια των διαφορετικών σταδίων της φυλάκισης και/ή αποφυλάκισης του γονιού, δεδομένα διαχωρισμένα ως προς το φύλο του παιδιού ή ως προς το αν ο φυλακισμένος γονιός είναι η μητέρα ή ο πατέρας. Τέλος, στις περισσότερες μελέτες δεν αξιολογούνται οι παράγοντες κινδύνου στις ζωές των παιδιών την περίοδο που προηγήθηκε της φυλάκισης του γονιού (Hairston, 2007· Phillips et al., 2002· Seymour, 1998· Simmons, 2000).

3.2.1. Από αναπτυξιακή οπτική

Η Johnston (1995) συνοψίζει τα ευρήματα της (βλέπε Πίνακα 1) για τις πιθανές επιπτώσεις που έχει η γονεϊκή εγκληματικότητα, σύλληψη και φυλάκιση στην ανάπτυξη του παιδιού, ανάλογα με το αναπτυξιακό στάδιο που βρίσκεται.

Φυλάκιση και βρέφη. Η βρεφική ηλικία, δηλαδή από τη γέννηση μέχρι και την ηλικία των δύο ετών, θεωρείται ως μια κρίσιμη περίοδος για την ανάπτυξη. Τα βρέφη είναι απόλυτα εξαρτημένα από το άτομο που τα φροντίζει, ιδιαίτερα από τη μητέρα, χρειάζονται ειδική και ποιοτική διατροφή, τακτική φροντίδα της υγείας τους, όπως εμβόλια ή παρακολούθηση της ανάπτυξής τους, επαρκή ύπνο, συχνή σωματική επαφή, πολλές αλληλεπιδράσεις και συνεχή, αλλά εξατομικευμένη προσοχή (Cunningham & Baker, 2003· Goldstein, Freud, Solnit, 1973 όπως αναφέρεται στο Moore, 1995). Κατά τη διάρκεια αυτού του αναπτυξιακού σταδίου, το βρέφος αναμένεται να δημιουργήσει ένα συναισθηματικό δεσμό και μια σχέση εμπιστοσύνης (Johnston, 1995) με

Πίνακας 1. Πιθανές αναπτυξιακές επιπτώσεις στα παιδιά από την παραβατικότητα, τη σύλληψη και τη φυλάκιση των γονιών

Αναπτυξιακό Στάδιο	Αναπτυξιακά Χαρακτηριστικά	Αναπτυξιακά Έργα	Επιδρώντες Παράγοντες	Επιπτώσεις
Βρεφικό (0-2 ετών)	Απόλυτη εξάρτηση	Συναισθηματικός δεσμός (attachment) και εμπιστοσύνη	Αποχωρισμός γονιού-παιδιού	Ατελής δεσμός γονιού-παιδιού
Προσχολικό (2-6 ετών)	Αυξημένη αντίληψη και κινητικότητα, ανεπαρκής εξατομίκευση από το γονιό	Αίσθηση αυτονομίας, ανεξαρτησίας και πρωτοβουλία	Αποχωρισμός γονιού-παιδιού, τραύμα ενοχή επιβίωσης	Άγχος, αναπτυξιακή παλινδρόμηση, οξύ τραυματικό στρες,
Σχολικό (7-10 ετών)	Αυξημένη ανεξαρτησία, ικανότητα για συγκεκριμένη σκέψη, σπουδαιότητα της ομάδας των συνομηλίκων	Ικανότητα παραγωγικής δραστηριότητας (κοινωνικής και σχολικής)	Αποχωρισμός γονιού-παιδιού, τραύμα με διάρκεια	Οξύ τραυματικό στρες και αντιδραστικές συμπεριφορές
Πρώιμη εφηβεία (11-14 ετών)	Αυξανόμενη ικανότητα αφαιρετικής σκέψης, συμπεριφορά προσανατολισμένη στο μέλλον, επιθετικότητα, ήβη	Ικανότητα παραγωγικής δραστηριότητας μαζί με άλλους, έλεγχος συναισθημάτων	Αποχωρισμός γονιού-παιδιού, τραύμα με διάρκεια	Απόρριψη ορίων στη συμπεριφορά, συμπεριφορές αντίδρασης στο τραύμα
Ύστερη εφηβεία (15-18 ετών)	Αυξανόμενη ικανότητα αφαιρετικής σκέψης, συμπεριφορά προσανατολισμένη στο μέλλον, επιθετικότητα,	Διαμόρφωση ταυτότητας, δημιουργία σχέσεων και ενασχόληση με δραστηριότητες ενηλίκων, επίλυση συγκρούσεων με την οικογένεια και την κοινωνία	Αποχωρισμός γονιού-παιδιού, τραύμα με διάρκεια	Πρώτος τερματισμός της σχέσης γονιού-παιδιού, διαγενεακή παραβατικότητα και φυλάκιση

Πηγή: Dr Denise Johnston, «Effects of Parental Incarceration», στο Gabel & Johnston, 1995, σελ. 68

το πρόσωπο που το φροντίζει, προκειμένου να προετοιμαστεί για το επόμενο αναπτυξιακό στάδιο κατά το οποίο θα εξερευνήσει ενεργά και με ασφάλεια το περιβάλλον μέσα και από τις πέντε αισθήσεις του/της.

Κατά συνέπεια, τα βρέφη που έχουν αποχωριστεί τη μητέρα τους λόγω της φυλάκισής της μπορεί να υποστούν σοβαρό τραυματισμό (Goldstein, Freud, Solnit, 1973 όπως αναφέρεται στο Moore, 1995), κυρίως σε πρακτικό επίπεδο, καθώς διαταράσσεται η καθημερινή τους ρουτίνα, στοιχείο που αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός ασφαλούς δεσμού μητέρας-παιδιού. Μια τέτοια αναστάτωση στη ζωή του παιδιού μπορεί να είναι, για παράδειγμα, η διακοπή του θηλασμού (Cunningham & Baker, 2003). Υπάρχουν δεδομένα που επιβεβαιώνουν την υψηλή συχνότητα αλλαγής των συνθηκών διαβίωσης των βρεφών και πιο συγκεκριμένα την αλλαγή των προσώπων που τα φροντίζουν, καθώς τα περισσότερα βρέφη μετά τη γέννηση τους και μέχρι τη σύλληψη της μητέρας έμεναν μαζί της (Cunningham & Baker, 2003). Η Dallaire (2007) εκτιμά ότι οι συνθήκες διαβίωσης ενός τυπικού παιδιού φυλακισμένης μητέρας αλλάζουν τουλάχιστον μία φορά κατά τη διάρκεια του πρώτου χρόνου φυλάκισής. Επιπλέον, οι αλλαγές στα πρόσωπα που φροντίζουν τα παιδιά και τα οποία έχουν διαφορετικό στυλ γονεϊκής φροντίδας φαίνεται να διαταράσσουν την αίσθηση ασφάλειας του παιδιού (Hanlon, 2007), με συνέπεια σοβαρές επιπτώσεις στην ανάπτυξη των παιδιών των φυλακισμένων γονιών εξαιτίας της ρήξης στο δεσμό γονιού-παιδιού (Johnston, 1995). Η αποτυχία δημιουργίας ασφαλών συναισθηματικών δεσμών αποτελεί ένα ακόμη επιβαρυντικό παράγοντα για την εμφάνιση μελλοντικής παραβατικής συμπεριφοράς από το παιδί (Green & Scholes, 2004).

Φυλάκιση και παιδιά προσχολικής ηλικίας. Τα παιδιά από 2⁺ μέχρι 6 ετών χαρακτηρίζονται από αυξημένη σωματική ανεξαρτησία, καθώς και από αυξημένη αλλά ελλιπή εξοτομείωση από το γονιό (Cunningham & Baker, 2003). Κεντρικά χαρακτηριστικά αυτού του αναπτυξιακού σταδίου (ιδιαίτερα σε παιδιά ηλικίας 2-4 ετών) είναι η άρνηση, το πείσμα και εγωκεντρικότητα. Είναι μια περίοδος που τα παιδιά έχουν ανάγκη να έχουν τον έλεγχο του σώματός τους και του περιβάλλοντός τους. Επίσης, αυτή την περίοδο τα παιδιά αναμένεται να αναπτύξουν μια αίσθηση αυτονομίας, ανεξαρτησίας και πρωτοβουλίας (Johnston, 1995).

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας δεν έχουν αναπτύξει ακόμη τις γνωστικές δεξιότητες που θα τους επέτρεπαν να κατανοήσουν περίπλοκες καταστάσεις ή να αναγνωρίσουν προθέσεις πίσω από πράξεις, όπως τη διαδικασία μέσω της οποίας η παράβαση οδήγησε τη μητέρα τους στη φυλακή. Οι Cunningham και Baker (2003) αναφέρουν ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας επικεντρώνονται στο ίδιο το αποτέλεσμα, δηλαδή τη φυλάκιση της μητέρας τους, μέσω της συγκεκριμένης σκέψης και της χρήσης εκτεταμένων γενικεύσεων που μπορεί να οδηγήσουν σε γνωστικές στρεβλώσεις, όπως για παράδειγμα, να θεωρήσουν ότι φταίνε τα ίδια για τη φυλάκιση της μητέρας τους ή να θεωρήσουν ότι η μητέρα τους είναι ένα κακό άτομο. Επιπρόσθετα, είναι πιθανό να μην μπορούν να κατανοήσουν διπλά μηνύματα, όπως «η μαμά σε αγαπάει» όταν η μητέρα είναι εμφανέστατα απούσα (Cunningham & Baker, 2003, σ. 27). Και ενώ μπορεί να βιώνουν πολύ έντονα συναισθήματα όταν η μητέρα τους φυλακίζεται, η ικανότητα τους να τα εκφράσουν λεκτικά είναι πολύ περιορισμένη. Έτσι, καθώς δεν μπορούν να αναζητήσουν υποστήριξη από τους συνομήλικους τους ή να διοχετεύσουν κάπου την επιθετικότητα τους, όπως για παράδειγμα στον αθλητισμό, μπορεί να εκδηλώσουν παλινδρόμηση σε τομείς όπως η αυτονομία στην τουαλέτα, η προσκόλληση σε ενήλικους ή η αδυναμία να εκπληρώσουν επιτυχώς διάφορα αναπτυξιακά έργα τα οποία είχαν κατορθώσει στο παρελθόν. Τα περισσότερα παιδιά προσχολικής ηλικίας έχουν αναπτύξει ένα βασικό λεξιλόγιο για να εκφράζουν τα συναισθήματά, τα δικά τους και των άλλων (π.χ. λυπημένος/-η, χαρούμενος/-η, θυμωμένος/-η κλπ), ενώ

αναγνωρίζουν τα συναισθήματα συνδέοντάς τα με συγκεκριμένες πράξεις, για παράδειγμα «η γιαγιά είναι λυπημένη γιατί η μαμά είναι μακριά» (Cunningham & Baker, 2003, σελ. 27). Επίσης, συνήθως, ταυτίζονται με τα συναισθήματα των προσώπων που τους είναι σημαντικά, ιδιαίτερα της μητέρας τους: είναι, για παράδειγμα, πολύ πιθανό να αναστατωθούν αν η μητέρα τηλεφωνεί από τη φυλακή και κλαίει.

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας με φυλακισμένους γονείς έχει παρατηρηθεί ότι υποφέρουν από ένα πλήθος αρνητικών συνεπειών, αντίστοιχες με τα ευρήματα για τις επιπτώσεις που έχει στα παιδιά ο ανασφαλής δεσμός (Johnston, 1995 όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002). Όπως είναι αναμενόμενο, όταν η μητέρα αποφυλακίζεται, επιστρέφει σε ένα νήπιο ή μικρό παιδί το οποίο όμως δεν συνδέεται συναισθηματικά μαζί της (Myers et al., 1999 όπως αναφέρεται στο Parke, Clarke-Stewart, 2002).

Είναι περιττό να ειπωθεί ότι όλες οι αναμενόμενες συμπεριφορές που περιγράφονται εδώ βασίζονται στα τυπικά χαρακτηριστικά αυτού του αναπτυξιακού σταδίου και θα πρέπει να ερμηνεύονται στη βάση της ύπαρξης ή μη άλλων επιβαρυντικών παραγόντων πριν και κατά την φυλάκιση της μητέρας αλλά και προστατευτικών παραγόντων στη ζωή του παιδιού.

Φυλάκιση και παιδιά σχολικής ηλικίας. Τα συναισθηματικά υγιή παιδιά στην ηλικία των 7 ως 10 ετών αναμένεται να έχουν επιτύχει την ανεξαρτητοποίηση τους από την οικογένεια ή να έχουν αναπτύξει την αίσθηση αυτοξίας (Moore, 1995). Σε αυτές τις ηλικίες, τα παιδιά μπορούν να σκέφτονται με περίπλοκο τρόπο, να μιλούν λογικά και να κατανοούν τη διαφορά ανάμεσα στο σωστό και το λάθος. Η σχολική και κοινωνική επιτυχία στο σχολείο, όπως οι φιλίες με συνομήλικα άτομα, θα συνεισφέρουν στο σχηματισμό της εικόνας για τον εαυτό τους. Προς το τέλος του δημοτικού σχολείου τα παιδιά αρχίζουν να σκέφτονται τον τρόπο που τα βλέπουν τα άτομα του άλλου φύλου και θα ταυτιστούν με το γονιό του ίδιου φύλου.

Σε αυτό το αναπτυξιακό στάδιο, τα παιδιά φαίνεται να κατανοούν με ποιο τρόπο η φυλάκιση επηρεάζει τη μητέρα τους, αλλά δεν είναι ακόμη σε θέση να την κρίνουν αρνητικά ή να τη δουν ως «ένα κακό άτομο» (Cunningham & Baker, 2003). Η φυλάκιση του γονιού φαίνεται να δυσκολεύει τη διαδικασία ταύτισης του παιδιού με τις προσδοκίες, τις απαιτήσεις και τις κοινωνικές ιδέες του γονιού του (Moore, 1995). Επίσης, φαίνεται τα παιδιά αυτής της ηλικίας να δυσκολεύονται ιδιαίτερα να διαχειριστούν την αρνητική κριτική ή τα αρνητικά σχόλια για την εγκληματική δράση ή τη φυλάκιση της μητέρας τους και πολλές φορές μπορεί να τείνουν να την υπερασπιστούν στους άλλους. Τα κορίτσια είναι πιθανό να αναλάβουν να φροντίζουν τα νεότερα αδέρφια τους και τα αγόρια να αναλάβουν το ρόλο του προστάτη όσο διαρκεί η φυλάκιση της μητέρας (Cunningham & Baker, 2003), παρόλο που αυτές οι υποθέσεις δεν υποστηρίζονται επαρκώς από ερευνητικά δεδομένα. Από την άλλη, τα παιδιά σχολικής ηλικίας μπορεί να μη γνωρίζουν για τη φυλάκιση της μητέρας τους ή να εξαναγκαστούν από τα πρόσωπα φροντίδας να αποσιωπήσουν αυτή την πληροφορία. Η διαφύλαξη ενός τέτοιου μυστικού ή η διαχείριση μιας τέτοιας πληροφορίας ιδιαίτερα μέσα στο σχολείο, όπου τα παιδιά ρωτούνται συχνά από εκπαιδευτικούς και συμμαθητές/-τριες για την εργασία των γονιών τους και για τη διαθεσιμότητά τους, μπορεί να αποδειχτεί μεγάλη πρόκληση για ένα παιδί με φυλακισμένο γονιό (Hairston, 2007) και επομένως τεράστιο βάρος για το ίδιο το παιδί. Μάλιστα η «αναγκαστική σιωπή» για τη φυλάκιση της μητέρας, μπορεί να αποτρέψει τα παιδιά από το να ζητήσουν βοήθεια ή υποστήριξη από τους εκπαιδευτικούς και τους/τις συμμαθητές/-τριές τους για να αντιμετωπίσουν τις συναισθηματικές και πρακτικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν μετά τη φυλάκιση της μητέρας τους.

Επιπλέον, η αλλαγή σπιτιού και σχολείου μπορεί να δυσκολεύσει τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που ευνοεί την καλή σχολική επίδοση, το οποίο απαιτεί σταθερότητα (Dallaire 2007·

Wintfeld, 2008). Είναι ενδεικτικό, όπως αναφέρουν οι George και Lalonde (2002, όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007) με βάση τα αποτελέσματα έρευνάς τους σε δείγμα 35.000 παιδιών φυλακισμένων μητέρων, ότι, παρά το γεγονός ότι οι μητέρες έμειναν στη φυλακή λιγότερο από ένα χρόνο, η οικογενειακή και σχολική ζωή των παιδιών τους διαταράχτηκε δύο φορές μέσα σε εκείνο το χρόνο: πρώτα όταν οδηγήθηκε η μητέρα τους στη φυλακή και έπειτα όταν αποφυλακίστηκε. Επιπρόσθετα, τα αποτελέσματα έρευνας (Tennessee Department of Corrections, 1995, όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007) σε δείγμα 260 φυλακισμένων μητέρων έδειξαν ότι σχεδόν το 31% των μητέρων ανέφερε ότι τουλάχιστον ένα από τα παιδιά της έχασε μια τάξη στο σχολείο. Άλλες μελέτες (Sack, Seidler & Thomas, 1976· Stanton, 1980, όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002) επίσης επιβεβαίωσαν τη χαμηλή σχολική επίδοση των παιδιών φυλακισμένων γονιών, δείχνοντας ότι είχαν πολύ χαμηλούς βαθμούς. Οι Sack, Seidler και Thomas (1976 όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002) έδειξαν ότι το 16% των παιδιών ηλικίας 6 με 8 ετών εμφάνισαν σχολική άρνηση, δηλαδή δεν ήθελαν να πάνε στο σχολείο για ενάμιση μήνα μετά από τη φυλάκιση του γονιού τους. Υπάρχουν επίσης ενδείξεις (Trice, 1997, όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002) ότι τα ποσοστά διακοπής και εγκατάλειψης του σχολείου είναι υψηλότερα στα παιδιά που έχουν ένα γονιό στη φυλακή.

Επιπρόσθετα, τα παιδιά σχολικής ηλικίας μπορεί να βιώνουν συναισθηματικά, κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα (Dallaire, 2007). Πιο συγκεκριμένα, η Johnston (1995) αναφέρει ότι τα παιδιά μπορεί να ντρέπονται για το έγκλημα και τη φυλάκιση της μητέρας τους. Οι Block και Potthast (1998, όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007) ότι σημειώνουν ότι οι φυλακισμένες μητέρες αναφέρουν συχνά πως οι κόρες τους αντιμετωπίζουν συναισθηματικά προβλήματα, όπως κατάθλιψη και θυμό, ή «νυχτερινή ενούρηση» μετά τη φυλάκισή τους. Οι Hagen και Myers (2003) επισημαίνουν ότι τα παιδιά φυλακισμένων μητέρων σχολικής ηλικίας που αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα συμπεριφοράς είχαν επίσης χαμηλά επίπεδα κοινωνικής στήριξης και χαμηλή ικανότητα διαφύλαξης μυστικών. Υπάρχουν και άλλα ερευνητικά δεδομένα που στηρίζουν την άποψη ότι η κοινωνική στήριξη και η αισιοδοξία των παιδιών φυλακισμένων μητέρων αποτελούν προστατευτικούς παράγοντες για την εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Hagen & Myers, 2003· Hagen, Myers & Mackintosh, 2005 όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007). Ειδικότερα, τα παιδιά σχολικής ηλικίας που συμμετείχαν στην μελέτη και χαρακτηρίζονταν αισιόδοξα –ανεξάρτητα από τον αριθμό των στρεσογόνων εμπειριών που βίωσαν– φάνηκε να εμφανίζουν λιγότερα προβλήματα εκδραμάτισης ή εσωτερικευσης σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν ήταν αισιόδοξα (Hagen, Myers & Mackintosh, 2005 όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007)

Φυλάκιση και παιδιά εφηβικής ηλικίας. Η πρώιμη εφηβεία χαρακτηρίζεται από τη χειραφέτηση και την εξατομίκευση (Moore, 1995), την ενίσχυση της αφηρημένης σκέψης, τη συμπεριφορά με μελλοντικό προσανατολισμό, την επιθετικότητα και την ήβη (Johnston, 1995). Η ύστερη εφηβεία περιλαμβάνει τη συναισθηματική κρίση, ανησυχίες για το μέλλον και τους προσωπικούς στόχους, τη σύγχυση, την ενήλικη σεξουαλική ανάπτυξη, την αφηρημένη σκέψη και την ανεξαρτησία (Johnston, 1995· Moore, 1995). Συνεπώς ο/η έφηβος/-η προκειμένου να διαμορφώσει την προσωπική του/της ενήλικη ταυτότητα, συχνά επαναστατεί απέναντι στην εξουσία του γονιού, το οποίο βέβαια θεωρείται αναπτυξιακό χαρακτηριστικό αυτής της φάσης (Moore, 1995). Η ειδοποιός διαφορά στην περίπτωση της φυλάκισης του γονιού αναφέρεται στο γεγονός ότι τέτοιου είδους αναπτυξιακές ρήξεις στη σχέση γονιού-παιδιού πρέπει να ξεκινάνε από τον/την έφηβο/-η και όχι να επιβάλλονται από το γονιό, όπως συμβαίνει και στις περιπτώσεις της απόρριψης ή της εγκατάλειψης του παιδιού (Goldstein, Freud and Solnit, 1973, όπως

αναφέρεται στο Moore, 1995). Τυπικά η εφηβεία αποτελεί μια περίοδο αυξημένης ευαισθησίας και συναισθηματικής δημιουργικότητας για το παιδί (Cunningham & Baker, 2003). Οι έφηβοι/-ες, ωστόσο, έχουν ανάγκη την εποπτεία και την επίβλεψη του γονιού τους, την ανοιχτή επικοινωνία μαζί του, τους κανόνες και τις συμβουλές του, ακόμη κι αν δεν τα αποδέχονται εύκολα. Από την άλλη, οι γονείς έχουν κεντρικό ρόλο σε αυτό το αναπτυξιακό στάδιο μέσω της σταθερής και καθησυχαστικής παρουσίας τους, η οποία θα επιτρέψει στον/στην έφηβο/-η να δοκιμάσει με ασφάλεια τα όρια του/της (Cunningham & Baker, 2003). Τέλος, η αυξανόμενη επιρροή της ομάδας των συνομηλίκων και η επιθυμία για αποδοχή από αυτήν είναι ακόμη δύο χαρακτηριστικά αυτού του αναπτυξιακού σταδίου.

Στις περιπτώσεις των εφήβων των οποίων η μητέρα κρατείται, η αναζήτηση της αυτονομίας και της ανεξαρτησίας πολλές φορές δίνουν τη θέση τους σε ψευδο-ενήλικους ρόλους, δηλαδή σε ρόλους που δεν αντιστοιχούν σε αυτή την αναπτυξιακή φάση, όπως η φροντίδα των μικρότερων αδερφιών (Cunningham & Baker, 2003· Henriques, 1982· Shaw, 1987). Σύμφωνα με τους Cunningham και Baker (2003), εάν ληφθεί υπόψη ότι ο/η έφηβος/-η μπορεί να έχει ήδη αναλάβει να φροντίζει την οικογένεια πριν από τη φυλάκιση της μητέρας του/της (π.χ. λόγω της χρήσης ουσιών της μητέρας ή λόγω προβλημάτων ψυχικής υγείας ή λόγω των παραβατικών της δραστηριοτήτων), τότε γίνεται ξεκάθαρο ότι οι ρόλοι γονιού-παιδιού έχουν αντιστραφεί. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο/η έφηβος/-η θα φέρει και το συναισθηματικό βάρος μιας ευάλωτης μητέρας, προσπαθώντας να την προστατεύσει ή να την φροντίσει και αντιμετωπίζοντας τα όποια πιθανά αρνητικά συναισθήματά της. Οι Cunningham και Baker (2003) υποστηρίζουν ότι ο/η έφηβος/-η μπορεί να βιώσει τη μητρική φυλάκιση είτε νιώθοντας ότι απέτυχε να την προστατεύσει, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα να κατηγορεί τον εαυτό του/της, είτε ρίχνοντας το φταίξιμο στη μητέρα του/της που απέτυχε για άλλη μια φορά. Και στις δύο περιπτώσεις, η μητέρα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως φιγούρα/πρόσωπο εξουσίας, που θέτει κανόνες και όρια, οπότε είναι δύσκολο για τον/την έφηβο/-η να ταυτιστεί μαζί της. Οι έφηβοι είναι πιθανότερο να αντιμετωπίσουν μόνοι/-ες τους μια τέτοια συναισθηματική πίεση, καθώς φαίνεται ότι δύσκολα θα αναζητήσουν στήριξη ή θα μοιραστούν το βάρος με συνομηλικά τους άτομα (Cunningham & Baker, 2003). Η ντροπή από τη φυλάκιση της μητέρας μπορεί να οδηγήσει σε αίσθημα αποκλεισμού από την ομάδα των συνομηλίκων, πιθανότητα εξαιτίας του φόβου του στιγματισμού. Το κοινωνικό στίγμα από τη φυλάκιση του γονιού κάνει την ταύτιση μαζί του δυσκολότερη (Weissman & LaRue, 1998).

Η Dallaire (2007) υποστηρίζει ότι οι έφηβοι/-ες των οποίων η μητέρα είναι στη φυλακή βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο να συμμετέχουν με ομάδες συνομηλίκων με παραβατικές δραστηριότητες, όπως οι συμμορίες. Μία έρευνα (Tennessee Department of Corrections, 1995, όπως αναφέρεται στο Dallaire, 2007) σε δείγμα 6.146 φυλακισμένων γονιών έδειξε ότι οι κρατούμενες μητέρες ανέφεραν σε υψηλότερα ποσοστά ότι τα παιδιά τους αντιμετώπιζαν προβλήματα με το ποινικό σύστημα (17% των εφήβων είχε συμμετοχή σε παραβατικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένου και του εγκλεισμού σε σωφρονιστικά ιδρύματα ανηλίκων), σε αντίθεση με τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής σε παραβατικές δραστηριότητες των παιδιών που αναφέρθηκαν από τους φυλακισμένους πατέρες του δείγματος. Όπως υποστηρίζει η Murray (2005), η φυλάκιση του γονιού μπορεί να «προκαλέσει» την παραβατική ή αντικοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, εάν τα παιδιά ταυτιστούν με την παραβατικότητα του γονιού και μιμηθούν τη συμπεριφορά του.

Οι έφηβοι/-ες με φυλακισμένες μητέρες, ειδικότερα, τείνουν να έχουν συχνές και εφήμερες σεξουαλικές σχέσεις και περισσότερες πιθανότητες μιας εγκυμοσύνης κατά την εφηβική ηλικία (Jose-Kampfener, 1991, όπως αναφέρεται στο Young & Smith, 2000).

Τα αναφερόμενα ποσοστά προβλημάτων στο συναίσθημα και τη συμπεριφορά που βιώνουν οι έφηβοι/-ες φυλακισμένων γονιών είναι σημαντικά υψηλότερα από αυτά του γενικού πληθυσμού των εφήβων (U.S. Department of Health and Human Services, 1999, όπως αναφέρεται στο Phillips et al., 2002). Οι Phillips και συν. (2002), στην έρευνα τους σε ένα δείγμα εφήβων που λάμβαναν βοήθεια για προβλήματα ψυχικής υγείας, σύγκριναν παιδιά εφηβικής ηλικίας που είχαν βιώσει την φυλάκιση του γονιού (43% των εφήβων είχαν βιώσει τη φυλάκιση και των δύο γονιών και 6% είχε βιώσει μόνο τη φυλάκιση της μητέρας) με συνομήλικα παιδιά που ήταν σε θεραπεία, και βρήκαν ότι οι έφηβοι/-ες της πρώτης ομάδας είχαν εκτεθεί σε υψηλότερο αριθμό παραγόντων κινδύνου κατά τη διάρκεια της ζωής τους, όπως χρήση ουσιών από τους γονείς, φτώχεια και είχαν ιστορικό κακοποίησης και παραμέλησης. Οι έφηβοι/-ες φυλακισμένων γονιών, επίσης, σύμφωνα με την ίδια μελέτη ήταν πιο πιθανό να λαμβάνουν θεραπεία για ελλειμματική προσοχή/ υπερκινητικότητα και διαταραχές της συμπεριφοράς παρά για σοβαρή κατάθλιψη σε σύγκριση με την ομάδα των εφήβων, των οποίων οι γονείς δεν ήταν στη φυλακή. Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη αρκετοί περιορισμοί όταν ερμηνεύονται αυτά τα ευρήματα, καθώς σε αυτή την έρευνα, για παράδειγμα, δεν μετρήθηκε η χρονική σχέση ανάμεσα στην κακοποίηση-παραμέληση του παιδιού και στη φυλάκιση του γονιού.

Σε αισιόδοξα συμπεράσματα φαίνεται να καταλήγει μια έρευνα σε παιδιά εφηβικής ηλικίας (9-14 ετών) φυλακισμένων μητέρων χρηστριών ουσιών (Hanlon και συν., 2005), η οποία αναφέρει ότι η πλειοψηφία αυτών των παιδιών δεν εμφάνιζε δυσλειτουργίες στη συμπεριφορά ούτε είχε κακή προσαρμογή και επιπλέον απέφυγε να κάνει χρήση ουσιών, παρά την αναμενόμενη παραμέληση που ενδέχεται να είχαν βιώσει από την εξαρτημένη μητέρα τους. Αυτά τα ενδιαφέροντα ευρήματα επισημαίνουν τον προστατευτικό ρόλο που έχει η συνεχής και συνεπής φροντίδα από κάποιο άλλο πρόσωπο φροντίδας κατά τη διάρκεια της μητρικής φυλάκισης, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις οι «αντικαταστάτριες μητέρες», όπως μια γιαγιά ή άλλο μέλος της οικογένειας, ήταν και πριν τη φυλάκιση της μητέρας τα πρόσωπα που φρόντιζαν το παιδί.

3.2.2. Ο διαγενεακός κύκλος της παραβατικότητας και της φυλάκισης

Οι Murray, Farrington, Sekol και Olsen (2009), βασιζόμενοι σε περιγραφικές και μετα-αναλυτικές μελέτες, επισημαίνουν ότι τα παιδιά φυλακισμένων γονέων έχουν δύο φορές μεγαλύτερο κίνδυνο να εμφανίσουν αντικοινωνική συμπεριφορά, συμπεριλαμβανομένης και της παραβατικής συμπεριφοράς, σε σύγκριση με παιδιά που οι γονείς τους δεν είναι φυλακισμένοι. Αξίζει, ωστόσο να σημειωθεί ότι τα ευρήματα που φαίνεται να στηρίζουν την ύπαρξη μιας αιτιώδους σχέσης ενδέχεται να εμπεριέχουν συστηματικές μεροληψίες, καθώς δεν ελέγχουν την επίδραση που μπορεί να ασκούν σημαντικές παρεμβαίνουσες μεταβλητές που σχετίζονται με τη φυλάκιση του γονιού, όπως η προ της φυλάκισης συμπεριφορά του παιδιού. Επιπλέον, οι προαναφερόμενοι ερευνητές συμπεραίνουν ότι τα παιδιά φυλακισμένων γονιών κινδυνεύουν περισσότερο από τα συνομήλικά τους παιδιά να επιδείξουν παραβατική συμπεριφορά, αλλά μέχρι τώρα δεν έχει τεκμηριωθεί η ύπαρξη αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στη γονεϊκή φυλάκιση και την παιδική παραβατικότητα. Από την άλλη, μελέτες (Lawrence-Wills, 2004, Hanlon et al., 2005, όπως αναφέρεται στο Hairston, 2007) σε εφήβους/-ες των οποίων οι γονείς είναι φυλακισμένοι δεν υποστηρίζουν την υπόθεση ότι αυτά τα παιδιά συμμετέχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό σε παραβατικές δραστηριότητες, αλλά καμία από αυτές τις μελέτες δεν είχε ομάδα ελέγχου με παιδιά που οι γονείς τους δεν ήταν φυλακισμένοι. Μία σύγκριση δύο εθνικών διαχρονικών ερευνών για την πιθανότητα φυλάκισης σε μετέπειτα στάδιο της ζωής παιδιών των οποίων οι πατέρες είχαν φυλακιστεί κατέληξε σε αντικρουόμενα ευρήματα ως προς τη διαγενεακή φυλάκιση. Η πρώτη (Murray &

Farrington, 2005) έδειξε ότι η πατρική φυλάκιση προέβλεπε την παραβατικότητα αγοριών της ίδιας κλάσης (κοόρτης), ακόμα και αφού είχαν ελεγχθεί παράγοντες όπως η παραβατικότητα του πατέρα και άλλοι παράγοντες κινδύνου στη ζωή του παιδιού. Πιο συγκεκριμένα, σε δείγμα 411 ανδρών που ζούσαν στο Λονδίνο και είχαν γεννηθεί το 1953, το 48% των αγοριών που χωρίστηκαν από τους γονείς τους πριν από την ηλικία των 10, γιατί ο πατέρας τους ήταν στη φυλακή, καταδικάστηκαν ως ενήλικες μέχρι την ηλικία των 32, σε σύγκριση με το 25% των αγοριών που καταδικάστηκαν ως ενήλικες αλλά είχαν χωριστεί από τους γονείς τους για διαφορετικούς λόγους (π.χ. θάνατο, νοσηλεία, οικογενειακή διαφωνία) ή που δεν είχαν αποχωριστεί καθόλου τους γονείς τους. Η δεύτερη έρευνα (Murray, Janson and Farrington, 2007) που στόχος της ήταν να εξετάσει αν τα ευρήματα από την έρευνα στην Αγγλία θα επαληθεύονταν και στη Σουηδία, τα επιβεβαίωσε μόνο εν μέρει. Συγκεκριμένα, σε μεγαλύτερο δείγμα αγοριών (15.117 παιδιά) από τη Σουηδία που γεννήθηκαν την ίδια χρονιά με αυτά της Αγγλικής έρευνας (1953), βρέθηκε ότι τα παιδιά που είχαν βιώσει τη φυλάκιση του γονιού τους μέχρι την ηλικία των 6 ετών ήταν δύο φορές πιθανότερο να καταδικαστούν ως ενήλικοι (σε ηλικία 19-30 ετών), σε σύγκριση με τα παιδιά που οι γονείς τους δεν είχαν φυλακιστεί κατά τη διάρκεια της προσχολικής τους ηλικίας. Ωστόσο όταν ελέγχθηκε στατιστικά το ιστορικό φυλάκισης του γονιού (φορές που φυλακίστηκε ο γονιός), η αρνητική επίδραση της φυλάκισης του γονιού εξαφανίστηκε. Σύμφωνα με τους Murray, Janson και Farrington (2007) η διαφορά ανάμεσα στις δυο χώρες ίσως να μπορεί να ερμηνευτεί από την ποιότητα του σουηδικού σωφρονιστικού και προνοιακού συστήματος.

Σε μια άλλη διαχρονική έρευνα για την παραβατικότητα (Huizinga, Loeber & Thornberry, 1995, όπως αναφέρεται στο Alvarado & Kumpfer, 2000) φάνηκε ότι οι πιο σημαντικοί προστατευτικοί παράγοντες για να αποτραπεί η τάση προς την παραβατικότητα σε νέους υψηλού κινδύνου είναι η γονεϊκή εποπτεία, ο δεσμός με το γονιό και η συνέπεια στην πειθαρχία. Ο σημαντικός ρόλος που παίζει ο συναισθηματικός δεσμός γονιού-παιδιού στις σχέσεις των εφήβων με ομάδες συνομηλίκων παραβατών/-τριών τονίζεται ιδιαίτερα στη βιβλιογραφία (Marcos et al., 1986· Warr, 1993, όπως αναφέρεται στο Ingram, Patchin, Huebner, Cluskey and Bynum, 2007), στοιχείο που υποδεικνύει ότι οι νέοι/-ες που έχουν ισχυρούς δεσμούς με τους γονείς τους είναι μάλλον απίθανο να συμμετέχουν σε παρέες παραβατών/-τριών, παρόλο που το δείγμα της εν λόγω έρευνας δεν περιλάμβανε παιδιά φυλακισμένων γονιών. Σχετικά οι Ingram και συν. (2007) έδειξαν ότι ο δεσμός με το γονιό δεν έχει άμεση επίδραση στην παραβατικότητα του παιδιού κατά την πρώιμη εφηβεία, ενώ αντίθετα οι σχέσεις με συνομηλίκους παραβάτες/-τριες έχουν ισχυρή και άμεση επίδραση. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, αυτά τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι η συμμετοχή σε παραβατικές πράξεις ή η αντικοινωνική συμπεριφορά σε αυτήν την ηλικία επηρεάζονται από γονείς και συνομηλίκους, υπογραμμίζοντας ότι οι παρεμβάσεις που στοχεύουν στην πρόληψη των παραβατικών συμπεριφορών ανάμεσα σε νέους/-ες υψηλού κινδύνου θα πρέπει να περιλαμβάνουν την ενίσχυση των γονεϊκών πρακτικών, προκειμένου να είναι σε θέση οι γονείς να ενθαρρύνουν τις κοινωνικά αποδεκτές σχέσεις των παιδιών τους με συνομηλίκους που δεν έχουν παραβατική συμπεριφορά. Σε κάθε περίπτωση, απαιτείται περισσότερη έρευνα προκειμένου να ελεγχθεί η υπόθεση της διαγενεακής παραβατικότητας και φυλάκισης σε παιδιά φυλακισμένων γονιών.

3.3. ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΩΝ ΓΟΝΙΩΝ – ΜΟΝΤΕΛΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Οι περισσότερες παρεμβάσεις που συναντώνται στη βιβλιογραφία αφορούν στον πληθυσμό των φυλακισμένων γονιών και όχι άμεσα στα παιδιά τους, τα οποία συνήθως αναφέρονται ως έμμεσα επωφελούμενα των προγραμμάτων που απευθύνονται στους γονείς τους. Με άλλα λόγια, οι παρεμβάσεις που έχουν σχεδιαστεί άμεσα για παιδιά είναι σημαντικά λιγότερες σε σύγκριση με τις παρεμβάσεις που στοχεύουν τους φυλακισμένους γονείς. Οι δημοσιευμένες παρεμβάσεις σε παιδιά κρατούμενων γονιών διαφέρουν σημαντικά ως προς τη μεθοδολογία, το περιεχόμενο και τις τεχνικές εφαρμογής τους, περιλαμβάνοντας από ατομικές και οικογενειακές μέχρι ομαδικές παρεμβάσεις, όπως επισκέψεις, προγράμματα καθοδήγησης, προγράμματα δημιουργίας παραρτημάτων για μωρομάνες μέσα στις φυλακές, οικογενειακή θεραπεία, ομαδική θεραπεία, παιδοκεντρική θεραπεία και προγράμματα αλληλοδιδασκτικής. Οι ακόλουθες ενότητες θα περιγράψουν μόνο ορισμένους τύπους παρεμβάσεων που αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία, όπως και λίγα προγράμματα αλληλοδιδασκτικής, που μοιάζουν καινοτόμα κατά την εφαρμογή τους σε πληθυσμούς παιδιών φυλακισμένων γονιών. Εκτός από την ποικιλία των προγραμμάτων που έχουν ως στόχο τον πληθυσμό των παιδιών κρατουμένων, οι υπάρχουσες παρεμβάσεις φαίνεται να καθορίζονται σε μεγάλο ποσοστό από τις εθνικές πολιτικές των επιμέρους σωφρονιστικών συστημάτων, και για αυτόν ακριβώς το λόγο μερικές δεν μπορούν να μεταφερθούν σε άλλες χώρες. Για παράδειγμα, οι κοινοτικές υπηρεσίες που προσφέρονται σε παιδιά φυλακισμένων γονιών συνήθως προέρχονται από τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου πολύ συχνά προσφέρονται εναλλακτικά της φυλάκισης προγράμματα. Εάν ληφθούν υπόψη και άλλα πολιτισμικά ζητήματα, η γενίκευση των ευρημάτων ως προς την αποτελεσματικότητα ενός προγράμματος καθίσταται ακόμα πιο δύσκολη. Μία άλλη σημαντική πρόκληση στη βιβλιογραφία αφορά στις παρεμβάσεις που στοχεύουν άμεσα σε παιδιά φυλακισμένων μητέρων ή πατέρων, καθώς, παρόλο που μπορεί να υπάρχει επαρκής αντιπροσώπευση αυτών των παιδιών στους καταλόγους των υπηρεσιών ψυχικής υγείας, των κοινωνικών υπηρεσιών, των εκπαιδευτικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών υγείας, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ταυτοποιούνται ως παιδιά κρατουμένων, καθιστώντας έτσι δύσκολη την αναγνώριση τους ως ομάδα υψηλού κινδύνου με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ιδιαίτερες ανάγκες (Cunningham & Baker, 2003· Weissman & LaRue, 1998).

Στόχος των προγραμμάτων καθοδήγησης, σε μικρά παιδιά και εφήβους/-ες των οποίων οι γονείς είναι στη φυλακή είναι να προσφέρουν σε αυτά τα παιδιά θετικά πρότυπα μέσω της προσέγγισης άλλων ενηλίκων ή και συνομηλίκων ατόμων τα οποία έχουν τις ίδιες εμπειρίες φυλάκισης του γονιού τους αλλά και το χρόνο και τη διάθεση να χτίσουν μια θετική σχέση μαζί τους (Hanlon, Carswell & Rose, 2007). Εκτός από τα παιδιά φυλακισμένων γονιών, αυτού του είδους τα προγράμματα παρέμβασης μπορεί να απευθύνονται και στα άτομα που φροντίζουν τα παιδιά, π.χ. γιαγιάδες (Hanlon, Carswell & Rose, 2007). Τα εμπειρικά στοιχεία για την αποτελεσματικότητα αυτών των προγραμμάτων δείχνουν ότι δρουν ευεργετικά σε πολλούς τομείς, όπως η σχολική επίδοση, η κοινωνική συμπεριφορά, η επικοινωνία, οι σχέσεις με τους συνομηλίκους, οι δεξιότητες που αφορούν στη λήψη αποφάσεων και η μείωση της χρήσης αλκοόλ και ναρκωτικών (Grossman & Garry, 1997, Sipe, 1996, Sherman et al., 1997, όπως αναφέρεται στο Hanlon, Carswell & Rose, 2007). Για ορισμένα μικρά παιδιά ή εφήβους/-ες μία θετική, έμπιστη, υποστηρικτική και σταθερή σχέση με τον/την μέντορά τους μπορεί να είναι ο μοναδικός και πιο σημαντικός προστατευτικός παράγοντας απέναντι στη ριψοκίνδυνη και παραβατική συμπεριφορά, και για το λόγο αυτό τα προγράμματα καθοδήγησης μπορεί να είναι πολύ αποτελεσματικά στο να εμπλέκουν τα παιδιά κρατουμένων σε αποδεκτές κοινωνικά δραστηριότητες και συμπεριφορές

(Hanlon, Carswell and Rose, 2007). Το πρόγραμμα «Τα παιδιά βοηθούν παιδιά» (Cunningham & Baker, 2003) που υλοποιήθηκε στην Αλαμπάμα των ΗΠΑ είναι ένα παράδειγμα **προγραμμάτων αλληλοδιδασκτικής καθοδήγησης**. Μία υπηρεσία που ασχολείται με παιδιά κρατουμένων εκπαιδεύει παιδιά γυμνασίων, λυκείων και άλλα να «δουλεύουν» με παιδιά φυλακισμένων γονιών, λειτουργώντας ως μέντορες τους. Η βασική ιδέα αυτών των προγραμμάτων είναι ότι τα παιδιά κρατουμένων θα αισθανθούν λιγότερο στιγματισμένα γνωρίζοντας ότι έχουν την υποστήριξη των συνομηλίκων τους.

Τα προγράμματα επισκέψεων που στοχεύουν στους κρατούμενους γονείς και τα παιδιά τους συνήθως διεξάγονται από μη-κερδοσκοπικές εταιρίες και περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων: α) ειδικά σχεδιασμένους χώρους στη φυλακή που προσφέρουν ένα ασφαλές, άνετο και φιλικό προς τα παιδιά περιβάλλον προκειμένου γονείς και παιδιά να μπορούν να αλληλεπιδρούν απερίσπαστα, β) σχολές γονέων, προκειμένου να βελτιώσουν την αλληλεπίδραση με τα παιδιά τους και να έχουν την ευκαιρία να εξασκήσουν τις νεοαποκτηθείσες γονεϊκές δεξιότητες, και γ) μεταφορά των παιδιών από τον τόπο κατοικίας τους προς στις φυλακές και αντίστροφα. Μέσω ενός **προγράμματος ημερήσιας διαμονής στην φυλακή** (the Private Family Visiting program) που υλοποιήθηκε στο Μόντρεαλ του Καναδά δόθηκε η ευκαιρία σε παιδιά να ζουν και να κοιμούνται μαζί με τη μητέρα τους σε ένα τροχόσπιτο που βρισκόταν μέσα στις εγκαταστάσεις της φυλακής για περιορισμένο χρονικό διάστημα (δύο φορές τη βδομάδα) (Cunningham & Baker, 2003). Ένα άλλο μοντέλο προγράμματος επισκέψεων είναι τα **προγράμματα κατ' οίκον επίσκεψης**. Ένα παράδειγμα είναι το πρόγραμμα «Project Seek» (Alvarado & Kumpfer, 2000) που διεξήχθη στις ΗΠΑ και είχε ως ομάδα στόχο παιδιά κρατουμένων, από 0 ως 11 ετών. Στόχος του προγράμματος ήταν να αποτρέψει αυτά τα υψηλού κινδύνου παιδιά από παραβατικές δραστηριότητες, προωθώντας ένα θετικό περιβάλλον φροντίδας όσο διάστημα είναι ο γονιός στη φυλακή, διατηρώντας τη σχέση γονιού-παιδιού μέσω επισκέψεων και βελτιώνοντας τις γονεϊκές πρακτικές του κρατούμενου γονιού και τις κοινωνικές δεξιότητες των παιδιών. Τα εμπειρικά δεδομένα επισημαίνουν την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης των παιδιών, όσον αφορά την σχολική τους επίδοση, της εσωτερικής έδρας ελέγχου τους και χαμηλότερα ποσοστά υποτροπής στους αποφυλακισμένους γονείς (Alvarado & Kumpfer, 2000).

Μια άλλη προσέγγιση που εστιάζει στην ενδυνάμωση της σχέσης γονιού-παιδιού και απευθύνεται και στους γονείς και στο παιδί, είναι το μοντέλο της **παιδοκεντρικής θεραπείας**. Στην παιδοκεντρική θεραπεία οι γονείς εκπαιδεύονται με τη βοήθεια πρακτικών δραστηριοτήτων, στις βασικές -με επίκεντρο το παιδί- δεξιότητες παιγνιοθεραπείας (π.χ. ειδικές συναντήσεις για παιχνίδι με τα παιδιά τους), δηλαδή «τους βοηθάει να μάθουν πώς να δημιουργούν ένα αποδεκτό περιβάλλον, ώστε τα παιδιά τους νιώθοντας ασφάλεια να μπορούν να εκφράσουν και να εξερευνήσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματα τους» (Landreth & Lobaugh, 1998, όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002, σελ. 11). Το άτομο που συντονίζει την ομάδα στηρίζει συναισθηματικά τους γονείς κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Αυτό το μοντέλο βασίζεται στην υπόθεση ότι οι γονείς που έχουν διδαχθεί θεραπευτικές πρακτικές από ειδικούς και κατορθώνουν να τις εφαρμόσουν, θα είναι ικανοί/-ες να βοηθήσουν τα παιδιά τους να συνέλθουν από το τραύμα και να διαχειριστούν τις αναπτυξιακές τους δυσκολίες (Guerney, 1964, όπως αναφέρεται στο Smith, 2000). Αυτό το μοντέλο έχει εφαρμοστεί με επιτυχία σε μια μελέτη με φυλακισμένους πατέρες και τα παιδιά τους (Landreth & Lobaugh, 1998). Από τα ευρήματα φάνηκε ότι οι πατέρες που συμμετείχαν στο 10 εβδομάδων πρόγραμμα εκπαίδευσης είχαν σημαντικά υψηλότερη αποδοχή από τα παιδιά τους και υψηλότερη δυνατότητα ενσυναίσθησης για με τα παιδιά τους σε σύγκριση με τους πατέρες της ομάδας ελέγχου, ενώ αντίθετα είχαν σημαντικά χαμηλότερο άγχος

και αντιλαμβάνονταν ως προβληματική τη συμπεριφορά των παιδιών τους σπανιότερα από ότι οι πατέρες της ομάδας ελέγχου (Parke & Clarke-Stewart, 2002).

Τα προγράμματα δημιουργίας παραρτημάτων για μωρομάνες στη φυλακή επιτρέπουν στις φυλακισμένες γυναίκες να γεννήσουν και να μεγαλώσουν τα παιδιά τους στη φυλακή. Πιο συγκεκριμένα, ένα παράρτημα μωρομάνων στη φυλακή είναι «ένας χώρος μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα όπου μια φυλακισμένη γυναίκα και το παιδί της μπορούν να μένουν μαζί, και όπου η μητέρα θα είναι αποκλειστικά υπεύθυνη για τη φροντίδα του παιδιού της καθόλη τη διάρκεια ή για ένα τμήμα της ποινής της» (Goshin & Byrne, 2009, σελ. 271). Υπάρχουν σημαντικές διαφωνίες σχετικά με τις αρνητικές και τις θετικές επιπτώσεις ενός τέτοιου μοντέλου. Οι υπέρμαχοι του μοντέλου ισχυρίζονται ότι αυτού του είδους οι εγκαταστάσεις μέσα στη φυλακή μειώνουν την πιθανότητα υποτροπής των φυλακισμένων μητέρων (Parke & Clarke-Stewart, 2002) και παρέχουν τη σωματική εγγύτητα ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος, που είναι κρίσιμης σημασίας για την ανάπτυξη ενός ασφαλούς συναισθηματικού δεσμού (Goshin & Byrne, 2009, όπως αναφέρεται στο Parke & Clarke-Stewart, 2002). Η αντίθετη άποψη ισχυρίζεται ότι το φτωκό περιβάλλον της φυλακής, όχι μόνο θα περιορίσει την ελευθερία του παιδιού, αλλά θα επιδράσει αρνητικά και στη γνωστική του ανάπτυξη (Parke & Clarke-Stewart, 2002).

Η ιδέα της **αλληλοδιδασκαλίας**, που επιλέχτηκε για την παρέμβαση του προγράμματος DAPHNE «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Κάγκελα της Φυλακής» σε πληθυσμούς παιδιών κρατούμενων γονιών, χρονολογείται από τον Αριστοτέλη (Wagner 1982, όπως αναφέρεται στο Bango-Sanchez, 2010). Σύμφωνα με τον Bandura (1986, όπως αναφέρεται στο Bango-Sanchez, 2010), η αλληλοδιδασκαλία αποτελεί μια κοινωνική συμπεριφορά που εμφανίζουν οι άνθρωποι μεταξύ τους σε διάφορα πλαίσια «εκπαίδευσης». Πιο συγκεκριμένα, οι άνθρωποι μαθαίνουν παρατηρώντας τη συμπεριφορά/συνήθειες των συνομηλίκων τους ή αξιολογώντας τη γνώση των άλλων (Bandura, 1977, όπως αναφέρεται στο Bango-Sanchez, 2010). Η αλληλοδιδασκαλία μπορεί να έχει διάφορες μορφές, «ανεπίσημη διδασκαλία» όπως μια ομάδα συζήτησης (π.χ. παιδί προς παιδί, σε κέντρα νεότητας) ή το «σύστημα του/της κολλητού/-τής», «επίσημη διδασκαλία» (π.χ. παιδί προς παιδί σε μια αίθουσα διδασκαλίας), και συμβουλευτική από συνομηλίκους (Turner & Shepard, 1999). Παρόλο που υπάρχει ένα κενό στη βιβλιογραφία όσον αφορά την αποτελεσματικότητα τέτοιου είδους παρεμβάσεων σε παιδιά φυλακισμένων γονιών (Springer, Lynch and Rubin, 2000), σε γενικές γραμμές υπάρχει ομοφωνία (Greenwood et al., 1984) ότι η διδασκαλία από συνομήλικα άτομα είναι το ίδιο ή και ακόμη πιο αποτελεσματική από αυτήν με εκπαιδευτικό. Πιο συγκεκριμένα, η εφαρμογή της αλληλοδιδασκαλίας σε αρκετά προγράμματα υγείας που έχουν αξιολογηθεί φαίνεται να παράγει περισσότερα θετικά αποτελέσματα σε σύγκριση με άλλες θεραπευτικές παρεμβάσεις. Για παράδειγμα, μια εθνική έρευνα (Cottler et al., 1998) στις Ηνωμένες Πολιτείες –με στόχο την πρόληψη της ριψοκίνδυνης συμπεριφοράς μετάδοσης του HIV σε χρήστες/-τριες κρακ και ενέσιμων ναρκωτικών- σύγκρισε μια παρέμβαση που χρησιμοποίησε την αλληλοδιδασκαλική μέθοδο με μία τυπική συμβουλευτική παρέμβαση από επαγγελματία σύμβουλο. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες/-ουσες στην ομάδα της αλληλοδιδασκαλίας ήταν σημαντικά πιθανότερο να μειώσουν τη χρήση κρακ από αυτούς/-ες που συμμετείχαν στην τυπική ομάδα συμβουλευτικής (83% έναντι 76%). Επίσης, φαίνεται η αλληλοδιδασκαλική να έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο σε θέματα χρήσης ναρκωτικών από τις συμβατικές διδασκαλίες (Linsey, 1997, όπως αναφέρεται στο Bango-Sanchez, 2010).

Πιο συγκεκριμένα, η αλληλοδιδασκαλική προσέγγιση, ιδιαίτερα σε υψηλού κινδύνου πληθυσμούς, φαίνεται να είναι ιδιαίτερα επωφελής λόγω της δημιουργίας ενός περιβάλλοντος

εκμάθησης όπου η ισχύς, η εξουσία και η αυθεντία απουσιάζουν (Boud, Cohen & Sampson, 2001). Η αλληλοδιδασκτική είναι επωφελής και για ένα άλλο λόγο, επειδή οι συμμετέχοντες/-σες μοιράζονται παρόμοιες εμπειρίες και προκλήσεις και μιλάνε την ίδια γλώσσα (Boud, Cohen & Sampson, 2001· Kelly et al., 1991· Peers Ledwith & Johnston, 1993, όπως αναφέρεται στο Bango-Sanchez, 2010). Όσον αφορά τους/τις εκπαιδευτές/-τριες αλληλοδιδασκτικής, μπορούν να επωφεληθούν και οι ίδιοι/-ες από το ρόλο τους ως πρότυπα για τους συνομηλίκους τους (Bango-Sanchez, 2010). Είναι αξιοσημείωτο ότι υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία σε σχέση με την αλληλοδιδασκτική προσέγγιση και την αποτελεσματικότητά της σε παιδιά φυλακισμένων γονιών (Springer et al., 2000).

4. Προτάσεις

Οι προτάσεις που ακολουθούν απευθύνονται σε υπεύθυνους/-ες χάραξης πολιτικής της χώρας μας προκειμένου να διευκολύνουν τον προγραμματισμό μελλοντικών παρεμβάσεων που θα αποσκοπούν στην κάλυψη των αναγκών των κρατούμενων μητέρων και στην ενίσχυση των οικογενειακών δεσμών με τα παιδιά τους, κατά το χρονικό διάστημα που η μητέρα βρίσκεται στη φυλακή. Οι συγκεκριμένες προτάσεις διατυπώθηκαν με βάση την εμπειρία που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του Προγράμματος όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης των κρατούμενων μητέρων και τις σχέσεις τους με τα παιδιά τους κατά το χρονικό διάστημα που βρίσκονται στη φυλακή, και λαμβάνοντας υπόψη τις διάφορες προκλήσεις και τα εμπόδια που ανέκυψαν κατά την υλοποίηση των δράσεων παρέμβασης του Προγράμματος σε 5 γυναικείες φυλακές τριών χωρών (Βουλγαρία, Ελλάδα και Ρουμανία), μεταξύ των οποίων και οι γυναικείες φυλακές Ελαιώνα και Κορυδαλλού.

- Θέσπιση μιας συστηματικής διαδικασίας με την οποία κάθε μητέρα που μπαίνει φυλακή θα ενημερώνεται (μέσω ατομικής και/ή ομαδικής συμβουλευτικής ή με την παροχή έντυπου υλικού που θα είναι διαθέσιμο σε αρκετές γλώσσες) για τα δικαιώματα που έχει όσον αφορά την επικοινωνία με τα παιδιά της, τα μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει από τη φυλακή προκειμένου να διατηρήσει την επαφή με τα παιδιά της ή ακόμα και για να εντοπίσει το που βρίσκονται τα παιδιά της, για το εάν υπάρχουν διαθέσιμα προγράμματα για γονείς στα οποία θα μπορούσε να εγγραφεί, για σχετικούς Οργανισμούς και τηλεφωνικές γραμμές στήριξης γονέων, για τις Υπηρεσίες παιδικής προστασίας και άλλες υπηρεσίες για παιδιά καθώς και για φορείς στους οποίους θα μπορούσε να απευθυνθεί σε περίπτωση που χρειάζεται συμβουλευτική, υλική ή άλλου είδους στήριξη για τα παιδιά της.
- Παροχή στήριξης σε κάθε κρατούμενη μητέρα για να αντιμετωπίσει τις ανησυχίες της και να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του γονεϊκού της ρόλου, βοηθώντας την να διατηρήσει την επαφή ή να επανασυνδεθεί με τα παιδιά της και με τα άτομα που τα φροντίζουν (καλώντας, για παράδειγμα, τα παιδιά να την επισκεφτούν στη φυλακή αμέσως μετά τη σύλληψή της, κλπ). Η συγκεκριμένη παρέμβαση προτείνεται να γίνεται μέσω ατομικής συμβουλευτικής και/ή ομαδικών προγραμμάτων για μητέρες, που να υλοποιούνται σε μόνιμη βάση είτε από μέλη του επιστημονικού προσωπικού της φυλακής ή από άλλους εξωτερικούς οργανισμούς.
- Υλοποίηση, σε μόνιμη βάση, προγραμμάτων για γονείς και/ή άλλων ομάδων στήριξης για κρατούμενες μητέρες.
  - Υλοποίηση, σε μόνιμη βάση, μαθημάτων γλώσσας (καθώς η γνώση της γλώσσας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε οποιοδήποτε άλλο πρόγραμμα στήριξης)
- Αξιολόγηση ανά τακτά χρονικά διαστήματα της υφιστάμενης ποιότητας των επισκεπτηρίων των παιδιών και πιο συγκεκριμένα:
  - Καθιέρωση ξεκάθαρων και κοινών (σε όλες τις φυλακές της χώρας) κανονισμών για την προβλεπόμενη διαδικασία για τα επισκεπτήρια των ανήλικων τέκνων (π.χ. διάρκεια, χώρος, έλεγχος) και εκπαίδευση του σωφρονιστικού προσωπικού στον τρόπο που επιβάλει τους συγκεκριμένους κανονισμούς.

- Παράταση της διάρκειας του ελεύθερου επισκεπτηρίου των παιδιών (κατά τουλάχιστον 1 ώρα).
  - Δημιουργία χώρου επισκεπτηρίου μέσα στη φυλακή που να είναι φιλικός προς το παιδί, όσον αφορά τη διαμόρφωση και τη διακόσμσή του (π.χ. τοίχοι βαμμένοι με χρώματα στους οποίους υπάρχουν ζωγραφιές ή πίνακες, πάτωμα καλυμμένο με προστατευτικό χαλί), αλλά και την επίπλωσή του και τα αντικείμενα που περιλαμβάνει (π.χ. ξεχωριστό τραπέζι και καθίσματα ή ένα χαλί για κάθε μητέρα με το/τα παιδί/-ιά της, παιχνίδια, υλικά για ζωγραφική και κατασκευές, κασετόφωνο ή CD). Αυτές οι πολύ απλές, σχεδόν ανέξοδες παρεμβάσεις, αναμένεται ότι θα ενισχύσουν τη σωματική και ψυχική επαφή μητέρας και παιδιού, ενδυναμώνοντας έτσι τους οικογενειακούς δεσμούς τους, ακόμη και σε ένα τόσο «επώδυνο» πλαίσιο όπως είναι η φυλακή.
  - Καθιέρωση της διοργάνωσης και υλοποίησης «Ξεχωριστών Ημερών» μέσα στη φυλακή για τις μητέρες και τα παιδιά τους, κατά τη διάρκεια των οποίων τα παιδιά θα επισκέπτονται τις μητέρες τους στη φυλακή και θα περνούν με δημιουργικό τρόπο αρκετές ώρες μαζί. Επιπρόσθετα θα μπορούσαν να διοργανώνονται «Ημέρες Οικογένειας» στις οποίες, μαζί με τις μητέρες και τα παιδιά, θα επιτρέπεται να συμμετέχουν και τα άτομα που τώρα έχουν αναλάβει τη φροντίδα των παιδιών και που τα συνοδεύουν στη φυλακή.
- Θέσπιση μιας συστηματικής διαδικασίας μέσω της οποίας θα καταγράφονται τα δημογραφικά και άλλα στοιχεία σχετικά με τα παιδιά κάθε μητέρας και την τύχη τους. Για κάθε κρατούμενη μητέρα, το ελάχιστο σύνολο δεδομένων θα πρέπει να περιλαμβάνει τουλάχιστον: τον αριθμό των παιδιών, το φύλο, την ηλικία, τον τόπο και τις συνθήκες διαμονής τους μετά τη φυλάκιση της μητέρας, στοιχεία επικοινωνίας με το άτομο που τώρα έχει τη φροντίδα των παιδιών. Μια κρίσιμη πληροφορία που πρέπει επίσης να καταγράφεται οπωσδήποτε, καθώς είναι ζωτικής σημασίας προκειμένου να προσδιοριστεί εάν η επαφή με τη μητέρα είναι προς το συμφέρον του παιδιού, είναι το αν οι κατηγορίες εναντίον της μητέρας σχετίζονται με οποιοδήποτε έγκλημα εναντίον του παιδιού ή των παιδιών της.
- Καθιέρωση μόνιμης συνεργασίας και/ή ενίσχυση της ήδη υπάρχουσας συνεργασίας ανάμεσα σε κάθε φυλακή και φορείς (κυβερνητικούς ή ΜΚΟ) που μπορούν να παρέχουν προστασία, στήριξη ή άλλου είδους βοήθεια σε παιδιά φυλακισμένων μητέρων και/ή στα άτομα που τα φροντίζουν κατά το χρονικό διάστημα που η μητέρα βρίσκεται στη φυλακή.

Βιβλιογραφία

- Abbott, B., & Kerr, D. (1995). *Substance abuse program for federally sentenced women*. Ottawa, Ontario: Correctional Services of Canada.
- Ainsworth, M.D.S. (1969). Object relations, dependency and attachment: a theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development*, 40, 969-1025.
- Alvarado, R., & Kumpfer, K. (2000). Strengthening America's families. *Juvenile Justice Journal*, 7 (3). Retrieved August 25, 2010, from: http://www.ncjrs.gov/html/ojjdp/jjjournal_2000_12_2/jj2.html
- Alfaro, J.D. (1986). Report on the relationship between child abuse and neglect and later socially deviant behavior. Albany, NY: New York State Assembly.
- American Correctional Association (1995). *Public correctional policy on female offender services*. Lanham, MD: Author.
- American Psychiatric Association (2004). *Practice Guideline for the Treatment of Patients with Acute Stress Disorder and Posttraumatic Stress Disorder*. Arlington, VA: American Psychiatric Association Practice Guidelines.
- Baldwin K.M, & Jones J. (2000). *Health issues specific to incarcerated women: Information for state maternal and child health programs*. Women's and Children's Health Policy Center, Johns Hopkins University School of Public Health. Retrieved April 2010, from: <http://www.jhsph.edu/wchpc/publications/prison.pdf>.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: a social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1976). Social learning analysis of aggression. In Ribes-Inesta, E., & Bandura, A. (Eds.), *Analysis of delinquency and aggression*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Bango-Sanchez, V.M. (2010). *The effects of peer teaching of infant massage on general self-efficacy and mother infant attachment among mothers in a residential rehabilitation facility for drug addiction and substance abuse*. (Doctoral dissertation, Florida International University, 2010). Retrieved from: FIU Electronic Theses and Dissertations. <http://digitalcommons.fiu.edu/etd/168>
- Baranowsky, A.B., & Gentry, J.E. (2002). *Resiliency and recovery: Trauma survivor group* (2nd ed.). Toronto, Canada: Traumatology Institute.
- Baranowsky, A.B., Gentry, J.E., & Schultz, F. F. (2004). *Trauma practice: Tools for stabilization and recovery* (2nd ed.). Toronto, Canada: Traumatology Institute.
- Barlow J, Coren E, Stewart-Brown S. (2004). Parent-training programmes for improving maternal psychosocial health. *Cochrane Database of Systematic Reviews 2003*, 4. doi: 10.1002/14651858.CD002020.pub2.
- Barry, E. (1987). Imprisoned mothers face extra hardships. *National Prison Journal*, 14, 1-4.
- Bastick, M. (2005). *A commentary on the standard minimum rules for the treatment of prisoners*. Geneva: Quaker United Nations Office.
- Battle, C.L., Zlotnick, C., Najavits, L.M., Guttierrez, M., and Winsor, C. (2003). Posttraumatic stress disorder and substance use disorder among incarcerated women. In P.C. Ouimette & P.J. Brown (Eds.), *Trauma and substance abuse: Causes, consequences, and treatment of comorbid disorders*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Baunach, J. (1979). *The separation of inmate mothers from their children*. Washington, D.C.: National Institute of Justice.

- Baunach, P.J. (1985). *Mothers in prison*. New York: Transaction Books/Rutgers University Press.
- Bavolek, S.J. (1986). *Increasing skills of families in head start: validation of the nurturing program for parents and children birth to five years*. Eau Claire, WI: Family Development Resources.
- Bavolek, S.J. (Ed.) (1990). *Research and validation report of the nurturing programs*. Eau Claire, WI: Family Development Resources.
- Bavolek, S.J. (1999). *Nurturing parenting: Teaching empathy, self-worth and discipline to school-age children* (4th ed.). Park City UT: Family Development Resources, Inc.
- Bavolek, S.J., & Keene, R.G. (2001). *Adult-adolescent parenting inventory AAPI-2: Administration and development handbook*. Park City UT: Family Development Resources, Inc.
- Becker, H.S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Belknap, J., Dunn, M., and Holsinger, K. (1997). *Moving toward juvenile justice and youth-serving systems that address the distinct experience of the adolescent female*. A Report to the Governor. Office of Criminal Justice Services, Columbus, OH, p. 23.
- Belknap, J., & Holsinger, K. (2006). The gendered nature of risk factors for delinquency. *Feminist Criminology*, 1(1), 48-71.
- Bershad, L. (1985). *Discriminatory treatment of the female offender in the criminal justice system*. Boston College Law School.
- Black, D., Payne, H., Lansdown, R., & Gregoire, A. (2004). Babies behind bars revisited. *Archives of Disease in Childhood*, 89, 896-898.
- Blanchette, K. (2004). Revisiting effective classification strategies for women offenders in Canada. *Feminism and Psychology*, 14(2), 231-236.
- Blanchette, K., & Brown, S.L. (2006). *The assessment and treatment of women offenders: An integrative perspective*. Chichester, England: John Wiley & Sons.
- Block, K. & Potthast, M. (1998). Girl Scouts Beyond Bars: facilitating parent-child contact in correctional settings. *Child Welfare*, 77 (5), 561-578.
- Bloom, B. (1995). Public policy and the children of incarcerated parents. In Gabel, K. & Johnston, D. (Eds.), *Children of incarcerated parents*. New York: Lexington Books, p. 271-284.
- Bloom, B., & Steinhart, D. (1993). *Why punish the children? A reappraisal of incarcerated mothers in America*. San Francisco: National Council on Crime and Delinquency.
- Boswell, G., & Wedge, P. (2002). *Imprisoned fathers and their children*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Boud, D., Cohen, R., & Sampson, J. (2001). *Peer learning in higher education: learning from & with each other*. Sterling, VA: Stylus Publishing.
- Braman, D. (2004). *Doing time on the outside: incarceration and family life in urban America*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Brennan, T. (1998). Institutional classification of female offenders. In Zaplan, R. (Ed.), *Female offenders: Critical perspectives and effective interventions*. Gaithersberg, Md: Aspen Publishers.
- Brennan, T., & Austin, J. (1997). *Women in jail: Classification issues*. Washington, DC: USDOJ, National Institute of Corrections.
- Browne, D.C.H. (1989). Incarcerated mothers and parenting. *Journal of family violence*, 4, 211-220.
- Browne, A., Miller, B. and Maquin, E. (1999). Prevalence and severity of lifetime physical and sexual victimization among incarcerated women. *International Journal of Law and Psychiatry*, 22, 301-322.
- Bruns, D. (2006). Promoting mother-child relationships for incarcerated women and their children. *Infants & Young Children*, 19(4), 308-322.
- BJS-Bureau of Justice Statistics (1999). *Special report: Women offenders*. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- BJS-Bureau of Justice Statistics (2000). *Incarcerated parents and their children*. Washington, DC: U.S. Department of Justice.
- Burkhart, K. (1973). *Women in prison*. New York, NY: Doubleday.

- Byington, D. (1997). Applying relational theory to addiction treatment. In S.L.A. Straussner and E. Zelvin (Eds.), *Gender and addictions: Men and women in treatment*. Northvale, NJ.: Aronson, p. 33-45.
- Byrne, M.W., Goshin, L.S., & Joestl, S.S. (2010). Intergenerational attachment for infants raised in a prison nursery. *Attachment and Human Development*, 12, 375-393.
- Caddle, D., & Crisp, D. (1996). *Imprisoned women and mothers*. London: Research Findings No. 16. Home Office Research and Statistics Directorate.
- Carlen, P. & Worrall, A. (2005). *Women in prison. National report: England and Wales*. Keele University MIP Team. Retrieved April 2010, from: <http://www.surt.org/mip/docs/National%20Report%20England%20and%20Wales.pdf>
- Carroll, H. (1980). *Children of prisoners: effects of parental absence*. Yale University Child Study Center, Unpublished.
- Cecil, D., McHale, J.P., Stozier, A., Pietsch, J. (2008). Female inmates, family caregivers, and young children's adjustment: A research agenda and implications for corrections programming. *Journal of Criminal Justice*, 36, 513-521. Retrieved May 2010, from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2641026/pdf/nihms80745.pdf>
- Cerezo, M.A., Salvador, G.M., Trenado, R.M., (2008). Mother-infant interaction and children's socio-emotional development with high- and low-risk mothers. *Infant Behavior & Development*, 31, 578-589.
- Chapman, J. (1980). *Summary report: Criminal justice programs for women offenders* (Grant No. 77-NI-99-0079), Washington, D.C.: Center for Women's Policy Studies.
- Chase-Lansdale, P.L., Pittman, L.D. (2002). *Welfare Reform and Parenting: reasonable expectations*. The David and Lucile Packard Foundation. Retrieved from: http://www.princeton.edu/futureofchildren/publications/docs/12_01_FullJournal.pdf#page=161
- Chesney-Lind, M. (1997). *The female offender: Girls, women and crime*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- CWL-Child Welfare League (2004). *Federal resource center for children of prisoners*. Retrieved July, 2010, from: <http://www.cwla.org/programs/incarcerated/default.htm>
- Christian, S. (2009). *Children of incarcerated parents*. National Conference of State Legislatures. Retrieved April 2010, from: <http://www.f2f.ca.gov/res/pdf/ChildrenOfIncarceratedParents2.pdf>
- Clement, M.J. (1993). Parenting in prison: A national survey of programs for incarcerated women. *Journal of Offender Rehabilitation*, 19, 89-100.
- Cliveti, (2008). *Women in prison*. Council of Europe. Retrieved May 2010, from: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11665.pdf>
- Coll, C., & Duff, K. (1995). Reframing the needs of women in prison: A relational and diversity perspective. *Final report, women in prison pilot project*. Wellesley, MA: Stone Center.
- Cochran, J.K., Chamlin, M.B., Wood, P.B., & Sellers, C.S. (1999). Shame, embarrassment, and formal sanction threats: Extending the deterrence/rational choice model to academic dishonesty. *Sociological Inquiry*, 69, 91-105.
- Coll, C., Surrey, J., Buccio-Notaro, P., and Molla, B. (1998). Incarcerated mothers: Crimes and punishments. In Coll, C., Surrey, J. and Weingarten, K. (Eds.), *Mothering against the odds*. NY: Guilford.
- Corston, J. (2007). *The Corston report: a report by Baroness Jean Corston of a review of women with particular vulnerabilities in the criminal justice system*. London, Home Office.
- Cottler, L.B., Compton, W.M., Ben Abdallah, A., Cunningham-Williams, R., Abram, F., et al. (1998). Peer-delivered interventions reduce HIV risk behaviors among out-of-treatment drug abusers. *Public Health Reports*, 113, 31-41. Retrieved May 2010, from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1307725/pdf/pubhealthrep00030-0035.pdf>
- Council of Europe (1995). *The conditions of detention in Council of Europe member states*. Parliamentary Assembly Recommendation 1257, on 1 February 1995. Retrieved from: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta95/erec1257.htm#1>

- Council of Europe (2000). *Mothers and babies in prison*. Parliamentary Assembly Recommendation 1469, adopted on 30 June 2000. Retrieved from: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1469.htm>
- Covington, S.S. (1998). Women in prison: approaches in the treatment of our most invisible population. *Women and Therapy Journal*, 21(1), 141-155.
- Covington, S. (2000). Creating gender-specific treatment for substance-abusing women and girls in community correctional settings. In McMahon, M. (Ed.), *Assessment to assistance: Programs for women in community corrections*. Latham, MD: American Correctional Association, p. 171-233.
- Covington, S.S. (2002). *A woman's journey home: challenges for female offenders and their children*. Working papers prepared for the "From Prison to home" Conference (January 30-31, 2002).
- Covington, S.S. (2004). *Voices: A program of self-discovery and empowerment for girls*. Carson City, NV: The Change Companies.
- Covington, S.S. (2007). The relational theory of women's psychological development: implications for the criminal justice system. In Zaplin, R. (Ed.), *Female offenders: critical perspectives and effective interventions* (2nd ed.). Retrieved from: <http://www.centerforgenderandjustice.org/pdf/FinalTheRelationalTheorychapter2007.pdf>
- Crawford, J. (1990). *The female offender: What does the future hold?* Washington, DC: American Correctional Association.
- Cruells, M., & Igareda, N. (2005). *Women, Integration and Prison*. Barcelona: SURT.
- Cunningham, A., & Baker, L. (2003). *Waiting for Mommy: Giving a Voice to the Hidden Victims of Imprisonment*. London ON: Centre for Children and Families in the Justice System. Retrieved May 2010, from <http://www.lfcc.on.ca/WaitingForMommy.pdf>
- Daane, D.M. (2003). Pregnant prisoners: health, security, and special needs issues. In Sharp, S.F. (Ed.), *The incarcerated woman: rehabilitative programming in women's prisons*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, p. 61-72.
- Dallaire, D.H. (2006). Children with incarcerated mothers: Developmental outcomes, special challenges and recommendations. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28, 15-24.
- Dallaire, D.H. (2007). Incarcerated mothers and fathers: A comparison of risks for children and families. *Family Relations*, 56(5), 440-453.
- Dallaire, D., & Wilson L.C. (2009). The relation of exposure to parental criminal activity, arrest, and sentencing to children's maladjustment. *Journal of Child and Family Studies*, 19(4), 404-418.
- Dalley, L. (2002). Policy implications relating to inmate mothers and their children: will the past be prologue? *The Prison Journal*, 82(3), 234-268.
- DeHart, D., & Altshuler, S. (2009). Violence exposure among children of incarcerated mothers. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 26(5), p. 467-479.
- Dodge, M., & Pogrebin, M. (2001). Collateral costs of imprisonment for women: complications of reintegration. *The Prison Journal*, 81. Retrieved May 2010, from: <http://atgstg01.sagepub.com/frccjstudy/overviews/pdfs/Dodge.pdf>
- Dubose, D. (1977). *Women in prison - a neglected issue*. Rockville, MD: National Institute of Justice. Retrieved from: <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=56703>
- Dünkel, F., Kestermann, C., & Zolondek, J. (2005). Internationale Studie zum Frauenstrafvollzug, Bestandesaufnahme, Bedarfsanalyse und 'best practice'. Department of Criminology, University of Greifswald.
- Dunn, E., Arbuckle, J.G. (2002, August). Children of incarcerated parents and enhanced visitation programs: impacts of the Living Interactive Family Education (LIFE) program. Retrieved from: http://extension.missouri.edu/4hlife/guide/4HLIFE_guide_appendix_09.pdf
- Eddy, B.A., Powell, M.J., Szubka, M.H., McCool, M.L., Kuntz, S. (2001). Challenges in research with incarcerated parents and importance in violence prevention. *American Journal of Preventive Medicine*, 20(1S), 56-62.

- Egeland, B., & Erickson, M.F. (1990). Rising above the past: Strategies for helping new mothers break the cycle of abuse and neglect. *Zero to Three*, 11(2), 29-35.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2004). *Annual report 2004: the state of the drugs problem in the European Union and Norway*. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
- European Parliament (2008, February). *Report on the situation of women in prison and the impact of the imprisonment of parents on social and family life*. (Publication No. A6-0033/2008). Retrieved May 2010, from: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=EN&reference=A6-0033/2008>
- European Parliament (2008, March). *European Parliament's Resolution of 13 March 2008 on the particular situation of women in prison and the impact of the imprisonment of parents on social and family life*. (Publication No. 2007/2116 (INI)). Retrieved January 2009, from: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P6-TA-2008-0102>
- Fagan, J., & Hawkins, A.J. (Eds.) (2001). *Clinical and educational interventions with fathers*. Binghamton, NY: Haworth.
- Falicov, C. (1998). *Latino families in therapy: A guide to multicultural practice*. New York, NY: Guilford Press.
- Farr, K.A., (2000). Classification for female inmates: Moving forward. *Crime & Delinquency*, 46, 3-17.
- Farrington, D.P (1986). Age and crime. In Tonry, M., and Morris, N. (Eds.), *Crime and justice: An annual review of research* (Vol 7), p. 189-250.
- Fearn, N.E., & Parker, K. (2004). Washington State's residential parenting program: An integrated public health, education, and social service resource for pregnant inmates and prison mothers. *Californian Journal of Health Promotion*, 2(4), 34-48.
- Finkelstein, N. (1993). The relational model. In Kronstadt, D., Green, P.F. and Marcus, C. (Eds.), *Pregnancy and exposure to alcohol and other drug use*. Washington, D.C.: U.S. Department of Health and Human Services, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Center for Substance Abuse Prevention, p. 126-163.
- Finkelstein, N., & Derman, L. (1991). Single-parent women: What a mother can do. In Roth, P. (Ed.), *Alcohol and drugs are women's issues*. New York: Scarecrow Press, p. 78-84.
- Fishman, S.H. (1983). The impact of incarceration on the children of offenders. In Frank, M. (Ed.), *Children of Exceptional Parents*. Journal of Children in Contemporary Society, p.16.
- Fletcher, B., Shaver, L., & Moon, D. (1993). *Women prisoners: A forgotten population*. Westport, CT: Praeger.
- Foa, E.B., Davidson, J.R.T., & Frances, A. (1999). The expert consensus guideline series: Treatment of post-traumatic stress disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 60, 4-76.
- Fogel, C.I., & Martin, S.L. (1992). The mental health of incarcerated women. *Western Journal of Nursing Research*, 14, 30-46.
- Forehand, R.L., & McMahon, R.J. (1981). *Helping the noncompliant child: A clinician's guide to parent training*. New York: Guilford Press.
- Fowler, L. (2002). *Drugs, crime and the drug treatment and testing order* (ICCJ Monograph, No. 2). London: NAPO- Trade Union and Professional Association for Family Court and Probation Staff.
- Fritsch, T.A., & Burkhead, J.D. (1981). Behavioral reactions of children to parental absence due to imprisonment. *Family Relations*, 30(1), 83-88.
- Gabel, S. (1992). Children of incarcerated and criminal parents: Adjustment, behaviour and prognosis. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry Law*, 20, 33-45.
- Gabel, K., & Girard, K. (1995). Long-term care nurseries in prisons: a descriptive study. In Gabel, K., & Johnston, D. (Eds.), *Children of Incarcerated Parents*. New York: Lexington Books, p. 237-254.
- Gabel, K., & Johnston, D. (Eds.). (1995). *Children of Incarcerated Parents*. New York: Lexington Books.
- Garbarino, J., & Gronginger, W. (1983). Child abuse, delinquency and crime: Working paper. National Committee for the Prevention of Child Abuse.

- George, S., & LaLonde, R. (2002). *Incarcerated mothers in Illinois state prisons: An analysis of administrative data*. Chicago: University of Chicago.
- Gilfus, M.E. (1992). The domestic violence movement and our sisters in prison. *Wisconsin Coalition Against Domestic Violence Newsletter*, 11(2), 3-7.
- Gilligan, C., Lyons, N.P., and Hanmer, T.J. (Eds.) (1990). *Making connections*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Glaze, L. & Maruschak, L.M. (2008). *Parents in Prison and Their Minor Children*. Bureau of Justice Statistics Special Report.
- Glueck, S., & Glueck, E. (1950). *Unravelling juvenile delinquency*. New York: Commonwealth Fund.
- Goldstein, J., Freud, A., and Solnit, J. (1973). *Beyond the best interest of the child*. New York: Free Press.
- Goshin, L.S., & Byrne, M.W. (2009). Converging streams of opportunity for prison nursery programs in the United States. *Journal of Offender Rehabilitation*, 48(4), 271-295.
- Grasmick, H.G., & Bursik, R.J. (1990). Conscience, significant others, and rational choice: Extending the deterrence model. *Law and Society Review*, 24, 837-861.
- Green, B., Miranda, J., Daroowalla, A., Siddique, J. (2005). Mental health and programming needs of incarcerated women with trauma. *Crime & Delinquency*, 51, 133-151.
- Green, M., & Scholes, M. (2004). *Attachment and Human Survival*. New York: Karnac.
- Greene, S., Haney, C., & Hurtado, A. (2000). Cycles of Pain: Risk Factors in the Lives of Incarcerated Mothers and Their Children. *The Prison Journal*, 80, 3-23.
- Greenfeld, L.A., & Snell, T.L. (1999). *Women offenders*. (Bulletin No. NCJ-175688). Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.
- Greenwood, C.R., Dinwiddie, G., Terry, B., Wade, L., Stanley, S.O., Thibadeau, S., & Delquadri, J.C. (1984). Teacher- versus peer-mediated instruction: an ecobehavioral analysis of achievement outcomes. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 17, 521-38.
- Grossman, J.B., and Garry, E.M. (1997). *Juvenile Mentoring: A proven delinquency prevention strategy*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Grych, J.H., & Fincham, F.D. (2001). *Inter-parental conflict and child development: theory, research, and applications*. New York: Cambridge University Press.
- Guerney, B. (1964). Filial therapy: Description and rationale. *Journal of Consulting Psychology*, 28(4), 304-310.
- Hagan, J., & Palonni, A. (1990). The social reproduction of a criminal class of working class. London circa 1950-80. *American Journal of Sociology*, 96, 265-297.
- Hagen, K.A., & Myers, B. (2003). The effect of secret keeping and social support on behavioral problems in children of incarcerated women. *Journal of Child and Family Studies*, 12, 229-242.
- Hagen, K.A., Myers, B.J., & Mackintosh, V.H. (2005). Hope, social support and behavioral problems in at risk children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75, 211-219.
- Hairston, C.F. (1988). Family ties during imprisonment: do they influence future criminal activity? *Federal Probation*, 52, 48-52.
- Hairston, C.F. (2007). Focus on children with incarcerated parents. An overview of the research literature. Retrieved May 2010, from: <http://www.fcnetwork.org/AECFOverview%20of%20the%20Research%20Literature.pdf>
- Hairston, C.F., & Lockett, D. (1985). Parents in Prison. *Child Abuse and Neglect*, 9, 471-477.
- Hanlon, T.E., Blatchley, R.J., Bennett-Sears, T., Rose, M., & Callaman, J.M. (2005). Vulnerability of children of incarcerated addict mothers: Implications for preventive intervention. *Children and Youth Services Review*, 27, 67-84.
- Hanlon, T.E., Carswell, S.B., & Rose, M. (2007). Research on the caretaking of children of incarcerated parents: findings and their service delivery implications. *Children and Youth Services Review*, 29(3), 384-362.
- Hanlon, T.E., O'Grady, K. E., Bennett-Sears, T., & Callaman, J. M. (2004). Incarcerated drug-abusing mothers: Their characteristics and vulnerability. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 30, 915-934.

- Harm, N.J., & Phillips, S.D. (2000). You can't go home again: Women and criminal recidivism. *Journal of Offender Rehabilitation*, 32, 3-21.
- Harrison, P.M., & Beck, A.J. (2005). *Prison and jail inmates at midyear, 2004*. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.
- Henriques, Z. (1982). *Imprisoned mothers and their children*. New York: University Press of America.
- Herman, J.L. (1992). *Trauma and recovery*. New York: Basic Books.
- Herschell, A., Calzada, E., Eyberg, S., & McNeil, C.B. (2002). Parent-child interaction therapy: New directions in research. *Cognitive and Behavioral Practice*, 9, 9-15.
- Hotelling, B. (2008). Perinatal needs of pregnant, incarcerated women. *The Journal of Perinatal Education*, 17(2), 37-44.
- Houck, K.D.F., and Loper, A.B. (2002). The relationship of parenting stress to adjustment among mothers in prison. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72, 548-558.
- Hudson, W. (1982). *The clinical measurement package: A field manual*. Chicago, IL: Dorsey.
- Huizinga, D., Loeber, R., and Thornberry, T.P. (1995). *Urban delinquency and substance abuse: recent findings from the program of research on the causes and correlates of delinquency*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Ingram, J., Patchin, J., Huebner, B., McCluskey, J., & Bynum, T. (2007). Parents, friends, and serious delinquency: an examination of direct and indirect effects among at-risk early adolescents. *Criminal Justice Review*, 32(4), 380-400.
- Johnsen, C. (2006). Course 30db: Women in prison [Electronic version]. *Nurse.com*. Retrieved from <http://www.nurse.com/ce/course.html?CCID=2833>.
- Johnson, E.I., & Waldfogel, J., (2002). Children of incarcerated parents: cumulative risk and children's living arrangements. Retrieved May 2010, from: http://www.northwestern.edu/ipr/jcpr/workingpapers/wpfiles/johnson_waldfogel.pdf
- Johnson, R.C. (2007). Ever-increasing levels of parental incarceration and the consequences for children. In Raphael, S. and Stoll, M. (Eds.), *The Increasing Prison Population in the United States: What has it done for us and what has it done to us?*. Retrieved from: http://gsppi.berkeley.edu/faculty/rjohnson/rsfbkchapter_parentalincarc_child_10-07.pdf
- Johnston, D. (1991). *Jailed Mothers*. Pasadena, CA: Center for Children of Incarcerated Parents.
- Johnston, D. (1992). *Children of offenders*. Pasadena, CA: Pacific Oaks Center for Children of Incarcerated Parents.
- Johnston, D. (1995). Effects of parental incarceration. In Gabel, K., & Johnston, D. (Eds.), *Children of Incarcerated Parents*. New York: Lexington Books, p. 59-88.
- Jordan, B.K., Schlenger, W., Fairbank, J., & Cadell, J. (1996). Prevalence of psychiatric disorders among incarcerated women. II: Convicted felons entering prison. *Archives of General Psychiatry*, 53, 513-519.
- Jordan, J.V., Kaplan, A.G., Miller, J.B., et al. (1991). *Women's growth in connection: Writings from the Stone Center*. New York: Guilford Press.
- Jose-Kampfner, C. (1991). Michigan program makes children's visits meaningful. *Corrections Today*, 53(6), 132-134.
- Jose-Kampfner, C. (1995). Post-traumatic stress reactions in children of imprisoned mothers. In Gabel, K., & Johnston, D. (Eds.), *Children of incarcerated parents*. New York: Lexington Books, p. 237-254.
- Kaminski, J.W., Valle, L.A., Filene, J.H., Boyle, C.L. (2008). A meta-analytic review of components associated with training program effectiveness. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 567-589.
- Kazura, K. (2001). Family programming for incarcerated parents: A needs assessment among inmates. *Journal of Offender Rehabilitation*, 32, 67-83.
- Kelly, J.A., Lawrence, J.S., Diaz-Yolanda, E., Stevenson, L.Y., Hauth, A.C., Brasfield, T.L., et al. (1991). HIV risk behaviour reduction following intervention with key opinion leaders of population: an experimental analysis. *American Journal of Public Health*, 81, 186-171.

- Kennon, S.S., Mackintosh, V.H., Myers, B.J. (2009). Parenting education for incarcerated mothers. *Journal of Correctional Education*, 60(1), 10-30.
- Kinner, S.A., Alati, R., Najman, J. M. and Williams, G.M. (2007). Do paternal arrest and imprisonment lead to child behaviour problems and substance use? A longitudinal analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 1148-1156. doi: 10.1111/j.1469-7610.2007.01785.x
- Knapp, P., & Deluty, R. (1989). Relative effectiveness of two behavioral training programs. *Journal of Clinical Child Psychology*, 18, 314-322.
- Knight, B. (1992). Women in prison as litigants: Prospects for post prison futures. *Women & Criminal Justice*, 4, 91-116.
- Kobak, R. (1999). The emotional dynamics of disruptions in attachment relationships. In Cassidy, J., & Shaver, P.R. (Eds.) *Handbook of attachment*. New York: Guilford, p. 21-43.
- Kumpfer, K.L., & Alvarado, R. (1998). *Effective family strengthening interventions* (Juvenile Justice Bulletin, Family Strengthening Series). Rockville, MD: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Kumpfer, K.L., & Alvarado, R. (2003). Family-strengthening approaches for the prevention of youth problem behaviors. *American Psychologist*, 58(6/7), 457-465.
- Kwong, M., Bartholomew, K., Henderson, A.J.Z., & Trinke, S. (2003). The intergenerational transmission of relationship violence. *Journal of Family Psychology*, 17, 288-301.
- LaLonde R.J., & George S. M. (2002). *Incarcerated mothers: The Chicago project on female prisoners and their children*. Chicago: The University of Chicago Irving B. Harris Graduate School of Public Policy Studies.
- Landreth, G.L., & Lobaugh, A.F. (1998). Filial therapy with incarcerated fathers: Effects on parental acceptance of child, parental stress, and child adjustment. *Journal of Counseling and Development*, 76, 157-165.
- LaVigne, N.G., Davies, E., & Brazzell, D. (2008, February). Broken Bonds: understanding and addressing the Needs of Children with Incarcerated Parents. The Urban Institute Justice Policy Center.
- Lawrence-Wills, S. (2004). Incarcerated mothers reports of their daughters' antisocial behavior, maternal supervision and mother-daughter relationship. *Journal of Family Social Work*, 8(3), 55-73.
- Len, M.W. (1978). *A Phenomenological Study of Criminality and other Psychosocial Effects of Parental Punishment and Abuse* (Doctoral dissertation). Ohio: Union Graduate School, Yellow Springs.
- Linsey, B.J. (1997). Peer education: A view point and critique. *Journal of the American College of Health*, 45(4), 187-189.
- Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1986). Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. In Tonry, M.H., & Morris, N. (Eds.), *Crime and justice: An annual review of research*, Vol. 7. Chicago: University of Chicago Press, p. 29-149.
- Loper, A., & Tuerk, E. (2006). Parenting programs for incarcerated parents: current research and future directions. *Criminal Justice Policy Review*, 17(4), 407-427. Retrieved May 2010, from: <http://cjp.sagepub.com/cji/content/abstract/17/4/407>
- Lowenstein, A. (1986). Temporary single parenthood-The case of prisoners' families. *Family Relations*, 35, 79-85.
- Marcos, A.C., Bahr, S.J., & Johnson, R.E. (1986). Test of a bonding/association theory of adolescent drug use. *Social Forces*, 65(1), 135-161.
- Matthews, J. (1983). *Forgotten victims: How prison affects the family*. London: National Association for the Care and Resettlement of Offenders.
- Meyer, D., & Moriarty, C. (1995). *Rebonding and rebuilding (A parenting curriculum)* (4th ed.). Los Angeles: Hacienda LaPuenta.
- Miller, J.B. (1986). *What do we mean by relationships?* Work in Progress No. 22. Wellesley, MA: Stone Center, Working Paper Series.
- Miller, J.B. (1990). *Connections, disconnections, and violations*. Work in Progress No. 33. Wellesley, MA: Stone Center, Working Paper Series.

- Miller, K. (2006). The impact of parental incarceration on children: An emerging need for effective interventions. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 23(4).
- Milner, J.S. (1986). *The child abuse potential inventory: Manual* (2nd ed.). Webster, NC: Psytec.
- Moore, A.R. (1995). *An evaluation of a program for incarcerated mothers: parenting training and the enhancement of self-esteem*. Richmond, Virginia: Virginia Commonwealth University. Retrieved April 2010, from: http://digarchive.library.vcu.edu/bitstream/10156/2153/1/moorear_phd.pdf
- Mumola, C.J. (2000). *Incarcerated parents and their children*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice.
- Munro, V. (2007). From mothering behind bars to parenting beyond barriers?-The right to family life and the politics of imprisonment. *Amicus Curiae*, 69, 6-9.
- Murray, J. (2005). The effects of imprisonment on families and children of prisoners. In A. Liebling, & S. Maruna (Eds.) *The effects of imprisonment*. Devon: Willan Publishing.
- Murray, J., & Farrington, D.P. (2005). Parental imprisonment: effects on boys' antisocial behaviour and delinquency through the life-course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 1269-78.
- Murray, J., & Farrington, D.P. (2008). Parental imprisonment: long-lasting effects on boys' internalizing problems through the life course. *Development and Psychopathology*, 20, 273-290.
- Murray, J., Farrington, D.P., Sekol, I. & Olsen, R.F. (2009). *Effects of Parental Imprisonment on Child Anti-social Behaviour and Mental Health*. Campbell Systematic Reviews.
- Murray, J., Janson, C-G. & Farrington, D.P. (2007). Crime in adult offspring of prisoners: A cross-national comparison of two longitudinal samples. *Criminal Justice and Behaviour*, 34, 133-149.
- Murray, J., & Murray, L. (2010). Parental incarceration, attachment and child psychopathology. *Attachment and Human Development*, 12(4), 289-309.
- Muth, W.R. (2004, October). *Bridging two worlds: Findings from a mixed design study of literacy learners in federal prisons* (Dissertation of the year presentation). Delray Beach, FL: College Reading Association International Conference.
- Muth, W.R. (2006, May). Intergenerational literacy programs for incarcerated parents and their families: a review of the literature. *Exploring Adult Literacy*. Retrieved from: <http://literacy.kent.edu/cra/2006/wmuth/index.html>
- Myers, B. J., Smarsh, T. M., Amlund-Hagan, K., & Kennon, S. (1999). Children of incarcerated mothers. *Journal of Child and Family Studies*, 8(1), 11-25. Retrieved from: <http://www.springerlink.com/content/v2u8401x07213645/>
- Nixon, R., Sweeney, L., Erickson, D.B., & Touyz, S.W. (2003). Parent-child interaction therapy: A comparison of standard and abbreviated treatments for oppositional defiant preschoolers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 251-260.
- O'Brien, P. (2001). *Making it in the "free world": Women in transition from prison*. New York: SUNY Press.
- O'Brien, P., & Young, D.S. (2006) Challenges for formerly incarcerated women: A holistic approach to assessment. *Families in Society*, 87, 359-366.
- OJ C 66, 20.03.2009. European Parliament's Resolution of 13 March 2008 on the particular situation of women in prison and the impact of the imprisonment of parents on social and family life (2007/2116(INI)).
- Owen, B. & Bloom, B. (1995). Profiling women prisoners: Findings from national survey and California sample. *The Prison Journal*, 75, 165-185.
- Palusci, V.J., Crum, P., Bliss, R., Bavolek, S.J. (2008). Changes in parenting attitudes and knowledge among inmates and other at-risk populations after a family nurturing program. *Children and Youth Services Review*, 30, 79-89.
- Parke, R.D., & Clarke-Stewart, K.A., (2002). *Effects of parental incarceration on young children*. Paper presented at the Conference on From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children, Families and Communities. U.S. Department of Health and Human Services: The Urban Institute.

- Paton, J., Jenkins, R. (2002). *Mental health primary care in prison. A guide to mental ill health in adults and adolescents in prison and young offender institutions*. WHO: Collaborating Centre for Research & Training for Mental Health.
- Patterson, G.R., Dishion, T.J., & Chamberlain, P. (1993). Outcomes and methodological issues relating to treatment of antisocial children. In Giles, T.R. (Ed.), *Handbook of effective psychotherapy*. New York: Plenum, p. 43-88.
- Patterson, G.R., & Narrett, C.M. (1990). The development of a reliable and valid treatment program for aggressive young children. *International Journal of Mental Health*, 19(3), 19-26.
- Patterson, G.R., Reid, J.B., & Dishion, T.J. (1992). *A social learning approach. IV. Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia.
- Peers, I.S., Ledwith, F., & Johnston, M. (1993). *Community Youth Project HIV/AIDS*. Manchester, England: University of Manchester School of Education Report to the Health Education.
- Penal Reform International (2007). *Women in prison: incarcerated in a man's world*. London: Penal Reform International (Penal Reform Briefing No. 3).
- Petersilia, J. (2005). From cell to society: Who is returning home? In Travis, J., & Visher, C. (Eds.), *Prisoner reentry and crime in America*. Cambridge, England: Cambridge University Press, p. 15-49.
- Phillips, S., Burns, B., Wagner, H., Kramer, T., & Robbins, J. (2002). Parental incarceration among adolescents receiving mental health services. *Journal of Child and Family Studies*, 11(4), 385-399.
- Phillips, S.D., & Erkanli, A. (2008). Differences in patterns of maternal arrest and the parent, family, and child problems encountered in working with families. *Children and Youth Services Review*, 30, 157-172.
- Poehlmann, J. (2005). Representations of attachment relationships in children of incarcerated mothers. *Child Development*, 76, 679-696.
- Poehlmann, J., Park, J., Bouffiou, L., Abrahams, J., Shlafer, R., & Hahn, E. (2008). Representations of family relationships in children living with custodial grandparents. *Attachment and Human Development*, 10, 165-188.
- Pollack, J. (1998). *Counseling women in prison*. Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
- Pollock, J. (2002). Parenting programs in women's prisons: A national survey. *Women & Criminal Justice*, 14, 131-151.
- Pollock-Byrne, J. M. (1990). *Women, prison, and crime*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Pomeroy, E.C., Kiam, R., & Abel, E. (1998). Meeting the mental health needs of incarcerated women. *Health & Social Work*, 23, 71-76.
- Ports, J. (2003). Making connections: Using narrative and journal writing in a holistic literacy enhancement program for incarcerated mothers. In Lukes, M., and Ullman, C.M. (Eds.), *Perspectives on family literacy*. New York: Family Literacy Forum & Literacy Harvest, p. 12-18. Retrieved from: <http://www.lacnyc.org/resources/publications/harvest/harvestFall03.pdf>
- Posada, G., (2008). Attachment in infancy and early childhood. In Haith, M., & Benson, J. (Eds.), *Encyclopedia of infant and early childhood development* (Vol. 1). London: Elsevier, p. 96-106.
- Prison Reform Trust (2000). *Justice for Women: the need for reform, the Report of the Committee on Women's Imprisonment*. London: Prison Reform Trust.
- Quaker Council for European Affairs (2007). *Women in prison: a review of the conditions in Member States of the Council of Europe*. Brussels: Quaker Council for European Affairs.
- Rafter, N. (1985). *Partial justice: Women in state prisons, 1800-1935*. Boston: Northeastern University Press.
- Raikes, B. (2009). *Imprisoned mothers: 'out of sight, out of mind'. A missed opportunity for rebuilding mother-child relationships*. Centre for Applied Childhood Studies, University of Huddersfield. Retrieved from: <http://www.cavehill.uwi.edu/salises/conferences/2009/documents/RaikesBen-Imprisoned-Mothers-OutofSightOutofMind.pdf>
- Reisig, M.D., Holtfreter, K., & Morash, M. (2006). Assessing recidivism risk across female pathways to crime. *Justice Quarterly*, 23, 384-405.

- Rheingold, A.A., Acierno, R., Resnick, H.S. (2004). Trauma, posttraumatic stress disorder, and health risk behaviors. In Schnurr, P.P., & Green, B.L. (Eds.), *Trauma and health: Physical health consequences of exposure to extreme stress*. Washington, D.C: American Psychological Association, p. 217–243.
- Robertson, O. (2007). *The impact of parental imprisonment on children*. Geneva: Quaker United Nations Office. Retrieved from: <http://www.quano.org/geneva/pdf/humanrights/women-inprison/ImpactParentalImprisonment-200704-English.pdf>
- Rohner, R.P. (1999). Handbook for the study of parental acceptance and rejection. Unpublished manuscript, University of Connecticut: Center for the Study of Parental Acceptance and Rejection.
- Rosenberg, M. (1967). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Rosenkrantz, L., & Joshua, V. (1982). Children of incarcerated parents: a hidden population. *Children Today*, 11(1), 2-6.
- Sack, W.H. (1977). Children of imprisoned fathers. *Psychiatry*, 40, 163-174.
- Sack, W.H., & Seidler, J. (1978). Should children visit their parents in prison? *Law and Human Behavior*, 2(3), 261-266.
- Sack, W.H., Seidler, T., & Thomas, S. (1976). The children of imprisoned parents: A psychosocial exploration. *American Journal of Orthopsychiatry*, 46(4), 618-628.
- Sampson, R.J., and Laub, J.H. (1993). *Crime in the making: pathways and turning points through life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sandifer, J.L. (2008). Evaluating the efficacy of a parenting program for incarcerated mothers. *The Prison Journal*, 88(3), 423-445. Retrieved from: <http://tpj.sagepub.com/content/88/3/423.full.pdf+html>
- Schaefer, E., Edgerton, M., and Hunter S. (1984). Background of the Self-Evaluation Inventory. Unpublished manuscript.
- Schwartz, M.C., and Weintraub, J.F. (1974). The prisoner's wife: A study in crisis. *Federal Probation*, 38, 20–27.
- Seymour, C. (1998). Children with parents in prison: Child welfare policy, program and practice issues. *Child Welfare*, 77(5), 469-493.
- Shaw, R. (1987). *Children of Imprisoned Fathers*. Bungay, Suffolk: Richard Clay Publishing.
- Shaw, R. (1992). Imprisoned fathers and the orphans of justice. In Shaw, R. (Ed.), *Prisoners' children: What are the issues?* London: Routledge.
- Siefert, K., & Pimlott, S. (2001). Improving pregnancy outcomes during imprisonment: a model residential care program. *Social Work*, 46(2), 125-134.
- Simons, C. (2000). Children of incarcerated parents. *California Research Bureau*, 7(2), 1-11.
- Sipe, C.L. (1996). *Mentoring: A synthesis of private/public ventures' research: 1988-1995*. Philadelphia: Public/Private Ventures.
- Sherman, L.W., Strang, H., and Barnes, G.C. (1997). *The RISE working papers: the Canberra reintegrative shaming experiments*. Canberra, Australia: Law Program, Research School for Social Sciences, Australian National University.
- Shlafer, R.J., & Poehlmann, J. (2010). Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration. In press, *Attachment and Human Development*.
- Smith, A., Krisman, K., Strozier, A., Marley, M. (2004). Breaking through the bars: Exploring the experience of addicted incarcerated parents whose children are cared for by relatives. *Families in Society*, 85, 187–195.
- Smith, N.R. (2000). *A comparative analysis of intensive filial therapy with intensive individual play therapy and intensive sibling group play therapy with child witnesses of domestic violence*. (Doctoral Dissertation, University of North Texas, 2000). Retrieved from: http://www.library.unt.edu/theses/open/20003/smith_nancy_renfer/Dissertation.pdf
- Snyder-Joy, Z.K., & Carlo, T.A. (1998). Parenting through prison walls: Incarcerated mothers and children's visitation programs. In Miller, S.L. (Eds.), *Crime Control and Women: Feminist Implication of Criminal Justice Policy*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, p. 130–150.

- Springer, D.W., Lynch, C., & Rubin, A. (2000). Effects of a solution-focused mutual aid group for Hispanic children of incarcerated parents. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 17(6), 431-442.
- Stanton, A. (1980). *When mothers go to jail*. Lexington, MA: D.C. Heath.
- Sternberg K.J., Lamb, M.E., Guterman, E., Abbott, C.B., Dawud-Noursi, S., (2005). Adolescents' perceptions of attachments to their mothers and fathers in families with histories of domestic violence: a longitudinal perspective. *Child Abuse & Neglect*, 29, 853-869.
- Suchman N.E., Mayes, L., Conti, J., Slade, A., Rounsaville, B. (2004). Rethinking parenting interventions for drug-dependent mothers: from behavior management to fostering emotional bonds. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 27, 179-185.
- SURT (2005). *Violència contra les dones. Anàlisi entre la població penitenciària femenina*. Funded by Caixa Catalunya and available (in Catalan) at: http://www.surt.org/docs/estudi_final_cat.pdf
- Taylor, R. (2004). *Women in prison and children of imprisoned mothers: preliminary research paper*. Geneva: Quaker United Nations Office.
- Tennessee Department of Corrections (1995). *The children and families of incarcerated felons: a status report and demographic inquiry*. Tennessee Department of Corrections, Planning and Research Section. Retrieved from: <http://www.tn.gov/correction/pdf/famchild.pdf>
- Teplin, L.A. (1990). Detecting Disorder: The treatment of mental illness among jail detainees. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58, 233-236.
- Teplin, L.A., Abram, K.M., and McClelland, G.M. (1996). The prevalence of psychiatric disorder among incarcerated women I: Pretrial detainees. *Archives of General Psychiatry*, 53, 505-512.
- Trice, A.D. (1997). Risk and protective factors for school and community problems for children of incarcerated women. Paper presented at the biennial meetings of the Society for Research in Child Development on April 19. Indianapolis, Indiana.
- Turner, G., & Shephard, J. (1999). A method in search of theory: peer education and health promotion. *Health Education Research*, 14(2), 235-247.
- Understanding prison health care: Women's health* (2002). Funded by Stanford University School of Medicine, Arts and Humanities Medical Scholars Program.
- UNODC-United Nations Office on Drugs and Crime (2008). *Handbook for prison managers and policy makers on women and imprisonment*. New York: United Nations. Retrieved April, 2010 from: <http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/women-and-imprisonment.pdf>
- U.S. Department of Health and Human Services (1999). *Mental health: A report of the Surgeon General*. Rockville, MD: U.S. Department of Health and Human Services, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Center for Mental Health Services, National Institutes of Health, National Institute of Mental Health.
- USJ-U.S. Department of Justice (1994). *Women in prison*. Washington, DC: Government Printing Office.
- USJ-U.S. Department of Justice (1998). *Women in the criminal justice system - a twenty year update*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs.
- USJ-U.S. Department of Justice (1999). *Women offenders*. Washington, DC: Government Printing Office.
- USJ-U.S. Department of Justice (2000). *Incarcerated parents and their children* (NCJ 182335). Washington DC: Bureau of Justice Statistics.
- Van Voorhis, P., Salisbury, E., Wright, E., & Bauman, A. (2008, January). *Achieving accurate pictures of risk and identifying gender-responsive needs: Two new assessments for women offenders*. Washington DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Corrections.
- Velimesis, M.L. (1975). The female offender. *Crime and Delinquency Literature*, 7(1), 94-112.
- Warner, A. (1998, March). *Implementing choices at regional facilities: program proposals for women offenders with special needs*. Women Offender Sector Correctional Service of Canada Ottawa, Ontario.
- Wagner, L. (1982). *Peer Teaching: Historical Perspectives*. Westport, CT: Greenwood.
- Warr, M. (1993). Parents, peers and delinquency. *Social Forces*, 72(1), p. 247-264.

- Webber, J.M., Mascari, J.B., Dubi, M., & Gentry, J.E. (2006). Moving forward: Issues in trauma response and treatment. In Walz, G.R., Bleuer, J. & Yep, R.K. (Eds.), *VISTAS: Compelling perspectives on counselling*. Alexandria, VA: American Counseling Association, p. 17-21.
- Weissman, M., & LaRue, C.M. (1998). Earning trust from youths with none to spare. *Child Welfare*, 77(5), 579-594.
- Wilsnack, S., Wilsnack, R., and Klassen, A. (1986). Epidemiological research on women's drinking, 1978-1984. In National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, *Women and alcohol: Health-related issues*. NIAAA Research Monograph No. 16; DHHS Publication No. ADM 86-1139. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, p. 1-68.
- Wintfeld, J.R. (2008, April). Children of incarcerated mothers: the effect of maternal incarceration on child cognitive, behavioral and educational outcomes. Washington, DC: Georgetown University. Retrieved April 2010, from:
http://aladinrc.wrlc.org/bitstream/1961/7000/1/60_etd_jrw53.pdf
- WHO Regional Office for Europe (2007). *Health in prisons: a WHO guide to the essentials in prison health*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- WHO Regional Office for Europe (2009). *Women's Health in prison. Correcting gender inequity in prison health*. Denmark: Publications WHO Regional Office for Europe. Retrieved May 2010, from
http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/76513/E92347.pdf
- Wrenn, C. (1962). The culturally encapsulated counsellor. *Harvard Educational Review*, 32, 444-449.
- Young, D.S., & Smith, C.J. (2000). When moms are incarcerated: the needs of children, mothers, and caregivers. *Families in Society*, 81, 130-141.
- Zlotnick, C., Najavits, L., Rohsenow, D., & Johnson, D. (2003). A cognitive-behavioral treatment for incarcerated women with substance abuse disorder and posttraumatic stress disorder: findings from a pilot study. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 25, 99-105.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.

Προγράμματα ενίσχυσης γονεϊκών δεξιοτήτων σε πληθυσμούς κρατούμενων γονιών

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ				
Όνομα Προγράμματος	«Βοηθώντας το Παιδί σου να Πετύχει» [“Helping your Child Succeed” (HYCS)]			
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Palusci, V.J., Crum, P., Bliss R., and Bavolek S.J. (2008). Changes in parenting attitudes and knowledge among inmates and other at-risk populations after a family nurturing program. <i>Children and Youth Services Review</i> , 30, 79-89. Διαθέσιμο από: http://www.nurturingparenting.com/research_validation/prison_population.pdf			
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	Δεν αναφέρεται			
ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ				
Πού; Πότε; Διάρκεια	Σε φυλακή των ΗΠΑ (δεν αναφέρεται το όνομα) 2000 – 2005 20 ώρες = (10 συναντήσεις * 2 ώρες η καθεμία)			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Γυναίκα ☒ Άνδρας	☐ Έγκυος ☒ Μητέρα ☒ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☐ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού Άλλο: κρατούμενοι/-ες που συμμετείχαν σε πρόγραμμα απεξάρτησης μέσα στη φυλακή, αλλά δεν ήταν γονείς	☒ Φυλακισμένος/-η* ☐ Αποφυλακισμένος/-η	N=836** εκ των οποίων οι 533 ήταν φυλακισμένοι/-ες Γυναίκες=169 Άνδρες=364
* τα κριτήρια επιλεξιμότητας των συμμετεχόντων/-σων διέφεραν ανάλογα με το πλαίσιο υλοποίησης του προγράμματος (πρόγραμμα απεξάρτησης ουσιών στη φυλακή, πρόγραμμα παρέμβασης σε δράστες κακοποιήσεων στη φυλακή, πρόγραμμα απεξάρτησης ουσιών στην κοινότητα, γενικές παραπομπές και Σχολή Γονέων στην κοινότητα) ** Ανάλογα με το πλαίσιο, σε κάθε τάξη συμμετείχαν 5 - 30 άτομα, είτε του ίδιου φύλου ή και των δύο φύλων				

Δραστηριότητες	Διαλέξεις, συζήτηση και βιωματική μάθηση, τα οποία υλοποιούσαν εκπαιδευμένοι σύμβουλοι γονέων και κοινωνικοί/-ές λειτουργοί, στη βάση ενός αναλυτικού προγράμματος που περιελάμβανε σειρά θεμάτων και εξετασθέντων πληροφοριακών φυλλαδίων. Επιπρόσθετα, παρέχονταν ατομική και ομαδική συμβουλευτική και στήριξη.
-----------------------	--

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης	Μετρήθηκε η τροποποίηση των γνώσεων και των δεξιοτήτων των γονιών μέσω του αναθεωρημένου Adult-Adolescent Parenting Inventory (AAPI-2) (Bavolek & Keene, 2001), το οποίο συμπλήρωσαν οι συμμετέχοντες/-ουσες πριν και μετά την υλοποίηση του προγράμματος παρέμβασης. Προκειμένου να ελεγχθεί η όποια συγχυτική επίδραση θα μπορούσε να επιφέρει στις μετρήσεις το διαφορετικό «ρίσκο διάπραξης κακοποίησης παιδιού» μεταξύ ατόμων, πριν από την παρέμβαση οι συμμετέχοντες/-ουσες συμπλήρωσαν το Child Abuse Potential Inventory (CAPI) (Milner, 1986), μέσω του οποίου αξιολογήθηκε η δυναμική πιθανότητα κακοποίησης παιδιού και, ανάλογα με το σκορ τους, στρωματοποιήθηκαν σε διαφορετικές ομάδες. Επίσης ελέγχθηκε στατιστικά η ύπαρξη τυχόν συγχυτικών επιδράσεων της ηλικίας, του φύλου, της φυλής αλλά και της διαφορετικής συμμετοχής στην τάξη (αριθμός συναντήσεων που παρακολούθησαν) στη βαθμολογία του AAPI. Τέλος, οι συμμετέχοντες/-ουσες συμπλήρωσαν ένα έντυπο αξιολόγησης με ανοιχτές ερωτήσεις, στις οποίες μπορούσαν να σχολιάσουν το πρόγραμμα, τους/τις συντονιστές/-τριες και το πλαίσιο υλοποίησής του.
--------------------------------	---

Αποτελέσματα Αξιολόγησης	<ul style="list-style-type: none"> • Σε σύγκριση με γονείς από άλλα πλαίσια, όπως η κοινότητα και τα κέντρα απεξάρτησης, οι φυλακισμένοι/-ες είχαν υψηλότερες τιμές στην κλίμακα κακοποίησης CAPI • Όλοι/-ες οι συμμετέχοντες/-ουσες φάνηκε ότι βελτίωσαν τις γνώσεις τους αναφορικά με τις κατάλληλες προσδοκίες, την ενσυναίσθηση, τη χρήση της σωματικής τιμωρίας και την αποδοχή οικογενειακών ρόλων κατάλληλων για τα παιδιά. • Παρότι οι άνδρες είχαν χαμηλότερες τιμές από τις γυναίκες και στις δύο μετρήσεις του AAPI-2 (πριν και μετά την παρέμβαση), εμφάνισαν μεγαλύτερη βελτίωση από ότι οι γυναίκες. • Όλες οι ομάδες εμφάνισαν βελτίωση στη συνολική βαθμολογία του AAPI-2 κατά 6 – 16 μονάδες, με τη μεγαλύτερη βελτίωση να παρατηρείται στα άτομα με υψηλότερο ρίσκο διάπραξης κακοποίησης παιδιού (CAPI). • Η βελτίωση στη βαθμολογία του AAPI-2 δεν διέφερε σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ανάμεσα στις ομάδες των φυλακισμένων, των δραστών κακοποίησης και των ατόμων από την κοινότητα • Η ηλικία, η φυλή, και το πλαίσιο της παρέμβασης δεν φάνηκε να επηρεάζουν την τροποποίηση των γονεϊκών στάσεων, καθώς όλες οι διαφορές ήταν στατιστικά ασήμαντες.
---------------------------------	--

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

Τα θέματα που αναπτύσσονταν σε κάθε τάξη ήταν τα ακόλουθα:

1. Θετική προσοχή/έπαινος
2. Ρεαλιστικές και αναπτυξιακά κατάλληλες προσδοκίες
3. Οικογενειακοί κανόνες/ καθορισμός ορίων
4. Προσωπική ισχύς/αρνητικός έλεγχος
5. Διαχείριση θυμού
6. Σωματική τιμωρία και εναλλακτικές μέθοδοι πειθαρχίας
7. Επιλογές: Φυσικές και λογικές συνέπειες
8. Ακρόαση, επικοινωνία και σύγκρουση
9. Επικοινωνία και σύγκρουση
10. Αποτίμηση/ σταθεροποίηση των γνώσεων

Bavolek, S.J. (1999). *Nurturing Parenting: Teaching Empathy, Self-Worth and Discipline to School-age Children* (4th ed.). Park City UT: Family Development Resources, Inc.

2. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Όνομα Προγράμματος	Δεν αναφέρεται
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Kenyon, S.S., Mackintosh, V.H., and Myers, B.J. (2009). Parenting education for incarcerated mothers. <i>Journal of Correctional Education</i> , 60(1), 10-30. Διαθέσιμο από: http://www.thefreelibrary.com/Parenting education for incarcerated mothers.-a0198414721
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	Τμήμα Σωφρονιστικής Εκπαίδευσης και Τμήμα Σωφρονισμού, της Κοινοπολιτείας της Βιρτζίνια

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Πού; Πότε; Διάρκεια	Σε δύο γυναικείες φυλακές στις ΗΠΑ (μία φυλακή ύψιστης και μία ελαχίστης ασφαλείας) Δεν αναφέρεται 24 ώρες = (12 συναντήσεις* 2 ώρες η καθεμία)			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Γυναίκα ☐ Άνδρας	☐ Έγκυος ☒ Μητέρα ☐ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☐ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού	☒ Φυλακισμένος/-η ☐ Αποφυλακισμένος/-η Άλλο:	N= 66 (κάθε τάξη είχε 12-26 συμμετέχουσες)
Δραστηριότητες	Τα μαθήματα ήταν δομημένα στη βάση της ομαδικής συζήτησης, της αμοιβαίας στήριξης από την ομάδα και της ενθάρρυνσης. Βίντεο, βιωματικές ασκήσεις (π.χ. δημιουργία ενός ηχογραφημένου μηνύματος για κάθε παιδί, συγγραφή γραμμάτων και καρτών), επισκέψεις από ειδικούς της κοινότητας (π.χ. δικηγόρους) και ένα βιβλίο εργασίας για να το διαβάσουν εκτός τάξης. Παρεχόταν επίσης ατομική συμβουλευτική για την επίλυση πρακτικών προβλημάτων, όπως η επικοινωνία με το σχολείο των παιδιών.			

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης	<p>Το σχέδιο της μελέτης ήταν οιογενή-πειραματικό, εντός υποκειμένων με τρεις επαναληπτικές μετρήσεις. Η 1^η μέτρηση πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια μιας προκαταρκτικής συνάντησης (πριν από την έναρξη της παρέμβασης των 12 συναντήσεων), η 2^η κατά τη διάρκεια της τελευταίας συνάντησης και η 3^η οκτώ εβδομάδες μετά τη λήξη της παρέμβασης.</p> <p>Μετρήθηκε η τροποποίηση των γνώσεων και των στάσεων των γονιών (στα 3 διαστήματα που περιγράφηκαν προηγουμένως) μέσω:</p> <ul style="list-style-type: none"> του ερωτηματολογίου Mother PARQ (<i>Mother version of the Parental Acceptance-Rejection Questionnaire</i>) (Rohner, 1999) της κλίμακας SES (<i>Rosenberg Self-Esteem Scale</i>) (Rosenberg, 1967) του Νομικού Ερωτηματολογίου Φυλακισμένων Γονιών (<i>Incarcerated Parents' Legal Questionnaire</i>), που δημιουργήθηκε ειδικά για αυτήν τη μελέτη, προκειμένου να μετρηθούν οι γνώσεις των γονιών για νομικά ζητήματα που σχετίζονται με τα γονεϊκά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους κατά τη διάρκεια της κράτησής τους όπως, για παράδειγμα, η επιμέλεια των παιδιών, τα επισκεπτήρια, η υποχρέωση να καταβάλλεται η Διατροφή για το παιδί κατά τη διάρκεια της κράτησης, η στέρηση των γονεϊκών δικαιωμάτων κλπ.
-------------------------	--

- του **Ερωτηματολογίου Επικοινωνίας** (*Communication Questionnaire*), που δημιουργήθηκε ειδικά για αυτή τη μελέτη, προκειμένου να μετρηθεί η συχνότητα επικοινωνίας με τα παιδιά και τα άτομα που τα φροντίζουν μέσω επισκεπτηρίων, αλληλογραφίας και τηλεφωνημάτων. Στο τέλος της παρέμβασης δόθηκε επίσης προς συμπλήρωση ένα ποιοτικό ερωτηματολόγιο με τέσσερις ανοιχτές ερωτήσεις, που ζητούσαν από τις συμμετέχουσες να σκεφτούν και να καταγράψουν τι έμαθαν σε αυτήν την τάξη.

Αποτελέσματα Αξιολόγησης

Η σύγκριση των απαντήσεων που δόθηκαν στα τρία χρονικά σημεία (πριν ή μετά την παρέμβαση και επαναληπτική μέτρηση) έδειξε ότι οι βαθμολογίες της μετα-μέτρησης ήταν υψηλότερες (καλύτερες) από της προ-μέτρησης στις γονεϊκές στάσεις (MPARQ), δηλαδή όσον αφορά τη «ζεστασιά» του γονιού και την αποδοχή του παιδιού, στην αυτοεκτίμηση (SES) και στο νομικό ερωτηματολόγιο αλλά όχι στις τρεις μεταβλητές επικοινωνίας (επισκεπτήρια, τηλεφωνήματα, αλληλογραφία). Οι βαθμολογίες της επαναληπτικής μέτρησης για την αυτοεκτίμηση (SES) ήταν υψηλότερες από εκείνες της μετα-μέτρησης ενώ για τις γονεϊκές στάσεις (MPARQ) ήταν οριακά υψηλότερες από ότι στη μετα-μέτρηση.

Οι βαθμολογίες στο *Νομικό Ερωτηματολόγιο Φυλακισμένων Γονιών* βελτιώθηκαν (αυξήθηκαν) από την προ- στη μετα-μέτρηση, αλλά χειροτέρευσαν (μειώθηκαν) από τη μετα-μέτρηση στην επαναληπτική, παραμένοντας, ωστόσο, υψηλότερες (καλύτερες) από τις βαθμολογίες της προ-μέτρησης.

Η ποιοτική ανάλυση ανέδειξε τέσσερα θέματα αναφορικά με τις απόψεις των μητέρων για το τι χρειάζονται τα παιδιά τους από εκείνες: (1) αγάπη, κατανόηση και υποστήριξη, (2) συνεχή επιβεβαίωση ότι νοιάζομαι, (3) επικοινωνία – γράμματα και τηλεφωνήματα (4) να γνωρίζουν ότι δεν είναι δικό τους λάθος.

Η παρέμβαση είχε ως αποτέλεσμα στατιστικά σημαντικές βελτιώσεις όσον αφορά τη γονεϊκή «ζεστασιά» και την αυτοεκτίμηση των μητέρων, ενώ μέσα από τις δηλώσεις των μητέρων φάνηκε να κατανοούν ότι τα παιδιά χρειάζονται αγάπη, γράμματα και συνέπεια και ότι οι ίδιες θα πρέπει να στηρίζουν τα άτομα που τώρα φροντίζουν τα παιδιά τους και να τους εκφράζουν το σεβασμό και την ευγνωμοσύνη τους.

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

Δεν περιλαμβάνεται.

3. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Όνομα Προγράμματος	Το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Γονέων ("The Parent Education Project")
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Browne, D.C.H. (1989). Incarcerated mothers and parenting. <i>Journal of Family Violence</i> , 4, 211-220.
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ για Γυναίκες Δράστες (PROGRAM for Female Offenders Inc.), Μ.Κ.Ο. στην Πενσυλβάνια

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Πού; Πότε; Διάρκεια	Σε μια φυλακή στις ΗΠΑ 1984 96 ώρες = (48 συναντήσεις * 2 ώρες), με συνολική διάρκεια 24 εβδομάδες (2 συναντήσεις την εβδομάδα)			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Γυναίκα ☐ Άνδρας	☐ Έγκυος ☒ Μπρέρα ☐ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☐ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού Άλλο:	☒ Φυλακισμένος/-η ☐ Αποφυλακισμένος/-η Άλλο:	N= 20
Δραστηριότητες	<p>Το πρόγραμμα αυτής της παρέμβασης δημιουργήθηκε και ελέγχθηκε πιλοτικά από το Community Mental Health/Mental Retardation Center του Νοσοκομείου St. Francis. Έχει τίτλο «Αναλυτικό Πρόγραμμα Γονικής Εκπαίδευσης» και καλύπτει τις ακόλουθες τέσσερις κύριες ενότητες:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ανάγκες: σε αυτήν την ενότητα παρουσιάζονται οι ανάγκες των παιδιών ως κινητήρια δύναμη της συμπεριφοράς τους και εξηγείται ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι ανάγκες επηρεάζουν την καθημερινή αλληλεπίδραση γονέα-παιδιού. • Συναισθηματική Ανάμειξη: Παρουσιάζονται τα στάδια συναισθηματικής ανάπτυξης του Erickson (1950), με έμφαση στις συναισθηματικές ανάγκες του παιδιού σε κάθε αναπτυξιακό στάδιο και τις ανάλογες συμπεριφορές της μητέρας που προάγουν την υγιή ανάπτυξη του παιδιού. • Ανάπτυξη Ανεξάρτητων Προσωπικοτήτων μέσα στο Πλαίσιο της Οικογένειας: σε αυτήν την ενότητα παρουσιάζεται η επίδραση που έχουν οι αλληλεπιδράσεις των μελών της οικογένειας στην εικόνα που έχουν τα άτομα για τον εαυτό τους. • Αυτοεκτίμηση: αυτή η ενότητα στοχεύει στη βελτίωση της αυτοεκτίμησης των συμμετεχουσών μέσω εκμάθησης δεξιοτήτων θετικής επικοινωνίας. Επιπλέον, τονίζεται ο σημαντικός ρόλος που έχει η δική τους υψηλή αυτοεκτίμηση στην ανάπτυξη ενός συναισθηματικά υγιούς παιδιού. <p>Τις τάξεις συντόνιζε μία εκπαιδευμένη ψυχολόγος.</p>			

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης

Πριν και μετά την υλοποίηση του προγράμματος δόθηκαν προς συμπλήρωση:

- το Ερωτηματολόγιο **S.E.I.** (*Self-Evaluation Inventory*) (Schaefer et al., 1984) που μετράει το πώς αξιολογούν οι ίδιες οι συμμετέχουσες τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά και αποτελείται από 5 εννοιολογικά κατασκευάσματα: κέντρο εστίασης του ελέγχου, αυτεπάρκεια, αυτοεκτίμηση, αυτοέλεγχος και αυτοκριτική
- το Ερωτηματολόγιο **AAP** (*Adult-Adolescent Parenting Inventory*), που μετράει τις γονικές γνώσεις και στάσεις. Στη μετα-μέτρηση τροποποιήθηκε ελαφρά η λεκτική διατύπωση αυτού του εργαλείου.

Αποτελέσματα Αξιολόγησης

Οι κατά ζεύγη t-test αναλύσεις έδειξαν στατιστικά σημαντική τροποποίηση στις βαθμολογίες που αφορούσαν την Αυτοεκτίμηση των συμμετεχουσών (σε θετική κατεύθυνση), και τις Πεπειθήσεις τους για τη Σωματική Τιμωρία και τις Ακατάλληλες Προσδοκίες (σε αρνητική κατεύθυνση).

Υπήρχε σημαντική βελτίωση στη βαθμολογία που αφορούσε την αυτοεκτίμηση, ενώ δεν επηρεάστηκαν καθόλου οι βαθμολογίες αυτεπάρκειας, απώλειας ελέγχου και αυτοκριτικής.

Περίεργως, μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος οι μητέρες έδειξαν να παλινδρομούν σε γονεϊκές πρακτικές όπως τη χρήση της σωματικής τιμωρίας ως μέσο επιβολής της πειθαρχίας ή να έχουν χαμηλές προσδοκίες αναφορικά με τις δεξιότητες των παιδιών τους. Η Browne (1989) σε μια προσπάθεια να εξηγήσει αυτά τα αποτελέσματα, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ένδειξη αναποτελεσματικότητας της παρέμβασης, τα αποδίδει στο γεγονός ότι μόνο 3 από τις 48 συναντήσεις ήταν αφιερωμένες στις μεθόδους πειθαρχίας και ισχυρίζεται ότι ενδέχεται να μην είναι ρεαλιστική η προσδοκία ότι μια τόσο σύντομη παρέμβαση (6 ώρες) θα μπορούσε να τροποποιήσει τις στάσεις των γονιών.

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

Δεν περιλαμβάνεται.

4. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Όνομα Προγράμματος	Δεν αναφέρεται
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Sandifer, J.L. (2008). Evaluating the efficacy of a parenting program for Incarcerated mothers. <i>The Prison Journal</i> , 88(3), 423-445.
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	Δεν αναφέρεται

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Πού; Πότε; Διάρκεια	Κατάστημα Κράτησης γυναικών νότιες πολιτείες των ΗΠΑ. Σεπτέμβριος 2001 - Δεκέμβριος 2002 72 ώρες = (24 συναντήσεις * 3 ώρες η καθεμία), 2 συναντήσεις την εβδομάδα			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Γυναίκα ☐ Άνδρας	☐ Έγκυος ☒ Μητέρα ☐ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☐ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού Άλλο:	☒ Φυλακισμένος/-η ☐ Αποφυλακισμένος/-η Άλλη:	N= 161 * Ομάδα παρέμβασης (N=119) *κάθε τάξη είχε 15 - 25 συμμετέχουσες
Δραστηριότητες	<p>Θεωρητική κατάρτιση και διαδραστικές δραστηριότητες που παρουσιάζονται στο Πρόγραμμα μαθημάτων για γονείς με τον τίτλο “Rebonding and Rebuilding (A Parenting Curriculum)” (Meyer and Moriarty, 1995), οργανωμένα σε έξι κύρια μέρη: “Οικογένεια και Ανάπτυξη του Παιδιού”, «Πειθαρχία», «Δύσκολα Ζητήματα», «Προσωπική Ανάπτυξη», «Κακοποίηση Παιδιών» και «Ειδικά Θέματα για Φυλακισμένους Γονείς», στο οποίο παρουσιάζονται αρκετές πρακτικές μέθοδοι όπως η εξάσκηση των νεοαποκτηθεισών δεξιοτήτων, όπως η συγγραφή επιστολών ή η διεξαγωγή γραπτών ασκήσεων που διευκολύνουν την αυτοαξιολόγηση.</p> <p>Στις προτεινόμενες μεθόδους διδασκαλίας περιλαμβάνονται, διάβασμα ιστοριών από παιδικά βιβλία, διαλέξεις και χρήση φύλλων εργασίας και γραπτών ασκήσεων με στόχο την αυτοαξιολόγηση, εξάσκηση στις νεοαποκτηθείσες δεξιότητες μέσω της συγγραφής επιστολών και κατά τη διάρκεια των επισκεπτηρίων των παιδιών και εφαρμογή των νέων γνώσεων που αποκτήθηκαν στην τάξη σε πραγματικές καθημερινές καταστάσεις που παρουσιάζονται σε ταινίες.</p> <p>Το διαδραστικό τμήμα του προγράμματος αποτελείται από ένα εκτεταμένο χρονικά επισκεπτήριο, τμήμα του οποίου καλυπτόταν από ένα χαλαρά δομημένο πρόγραμμα δραστηριοτήτων (π.χ. χειροτεχνίες και αναψυχή) και το υπόλοιπο ήταν ελεύθερος χρόνος, κατά τη διάρκεια του οποίου οι φυλακισμένες μητέρες μπορούσαν να εξασκήσουν τις γονεϊκές πρακτικές και δεξιότητες που έμαθαν μαζί με τα παιδιά τους. Το πρόγραμμα περιελάμβανε επίσης μια φορά το μήνα «επισκέψεις δεσίματος» για μητέρες και βρέφη, «ημέρες παιχνιδιού» για παιδιά 3 ως 12 ετών, και περιστασιακά προγράμματα για έφηβους/-ες.</p>			

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης

Το σχέδιο της αξιολόγησης ήταν οιοσυνεί-πειραματικό με μία ομάδα ελέγχου και μετρήσεις σε δύο χρονικά διαστήματα (πριν και μετά την παρέμβαση). Τόσο η τάξη των γονιών όσο και για η ομάδα ελέγχου συμπλήρωσαν:

- το ερωτηματολόγιο **PCRI** (Parent-Child Relationship Inventory), που σχεδιάστηκε για να μετράει επτά δεξιότητες και στάσεις που ευνοούν την ανάπτυξη μιας ισχυρής σχέσης ανάμεσα στο γονιό και το παιδί, και
- το ερωτηματολόγιο **AAPI-2** (Adult-Adolescent Parenting Inventory)

προκειμένου να ελεγχθεί εάν άλλαξε η βαθμολογία τους από την πρώτη στη δεύτερη μέτρηση. Για την αξιολόγηση του προγράμματος επιλέχθηκαν οκτώ από τις 12 κλίμακες που περιλαμβάνουν τα δύο ερωτηματολόγια.

Οι μετα-μέτρηση πραγματοποιήθηκε στην ομάδα παρέμβασης μία ημέρα μετά την τελευταία συνάντηση της ομάδας ενώ στην ομάδα ελέγχου, 12 εβδομάδες μετά την πρώτη μέτρηση.

Αποτελέσματα Αξιολόγησης

Οι συγκρίσεις στις τιμές των δύο μετρήσεων, που πραγματοποιήθηκαν με t-test κατά ζεύγη, έδειξαν ότι **βελτιώθηκαν οι γνώσεις και οι στάσεις** στις φυλακισμένες μητέρες που συμμετείχαν στην ομάδα των γονιών. Πιο συγκεκριμένα, αυξήθηκαν οι γνώσεις τους όσον αφορά την ανάπτυξη του παιδιού, τροποποιήθηκαν προς την επιθυμητή κατεύθυνση οι απόψεις τους για τη σωματική τιμωρία, άλλαξαν τη στάση που είχαν σχετικά με την αντιστροφή των ρόλων γονιού-παιδιού και ενισχύθηκε η ικανότητά τους να συναισθάνονται τις ανάγκες των παιδιών τους. **Δεν παρατηρήθηκε ενίσχυση της αίσθησης ότι υποστηρίζονται συναισθηματικά και κοινωνικά, αλλά ούτε και καμία αύξηση ως προς την ικανοποίηση που αντλούσαν από το γονικό τους ρόλο τους ή στις γνώσεις τους σχετικά με τις δεξιότητες επικοινωνίας γονιού-παιδιού.**

Στην ομάδα ελέγχου δεν παρατηρήθηκε καμία στατιστικά σημαντική τροποποίηση.

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

Δεν περιλαμβάνεται.

5. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Όνομα Προγράμματος	Πρόγραμμα M.I.L.K. (Mothers Inside Loving Kids)
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Moore, A.R. (1995). An evaluation of a program for incarcerated mothers: parenting training and the enhancement of self-esteem. Διαθέσιμο από: http://digarchive.library.vcu.edu/dspace/bitstream/10156/2153/1/moorear_phd.pdf
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	Κέντρο Κράτησης της Βιρτζίνια

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Πού; Πότε; Διάρκεια	Κέντρο Κράτησης Γυναικών της Βιρτζίνια Δεν αναφέρεται 18 ώρες = (9 συναντήσεις* 2 ώρες η καθεμία)			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Γυναίκα ☐ Άνδρας	☐ Έγκυοι ☒ Μπρέρα ☐ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☐ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού Άλλο:	☒ Φυλακισμένος/-η ☐ Αποφυλακισμένος/-η Άλλη:	N= 40 20 στην ομάδα έλεγχου & 20 στην πειραματική
Δραστηριότητες	<p>1^η Φάση</p> <p>I. Εκπαίδευση Γονιών (10 ώρες)</p> <p>α) Πειθαρχία: Τεχνικές που διδάσκουν αποτελεσματικούς τρόπους επίλυσης των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι γονείς με τα παιδιά τους και ενθαρρύνουν τη χρήση των φυσικών/λογικών συνεπειών ως τον ενδεδειγμένο τρόπο αντίδρασης στις ανεπιθύμητες συμπεριφορές των παιδιών τους.</p> <p>β) Επικοινωνία: τρεις διαφορετικές μορφές επικοινωνίας, λεκτική, μη λεκτική και συμβολική. Στόχος είναι να αναπτύξουν οι γονείς κατάλληλες δεξιότητες επικοινωνίας με τα παιδιά τους.</p> <p>II. Εκπαίδευση σε θέματα ανάπτυξης του παιδιού (8 ώρες):</p> <ul style="list-style-type: none"> • βρεφική και νηπιακή ηλικία (0-5 ετών) • σχολική ηλικία (6-12 ετών) • εφηβεία (13-16 ετών) <p>2^η Φάση</p> <ul style="list-style-type: none"> • Μια ξεχωριστή ημέρα που τα παιδιά επισκέπτονται τις μητέρες τους • Ομάδες Στήριξης Μητέρων: με μέγιστο αριθμό 15 συμμετέχουσες, που συναντούνται δύο φορές το μήνα υπό το συντονισμό μιας έμπειρης συντονίστριας. Κύριος στόχος είναι η ενδυνάμωση των μητέρων. • Μαθήματα δεξιοτήτων επιβίωσης: (8 συναντήσεις * 2 ώρες). Στόχος είναι να αποκτήσουν οι συμμετέχουσες συγκεκριμένες γνώσεις και δεξιότητες που θα τις βοηθήσουν να αποκτήσουν τη μέγιστη δυνατή αυτότητα μετά την αποφυλάκισή τους, όταν θα πρέπει να ενσωματωθούν ξανά στην οικογένειά τους και στην κοινότητα. <p><i>Όταν μία συμμετέχουσα του MILK αποφυλακίζεται, η ομάδα VCAP (Virginians for Child Abuse Prevention) προσπαθεί να τη διασυνδέσει με μία ομάδα «Ανώνυμων Γονιών» (Parents Anonymous) ή με κάποιο άλλο σύστημα που θα τη στηρίξει κατά τη διαδικασία επανένταξής της.</i></p>			

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης

Το σχέδιο της αξιολόγησης ήταν οικωνεί-πειραματικό με μία ομάδα παρέμβασης και μία ελέγχου και μετρήσεις σε δύο χρονικά διαστήματα (πριν και μετά την παρέμβαση). Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την αξιολόγηση ήταν:

1. το **ISE** (Index of Self-Esteem), (Hudson, 1982), που σχεδιάστηκε για να μετράει το βαθμό, τη σοβαρότητα ή το μέγεθος του προβλήματος που έχει με την αυτοεκτίμησή του το συνεντευξιζόμενο άτομο
2. το **Nurturing Quiz** (Bavolek, 1986), που σχεδιάστηκε για να μετράει τις γνώσεις των γονιών ως προς τις τεχνικές διαχείρισης συγκεκριμένων συμπεριφορών των παιδιών
3. το **AAPI** (Adult-Adolescent Parenting Inventory), (Bavolek, 1990), που σχεδιάστηκε για να μετρήσει τις στάσεις ενήλικων και εφήβων σε σχέση με τη διαπαιδαγώγηση και την ανατροφή των παιδιών
4. ένα **ερωτηματολόγιο με Δημογραφικά στοιχεία και το Ποινικό ιστορικό** των συμμετεχουσών που σχεδιάστηκε ειδικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης μελέτης
5. ένα **ερωτηματολόγιο M.I.L.K.** (M.I.L.K. Program Survey Form), που σχεδιάστηκε ειδικά για τους σκοπούς της μελέτης, για να μετρήσει το βαθμό ικανοποίησης από την εφαρμογή του προγράμματος.

Δεδομένα συλλέχθηκαν και από τις δύο ομάδες σε δύο χρονικά διαστήματα (προ- και μετά-παρέμβασης) για όλα τα ερωτηματολόγια εκτός από το M.I.L.K., το οποίο συμπληρώθηκε μόνο στο τέλος της παρέμβασης και μόνο από την ομάδα που συμμετείχε σε αυτήν.

Αποτελέσματα Αξιολόγησης

Οι διμεταβλητές αναλύσεις έδειξαν ότι δεν υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις βαθμολογίες των δύο ομάδων. Υπήρχε, ωστόσο, μία τάση τροποποίησης των βαθμολογιών προς την επιθυμητή κατεύθυνση στο *Nurturing Quiz* και σε τρεις από τις υπο-κλίμακες του AAPI και, πιο συγκεκριμένα, (α) στην έλλειψη ενσυναίσθησης για το παιδί, (2) την αποδοχή της σωματικής τιμωρίας και (3) την αντιστροφή των οικογενειακών ρόλων.

Δηλαδή παρόλο που το πρόγραμμα φαίνεται να έχει **θετική επίδραση στην απόκτηση γνώσεων και κατάλληλων γονικών πρακτικών, δεν φαίνεται να επηρεάζει τις στάσεις των γονιών ή τα προβλήματα που έχουν με την αυτοεκτίμησή τους**. Φαίνεται, επομένως, ότι η εκπαίδευση βελτιώνει τις γονικές πρακτικές ενώ τα προβλήματα αυτοεκτίμησης δείχνουν να είναι πιο ανθεκτικά.

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

Δεν περιλαμβάνεται.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Οι στόχοι αυτού του προγράμματος, όπως περιγράφονται από το συγγραφέα, προσομοιάζουν σε μεγάλο βαθμό με τους στόχους του παρόντος προγράμματος DAPHNE. Πιο συγκεκριμένα, στόχοι του προγράμματος M.I.L.K. ήταν η ενδυνάμωση των οικογενειακών σχέσεων, μέσω της γεφύρωσης της απόστασης των φυλακισμένων γονέων από τα παιδιά τους και από τα άτομα που τα φροντίζουν κατά το διάστημα που μητέρες και παιδιά ζουν χωριστά, η πρόληψη της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών και η μείωση της πιθανότητας υποτροπής των μητέρων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

6. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Όνομα Προγράμματος	Πρόγραμμα LIFE (Living Interactive Family Education)
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Dunn, E., and Arbuckle, J.G. (2002). Children of incarcerated parents and enhanced visitation programs: impacts of the living interactive family education (life) program. Retrieved June 7, 2010, Διαθέσιμο από: http://extension.missouri.edu/4hlife/guide/4HLIFE_guide_appendix_09.pdf
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	The University Outreach and Extension of the University of Missouri.

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Πού; Πότε; Διάρκεια	Φυλακή ύψιστης ασφαλείας στις ΗΠΑ (Μιζούρι). 2001-2003 Δεν αναφέρεται			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☐ Γυναίκα ☒ Άνδρας	☐ Έγκυοι ☐ Μπέρα ☒ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☒ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού Άλλο: παππούδες, πατριόι, άλλοι άνδρες φροντιστές, και άλλοι στενοί συγγενείς παιδιών ηλικίας 4 - 19 ετών	☒ Φυλακισμένος/-η ☐ Αποφυλακισμένος/-η Άλλο:	N= 7
Σε τι πληθυσμό; (για παιδιά)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Ηλικία συμμετεχόντων/-ουσών	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Κορίτσια ☒ Αγόρια	☐ Παιδί κρατούμενης μητέρας ☒ Παιδί κρατούμενου πατέρα Άλλο: εγγόνια, άλλη συγγένεια (π.χ. ανιψιόι, ανιψιές)	6 - 14 ετών	N= 7
Δραστηριότητες	<p>Το πρόγραμμα LIFE αποτελείται από δύο διακριτά μέρη:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Δραστηριότητες 4-H [Head-Heart-Hands-Health], που σημαίνει ότι αναλαμβάνω δέσμευση ότι: το Κεφάλι μου θα σκέφτεται πιο καθαρά, η Καρδιά μου θα είναι πιο αφοσιωμένη, τα Χέρια μου θα εργάζονται για το κοινό καλό, και θα φροντίζω την Υγεία μου για μπορώ να προσφέρω στην ομάδα μου, στην κοινότητα μου, στη χώρα μου και στον κόσμο: σε μηνιαίες συναντήσεις, παιδιά και πατεράδες/συγγενείς συνεργάζονται σε παραδοσιακές δραστηριότητες όπως έργα τέχνης και κατασκευές αλλά και σε δραστηριότητες που εστιάζονται σε θέματα όπως η επίλυση συγκρούσεων, η αντίσταση στις ουσίες, η ομαδική εργασία και η διαμόρφωση χαρακτήρα.* • Εκπαίδευση γονιών: Ομάδες γονιών που απευθύνονται αποκλειστικά σε φυλακισμένους πατέρες/συγγενείς και εστιάζουν στην επικοινωνία, τη διαχείριση θυμού, την ομαδική εργασία, και τις μεθόδους θετικής πειθαρχίας. Οι κρατούμενοι είχαν κεντρικό ρόλο στο σχεδιασμό του προγράμματος, καθώς συμμετείχαν σε μία επιπρόσθετη συνάντηση κάθε μήνα για να προγραμματίσουν τις επόμενες δραστηριότητες. Συνεισέφεραν επίσης στον καθορισμό πολιτικών όπως οι προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούνται για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους. 			

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης

- I) Μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος, οι φυλακισμένοι πατέρες/ συγγενείς συμμετείχαν σε μια **ομάδα εστιασμένης συζήτησης** (focus group), στην οποία συζητήθηκε ο τρόπος με τον οποίο η συμμετοχή τους στην ομάδα επηρέασε την ποιότητα της σχέσης γονιού-παιδιού και την ποιότητα ζωής του παιδιού στο σπίτι, το σχολείο και την κοινότητα.
- II) Τα παιδιά που συμμετείχαν στο πρόγραμμα για χρονική περίοδο τουλάχιστον τριών μηνών συμπλήρωσαν δύο φορές (με μεσοδιάστημα μεταξύ των δύο μετρήσεων, 6 μήνες) ένα ερωτηματολόγιο, το οποίο προέκυψε από την ενοποίηση τριών διαφορετικών εργαλείων (του **Rosenberg Self Esteem Scale**, του **4-H Four-Fold Youth Development Model** που σχεδιάστηκε για την αξιολόγηση του συγκεκριμένου προγράμματος και του **Life Skills Instrument**, που αποτελείται από διάφορες κλίμακες όπως σχολική πορεία και μάθηση, επίλυση προβλημάτων, κοινωνικές δεξιότητες, λήψη αποφάσεων, καθορισμός στόχων και επίτευξη στόχων).

Αποτελέσματα Αξιολόγησης

- I) Οι πατέρες/συγγενείς ανέφεραν ότι το πρόγραμμα τους βοήθησε να αποκτήσουν πιο αποτελεσματικές δεξιότητες επικοινωνίας, καλύτερες στρατηγικές επιβολής της πειθαρχίας και άλλες δεξιότητες που επηρέασαν θετικά τη σχέση τους με τα παιδιά τους. Επίσης αξιολόγησαν θετικά τις διαδραστικές δραστηριότητες με τα παιδιά τους, δηλαδή ότι μέσω αυτών απέκτησαν νέες δεξιότητες και νέα εργαλεία ως γονείς, και μια μεγαλύτερη κατανόηση για το ρόλο τους.
- II) Με βάση τα αποτελέσματα της συσχέτισης των δύο μετρήσεων υπάρχουν ενδείξεις ότι τα παιδιά βελτίωσαν τόσο τις κοινωνικές τους δεξιότητες όσο και τις δεξιότητες επικοινωνίας και λήψης αποφάσεων.

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

* Οι διαδραστικές δραστηριότητες (δραστηριότητες 4-H), εστίαζαν στα ακόλουθα θέματα:

1. **Εμπιστοσύνη:** Οι συμμετέχοντες/-ουσες έπαιζαν το παιχνίδι «καρφίτσωσε την ουρά στο γάιδαρο», με τους πατέρες και τα παιδιά να κατευθύνουν ο ένας τον άλλο.
2. **Διαφορετικότητα και Ανεκτικότητα:** Οι συμμετέχοντες/-ουσες διάβαζαν αποσπάσματα από την ομιλία του Martin Luther King «Έχω ένα Όνειρο» και συζητούσαν τι σημαίνει γι' αυτούς/-ές και για ποιους λόγους η διαφορετικότητα και η ανεκτικότητα είναι σημαντικές για την κοινωνία.
3. **Αγάπη και Εκτίμηση:** Οι συμμετέχοντες/-ουσες έφτιαξαν Κάρτες για την ημέρα του Αγίου Βαλεντίνου για να εκφράσουν την εκτίμηση του ενός ατόμου προς το άλλο και προς άλλα μέλη της οικογένειας.
4. **Δημιουργικότητα:** Οι συμμετέχοντες/-ουσες διακόσμησαν μαζί πασχαλινά αυγά.

7. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Όνομα Προγράμματος	Πρόγραμμα των Κρατούμενων και των Οικογενειών τους (Prisoners & their Families Project)
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Διαθέσιμο από: http://www.goodbeginnings.net.au/files/prisoners_families_14.PDF
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	Good Beginnings, Αυστραλία

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Πού;	Σε 13 Φυλακές σε όλη την Αυστραλία: Τασμανία, Νότια Αυστραλία, Κουινσλάντ, Βόρειες Περιοχές, Δυτική Αυστραλία, Βικτόρια, Νέα Νότια Ουαλία			
Πότε;	1998 (πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος) 2000-2004 (υλοποίηση)			
Διάρκεια	14 – 24 ώρες (7 - 8 εβδομάδες * 2 - 3 ώρες την εβδομάδα)			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Γυναίκα ☒ Άνδρας	☐ Έγκυοι ☒ Μητέρα ☒ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☐ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού	☒ Φυλακισμένος/-νη ☐ Αποφυλακισμένος/-νη Άλλο:	223 κρατούμενοι/-νες 112 άνδρες 88 γυναίκες 23 άγνωστο
Δραστηριότητες	<ul style="list-style-type: none"> Εκπαίδευση κρατούμενων γονέων σχετικά με το γονεϊκό τους ρόλο και τις ευθύνες τους ως γονείς (Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Γονιών) Διευκόλυνση της επαφής παιδιών με τους γονείς τους όσο βρίσκονται στη φυλακή (Ημέρα Γονιών, Πρόσβαση σε τηλέφωνο, Εποπτευμένες Επισκέψεις, Μεταφορά των Παιδιών στο επισκεπτήριο, Παιχνίδια/Βιβλία για τα επισκεπτήρια) Στήριξη κρατούμενων γονέων σε θέματα παιδιού/οικογένειας μέσω συμβουλευτικής, ενημέρωσης, διαμεσολάβησης, παροχής συνηγόρου, παραπομπής (Στήριξη μετά την αποφυλάκιση, όπως κατ' οίκον επισκέψεις σε αποφυλακισμένους/-ες και τις οικογένειες τους προκειμένου να βοηθηθούν στην προσαρμογή τους και στήριξη μέσω ατομικής συμβουλευτικής σε φυλακισμένους/-ες) Συμβουλευτική, ενημέρωση και στήριξη οικογενειών που έχουν πληγεί από τη φυλάκιση ενός γονιού (Οικογενειακή Στήριξη) [Αναζήτηση μελών της οικογένειας, Προγράμματα στήριξης των ατόμων που φροντίζουν τα παιδιά, Στήριξη σε οικογενειακό δικαστήριο] <p>Τα προγράμματα εκπαίδευσης γονιών περιλάμβαναν μια σειρά από εκπαιδευτικές συναντήσεις οι οποίες κάλυπταν τα ακόλουθα θέματα:</p> <ol style="list-style-type: none"> σχέσεις και ευθύνες γονεϊκότητα και φυλάκιση ηλικίες και στάδια ανάπτυξης του παιδιού παιχνίδι και ικανοποίηση από το ρόλο του γονιού 			

5. σύγκρουση και διαχείριση δύσκολων καταστάσεων, συμπεριλαμβανομένων των δυσκολιών στην επικοινωνία και της κακοποίησης
  6. η επιστροφή στο σπίτι – τι να περιμένω
- Κάποια άλλα προγράμματα για γονείς είχαν ως στόχο να βοηθήσουν τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες να κατανοήσουν τις εμπειρίες που είχαν οι ίδιοι/-ες ως παιδιά προκειμένου, ως γονείς, να μην επαναλαμβάνουν τις ίδιες ακατάλληλες μορφές αντίδρασης και στις επόμενες γενιές.

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης

Η αξιολόγηση πραγματοποιήθηκε από μια Συμβουλευτική Εταιρεία στη Μελβούρνη, την *Success Works*, με βάση τα παρακάτω βήματα:

- ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας
- σχεδιασμός της αξιολόγησης
- σχεδιασμός εργαλείων συλλογής δεδομένων και χάρτη λογικής για την αξιολόγηση
- συλλογή δεδομένων για το προφίλ των κρατούμενων που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα
- εντοπισμός και προσέγγιση μιας υπο-ομάδας κρατούμενων που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα για να αξιολογηθεί η μακροπρόθεσμη επίπτωση του Προγράμματος
- τρεις επιτόπιες επισκέψεις σε κάθε πλαίσιο όπου εφαρμόζονταν πιλοτικά το πρόγραμμα και διενέργεια συνεντεύξεων με τους/τις συντονιστές/-τριες και το προσωπικό του προγράμματος, με το προσωπικό και τους διευθυντές/-τριες των φυλακών, με το προσωπικό των οργανισμών που υλοποιούσαν το πρόγραμμα και με μέλη τοπικών υπηρεσιών που δέχονταν παραπομπές.
- διεξαγωγή ομάδων εργασίας με τους/τις συντονιστές/-τριες του προγράμματος και το προσωπικό του *Good Beginnings* σε κρίσιμα χρονικά σημεία καθόλη τη διάρκεια του προγράμματος
- σύνταξη αναφοράς ενδιάμεσης αξιολόγησης το Νοέμβριο του 2003 που βασιζόταν στα ευρήματα από τη διαδικασία εφαρμογής

Αποτελέσματα Αξιολόγησης

Δημοσιευμένα εντοπίστηκαν μόνο τα αποτελέσματα της αξιολόγησης της διαδικασίας:

- Επειδή τα προγράμματα διέφεραν πολύ μεταξύ τους δεν ήταν δυνατόν να εξαχθεί ένα συμπέρασμα για το αν το περιεχόμενό τους συμβάλλει περισσότερο ή λιγότερο στην επίτευξη των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων. Αυτό που φάνηκε όμως ότι ήταν αποτελεσματικό ήταν το γεγονός ότι οι κρατούμενοι/-ες προσεγγίστηκαν ως γονείς και απέκτησαν πρόσβαση σε δραστηριότητες στήριξης γονέων. Γι' αυτό το λόγο τα αποτελέσματα της παρέμβασης κρίνονται ως θετικά.
- Το φύλο των κρατούμενων δεν φάνηκε να παίζει σημαντικό ρόλο στις δραστηριότητες που υλοποιήθηκαν. Όμως, όλες οι συντονίστριες στις γυναικείες φυλακές ανέφεραν ότι ξόδεψαν περισσότερο χρόνο διαπραγματευόμενες τις επισκέψεις των παιδιών που βρίσκονταν σε ανάδοχες οικογένειες ή ιδρύματα και προσπαθώντας να ικανοποιήσουν αιτήματα για παροχή στήριξης σε κρίση, με τηλεφωνική συμβουλευτική, επείγουσες παραπομπές και υλική βοήθεια.
- Οι αυτόχθονες αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των κρατούμενων που συμμετείχαν γενικά στις δραστηριότητες του Προγράμματος ενώ μικρότερο ποσοστό τους συμμετείχε στα προγράμματα για γονείς.

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

Δεν περιλαμβάνεται.

8. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Όνομα Προγράμματος	Δεν αναφέρεται
Πρόσβαση (Αναφορά και/ή σύνδεσμος)	Eddy, B. A., Powell, M. J., Szubka, M. H., McCool, M. L., Kuntz, S. (2001). Challenges in Research with Incarcerated Parents and Importance in Violence Prevention. <i>American Journal of Preventive Medicine</i> , 20 (1S), 56-62.
Υπεύθυνος (Οργανισμός και/ή επαγγελματίας)	Resource Development Institute, Kansas City, Missouri. Το Πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το Centers for Disease Control and Prevention, Division of Youth Violence Prevention (Grant number: U81/CCU713461-03)

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Πού; Πότε; Διάρκεια	ΗΠΑ (τοπική φυλακή) 2001 4 ωριαίες συναντήσεις, με χρόνο για συζήτηση μετά από κάθε συνάντηση			
Σε τι πληθυσμό; (για ενήλικες)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Σχέση με τη φυλακή	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Γυναίκα ☒ Άνδρας	☐ Έγκυοι ☒ Μητέρα ☒ Πατέρας ☐ Γυναίκα, άτομο φροντίδας παιδιού ☐ Άνδρας, άτομο φροντίδας παιδιού Σημείωση: οι επιλεγμένοι/-ες κρατούμενοι/-ες ήταν γονείς με τουλάχιστον ένα παιδί, ηλικίας 3 ως 10 ετών, οι οποίοι/-ες ήταν εξαρτημένοι/-ες από ναρκωτικά ή αλκοόλ ή είχαν προβλήματα ψυχικής υγείας και είχαν επαφή με τα παιδιά τους τουλάχιστον μια φορά το μήνα	☒ Φυλακισμένος/-η ☐ Αποφυλακισμένος/-η Άλλο:	Το 90% του δείγματος ήταν άνδρες Δεν υπάρχουν διαθέσιμα άλλα δεδομένα σχετικά με τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες
Σε τι πληθυσμό; (για παιδιά)	Φύλο	Ταυτότητα συμμετεχόντων/-ουσών	Ηλικία συμμετεχόντων/-ουσών	Αριθμός συμμετεχόντων/-ουσών
	☒ Κορίτσια ☒ Αγόρια	☒ Παιδί κρατούμενης μητέρας ☒ Παιδί κρατούμενου πατέρα Άλλο:	3 -10 ετών	Δεν αναφέρεται
Δραστηριότητες	Συναντήσεις στις οποίες αναπτύσσονταν θέματα σχετικά με τις γονικές δεξιότητες, την επικοινωνία, την επίλυση προβλημάτων και την ανάπτυξη του παιδιού και ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης φυλακισμένων γονιών που δημιουργήθηκε για κρατούμενους/-ες γονείς και έδινε έμφαση στη θετική ενίσχυση, στην επίλυση προβλημάτων και σε εναλλακτικούς τρόπους πειθαρχίας αντί της σωματικής τιμωρίας, ως μεθόδους πρόληψης της κακοποίησης των παιδιών.			

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Μεθοδολογία Αξιολόγησης	Μέσω αυτοσυμπληρούμενων ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων επαναξιολόγησης (follow-up) με το φυλακισμένο γονιό, το παιδί και το άτομο που φροντίζει το παιδί 12 μήνες μετά την αρχική μέτρηση.
Αποτελέσματα Αξιολόγησης	<p>Τα αποτελέσματα δεν ανακοινώθηκαν γιατί, σύμφωνα με τους συγγραφείς, η αξιολόγηση κατέληξε σε αντιφατικά ευρήματα εξαιτίας ριζικών αλλαγών που επήλθαν στους ρόλους μέσα στην οικογένεια και κακών σχέσεων που είχαν οι φυλακισμένοι γονείς με τα παιδιά και τις οικογένειες τους.</p> <p>Ένας ακόμη περιορισμός στη δυνατότητα γενίκευσης των συμπερασμάτων ήταν η περιορισμένη προσέλευση των γονιών στις ομάδες γονέων.</p>

ΧΡΗΣΙΜΟ ΥΛΙΚΟ

Δεν περιλαμβάνεται.

Παράρτημα II.

Η Μητέρα Κρατούμενη στην Ελλάδα

Φωτεινή Μηλιώνη¹²

Η γυναικεία εγκληματικότητα σε διεθνές επίπεδο είναι γενικά πολύ χαμηλή και πολύ χαμηλότερη από την εγκληματικότητα των ανδρών¹³. Τα δεδομένα στην Ελλάδα (τόσο τα αποτελέσματα ερευνών όσο και οι στατιστικές Δικαστικές και Αστυνομικές) επιβεβαιώνουν ότι τα εγκλήματα που διαπράττουν οι γυναίκες είναι πολύ λιγότερα από τα εγκλήματα που διαπράττουν οι άνδρες¹⁴. Επίσης, τα ίδια δεδομένα δείχνουν ότι η γυναικεία εγκληματικότητα έχει διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά από την ανδρική. Πρόσφατα δεδομένα δείχνουν ότι οι γυναίκες διαπράττουν κυρίως εγκλήματα κατά της περιουσίας, απάτες και πλαστογραφίες, ενώ σπανιότερα διαπράττουν εγκλήματα κατά της ζωής. Επίσης, εμπλέκονται σπανιότερα σε βίβια εγκλήματα σε σχέση με τους άνδρες ενώ είναι συνήθως θύματα εγκλημάτων ενδοοικογενειακής βίας¹⁵.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία αύξηση της γυναικείας εγκληματικότητας, αύξηση η οποία αποδίδεται αφενός στη μεγαλύτερη συμμετοχή της γυναίκας στο «κοινωνικό γίνεσθαι», αφετέρου στην ανάδειξη του φαινομένου κυρίως λόγω του μεγαλύτερου ερευνητικού ενδιαφέροντος.

Στην Ελλάδα το φαινόμενο της γυναικείας εγκληματικότητας δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Οι έρευνες και οι μελέτες¹⁶ που ασχολούνται με το φαινόμενο της εγκληματικότητας των γυναικών και τις παραμέτρους του είναι λίγες ενώ μέχρι τώρα δεν έχει επιχειρηθεί μία σφαιρική και πολυ-παραγοντική εκτίμηση του φαινομένου¹⁷.

¹² Δ.Ν., Δ/ντρια ΕΠΑΝΟΔΟΥ, Κέντρο Επανάταξης Αποφυλακισμένων, ΝΠΙΔ του Υ.Δ.Α.Α.Δ.

¹³ Μ. Θανοπούλου – Ε. Φρονίμου – Β. Τσιλιμγκάκη «Αποφυλακίζόμενες Γυναίκες: Το δικαίωμα στην επαγγελματική επανένταξη», εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 1997, σ. 3, Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου «Οι ιδιαιτερότητες της Γυναικείας Εγκληματικότητας. Μια απόπειρα εξήγησής τους», Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη, Αθήνα, ΠΑΣΠΕ, 1991, σ. 8.

¹⁴ Μ. Θανοπούλου κ.λ.π., ό.π. σ. 34, Χ. Νόβα-Καλτσούνη «Η εγκληματική δραστηριότητα της γυναίκας», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, τ. 3-4, Ιούνιος-Δεκέμβριος 1989, σ. 171. Επίσης για τη σχέση της γυναίκας με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης βλ. C. Feinman "Woman in the criminal justice system" 2ed., Praeger, 1987 N. York, R.B. Flowers "Women and Criminality", Greenwood, 1987, N. York.

¹⁵ Διάφορες ερμηνευτικές υποθέσεις έχουν διατυπωθεί για την εξήγηση της χαμηλής αυτής εκπροσώπησης των γυναικών στην εγκληματικότητα. Οι υποθέσεις αυτές κυμαίνονται από τις βιολογικές και τις κοινωνιολογικές έως τις φεμινιστικές, με τις φεμινιστικές θεωρητικές αναλύσεις να έχουν εξελιχθεί και η μεταβλητή «φύλο» να αποτελεί πλέον παράμετρο με βαρύνουσα σημασία στην εγκληματολογική ανάλυση.

¹⁶ Βλ. Γ. Πανούσης «Συναισθηματική, οικογενειακή, ερωτική ζωή κρατουμένων γυναικών στην Ελλάδα. Μια έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού», *Ποιν. Δικ.* 2003, τευχ. 1, Μ. Μητρούλη –Ε. Φρονίμου «Οικογενειακή, Κοινωνική και Επαγγελματική Επανάταξη Ειδικών Θεμάτων Πληθυσμού. Η περίπτωση των γυναικών κρατουμένων» σειρά Μελέτες Έρευνες, τευχ. 6, εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 2008, Μ. Θανοπούλου –Ε. Φρονίμου –Β. Τσιλιμγκάκη «Αποφυλακίζόμενες Γυναίκες. Το δικαίωμα στην επαγγελματική επανένταξη», *Θεσμοί της ελληνικής κοινωνίας 7*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.

¹⁷ Ενδεικτικά βλ. τη μελέτη βιβλιογραφικής επισκόπησης Ι. Τσίγκανου –Μ. Τζωρτζοπούλου –Χ. Ζαραφονίτου «Φύλο και Κοινωνικά Αποκλεισμένες Ομάδες», εκδ. ΚΕΘΙ, 2001. Περισσότερα για το «φύλο» στην εγκληματολογία σε Ν. Κουράκη – Χ. Τσουραμάνη «Οδγός Εγκληματολογικής Βιβλιογραφίας», εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2008, σσ. 676-677, Ν. Κουράκης επιμ. «Ποινική και Εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου», εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2009.

1. Η γυναίκα κρατούμενη στην Ελλάδα. Σε σύνολο 12.000 κρατουμένων σε όλες τις ελληνικές φυλακές (Καταστήματα Κράτησης) 600 περίπου είναι γυναίκες (ποσοστό δηλ. της τάξης του 5%). Στις ελληνικές φυλακές περισσότεροι από το μισό πλέον πληθυσμό κρατουμένων (57%) είναι αλλοδαποί/-ές εκατό περίπου εθνικοτήτων (με πλειοψηφία Αλβανών, Ιρακινών, Βουλγάρων, Τούρκων, Πακιστανών, Παλαιστίνιων κλπ).¹⁸ Οι γυναίκες κρατούμενες είναι κατά το ένα τρίτο τους τοξικοεξαρτημένες και πολλές από αυτές (κατά το ένα τέταρτο) άπορες¹⁹. Οι περισσότερες κρατούνται για εγκλήματα που έχουν σχέση είτε άμεσα με παραβάσεις του νόμου για τα ναρκωτικά είτε έμμεσα για εγκλήματα που τελούνται εξαιτίας της εμπλοκής τους με τα ναρκωτικά. Η μεγάλη πλειονότητα των κρατουμένων γυναικών (περίπου ποσοστό της τάξης του 77%) είναι μητέρες ή πρόκειται να γίνουν μητέρες. Τα στοιχεία είναι άκρως αποκαλυπτικά. Στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελεώνα, κατά την περίοδο Απριλίου – Μαΐου 2011 το ποσοστό των μητέρων, επί του συνόλου των κρατούμενων γυναικών, ήταν της τάξης του 87%, ενώ 7 επρόκειτο να γίνουν μητέρες (κυοφορούσες). Αντίστοιχα υψηλό ήταν το ποσοστό των κρατούμενων μητέρων, της τάξης του 70%, που κρατούνταν στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Κορυδαλλού το Δεκέμβριο του 2010, ενώ κρατούνταν επιπλέον και 3 κυοφορούσες. Συνολικά και για τα δυο Καταστήματα Κράτησης, τα παιδιά των συγκεκριμένων κρατουμένων γυναικών ήταν 904 (δηλαδή, κατά μέσο όρο, 2 παιδιά ανά κρατούμενη μητέρα). Τα παιδιά αυτά τα οποία ζούσαν εκτός φυλακής στερούνταν τη μητρική αγκαλιά, αλλά ακόμη και τα παιδιά που την είχαν –όσα ήταν νήπια και έμεναν με τη μητέρα τους (16 παιδιά και στα 2 Κ.Κ.Γ.)- αυτή ήταν με σημαντικούς κοινωνικούς περιορισμούς που συνεπάγεται το ιδρυματικό περιβάλλον της φυλακής και διλήμματα όπως μητρική αγκαλιά ή ομαλή κοινωνικοποίηση εκτός φυλακής.

2. Το προφίλ της ελληνίδας κρατούμενης. Από έρευνα με θέμα «Το πρόβλημα της γυναικείας εγκληματικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα και η σχέση του με τον υπερπληθυσμό των γυναικείων φυλακών», η οποία πραγματοποιήθηκε το έτος 1995 στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού από το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών και αφορούσε σε όλες (103 από τις 137) τις Ελληνίδες κρατούμενες,²⁰ προέκυψαν τα ακόλουθα για την Ελληνίδα κρατούμενη: Οι γυναίκες κρατούμενες είναι κατά μέσο όρο 37 χρονών, οι περισσότερες δε από αυτές γεννήθηκαν σε αστικά κέντρα. Το 37,9% των κρατουμένων γυναικών είναι παντρεμένες, ενώ το 68% είναι μητέρες κατά μέσο όρο 2 ανήλικων παιδιών, που βρίσκονται στην εφηβική και μετεφηβική ηλικία.

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των κρατουμένων γυναικών εμφανίζεται ανομοιογενές με το 26,7% των κρατουμένων να είναι αναλφάβητες ενώ όσον αφορά την εργασιακή τους απασχόληση πριν από τον εγκλεισμό τους, σε ποσοστό 24,3% φαίνεται να απασχολούνται κυρίως ως βιοτεχνίτριες, τεχνίτριες, μικροέμποροι, εργάτριες. Επίσης ένα σημαντικό ποσοστό (25,2%) των γυναικών ήταν άνεργες ή ασχολούνταν με τα οικιακά. Όσον αφορά το σύζυγο της κρατούμενης, παρατηρούνται τα εξής: Το εκπαιδευτικό επίπεδο του συζύγου είναι πολύ χαμηλό, το 32,3% είναι αναλφάβητοι και το 27,4% απόφοιτοι δημοτικού, εργάζονται κατά 84,1% όμως τα χρήματα που κερδίζουν δεν φαίνεται να καλύπτουν τις ανάγκες της οικογένειας.

¹⁸ Έκθεση της Διακομματικής Επιτροπής «Για την Εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της Χώρας και των Συνθηκών Διαβίωσης των Κρατουμένων» προς τη Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος ΙΓ' – Σύνοδος Β', 27 Σεπτεμβρίου 2011, σελ. 83. Διαθέσιμο από: http://www.osye.org.gr/arxeiadb/diakommatiki_porisma_pdf_ec66cff97cc4766d-b9a6dc5d3b33db5f.pdf Βλ. σχετικά Πρακτικά της Βουλής, σελ. 83.

¹⁹ Ο.π., σελ. 54.

²⁰ Ειδικότερα, η έρευνα πραγματοποιήθηκε το διάστημα Μαΐου-Ιουνίου 1995 υπό την επιστημονική ευθύνη του καθ. Ν. Κουράκη και το συντονισμό της Φ. Μηλιώνη, επιγράφεται δε, «Έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού».

Ο γάμος των περισσότερων κρατούμενων γυναικών εμφανίζεται να είναι προβληματικός. Κύριο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες κρατούμενες είναι η κακομεταχείρισή τους από το σύζυγό τους. Ως εκ τούτου, κάποιες γυναίκες διέκοψαν την έγγαμη συμβίωσή τους. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός ότι 25 από τις 103 κρατούμενες (24,3%) αποκάλυψαν ότι οι σύζυγοι τους έχουν υπάρξει ή είναι κρατούμενοι σε ίδρυμα, φυλακή, ψυχιατρείο ή κέντρο αποτοξίνωσης.

Ο εγκλεισμός της γυναίκας στιγματίζει όχι μόνον την ίδια αλλά και την οικογένειά της και μάλιστα τα παιδιά της, καθώς η πλειονότητα των κρατούμενων γυναικών (68%) είναι μητέρες και με δύο, κατά μέσο όρο, ανήλικα παιδιά στην εφηβική ηλικία. Ο εγκλεισμός της μητέρας συνεπιφέρει την αλλαγή των συνθηκών των παιδιών, καθώς μετά τη φυλάκιση της μητέρας την φροντίδα των παιδιών αναλαμβάνουν άλλοι. Συγκεκριμένα τη φροντίδα των παιδιών κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού της μητέρας έχουν ο πατέρας κατά 22,4%, οι γονείς της κρατούμενης ή τα πεθερικά της κατά 22,4%. Όμως αξίζει να σημειωθεί ότι σ' ένα μεγάλο ποσοστό της τάξης του 26,9% τα παιδιά μένουν μόνα τους σε σπίτι δικό τους ή με φίλο. Όσον αφορά δε στην αλλαγή των συνθηκών των παιδιών των κρατούμενων, τα παιδιά με τον εγκλεισμό της μητέρας διακόπτουν το σχολείο και άλλοτε εργάζονται, άλλοτε, όμως, γυρίζουν άσκοπα στους δρόμους και δεν κάνουν τίποτα. Εξάλλου 2 μητέρες κρατούμενες κρατούν τα παιδιά τους, ηλικίας έως 2 ½ ετών, μαζί τους στη φυλακή.

Αναφορικά με το αδίκημα των κρατούμενων γυναικών από τα ίδια ερευνητικά δεδομένα προκύπτει ότι οι γυναίκες κρατούνταν τη δεκαετία του 1990 στη φυλακή κατά μέσο όρο 22,6 μήνες με καταδικαστική απόφαση δικαστηρίου κυρίως για ανθρωποκτονία από πρόθεση (25,2%), κλοπή (19,4%) και για παράβαση του νόμου για τα ναρκωτικά (13,5%).²¹ Οι περισσότερες γυναίκες ωθήθηκαν στην εγκληματική πράξη από συναισθηματικούς λόγους, οικογενειακούς και γιατί ήταν θύματα κακοποίησης²².

Κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους οι γυναίκες κρατούμενες απασχολούνται σε εργασίες δευτερεύουσες ή βοηθητικές, ενώ μόνο 11 απασχολούνται σε παραγωγικές τεχνικές εργασίες, στα δύο δηλ. εργαστήρια που λειτουργούν στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού.

Ο ελεύθερος χρόνος των κρατούμενων στη φυλακή φαίνεται να αναλώνεται κυρίως στην παρακολούθηση τηλεοπτικών εκπομπών, το διάβασμα, τα τηλεφωνήματα, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (12,6%) κρατούμενων δηλώνει ότι δεν κάνει απολύτως τίποτα μέσα στη φυλακή, γεγονός ιδιαίτερα ανησυχητικό, καθώς μαρτυρεί την ιδρυματοποίηση των κρατούμενων, σύμπτωμα της οποίας είναι η παθητικότητα και η αδιαφορία.

3. Ο Ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας και οι ρυθμίσεις του για τη γυναίκα κρατούμενη. Ο Ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας μεριμνά για την ιδιαιτερότητα του φύλου και προβλέπει τη διαφορετική μεταχείριση των γυναικών. Ειδικότερα::

Ι. Το αρ. 3 του ν. 2776/99 προβλέπει την ισότητα στη μεταχείριση των κρατούμενων. Συγκριμένα σύμφωνα με το άρθρο αυτό απαγορεύεται κάθε δυσμενής διακριτική μεταχείριση των κρατούμενων, ιδίως εκείνη που βασίζεται στη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, το θρήσκευμα, την περιουσία ή τις ιδεολογικές πεποιθήσεις. Ειδική μεταχείριση

²¹ Διευκρινίζεται ότι τα δεδομένα αφορούν τη δεκαετία του 1990, και μόνον τις ελληνίδες κρατούμενες. Έκτοτε τα πράγματα έχουν αλλάξει δεδομένου ότι αφενός οι αλλοδαπές κρατούμενες έχουν πολλαπλασιαστεί αφετέρου οι περισσότερες γυναίκες κρατούνται για εγκλήματα σχετικά με τα ναρκωτικά.

²² Πολλά ερευνητικά δεδομένα αποδεικνύουν την προσφυγή στη βία της γυναίκας θύματος ενδοοικογενειακής βίας κατά του βίαιου συζύγου τους. Βλ. σχετικά «Ανθρωποκτονία και Φύλο», ό.π., «Η εμπειρία μου με τις ισοβίτισες», Αφιέρωμα ο Ισοβίτης, *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, 15/5/1999.

των κρατουμένων επιφυλάσσεται όταν δικαιολογείται από τη νομική ή πραγματική κατάσταση τους, όπως η διακριτική μεταχείριση υποδίκων και καταδίκων, εγγάμων και αγάμων, ανηλικών και ενηλίκων, γυναικών και ανδρών, ατόμων με ειδικές ανάγκες ή για τις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, εφόσον γίνεται υπέρ του κρατουμένου και προς εξυπηρέτηση των ειδικών αναγκών που απορρέουν από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται (ν. 2776/99 αρ. 3).

- II. Το αρ. 13 του ν. 2776/99 για τις «γυναίκες κρατούμενες» προβλέπει ότι διαβιούν σε καταστήματα κράτησης γυναικών ή σε ιδιαίτερα τμήματα άλλων καταστημάτων. Στην περίπτωση αυτή απαγορεύεται να επικοινωνούν με κρατούμενους άλλων κατηγοριών. Οι κανόνες διαβίωσης και τα προγράμματα που εφαρμόζονται στα καταστήματα ή στα ιδιαίτερα τμήματα κράτησης γυναικών προσαρμόζονται στις ανάγκες του φύλου τους. Ειδικός χώρος του καταστήματος ή του τμήματος στο οποίο κρατούνται γυναίκες διαμορφώνεται κατάλληλα για τη διαβίωση μπτέρων που έχουν μαζί τα παιδιά τους μέχρι τριών ετών. Παιδιά μεγαλύτερα των τριών ετών εισάγονται σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας που λειτουργούν υπό την εποπτεία των Υπουργείων Υγείας και Πρόνοιας και Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, εφόσον στερούνται το κατάλληλο συγγενικό περιβάλλον, κατά την κρίση του αρμοδίου δικαστικού λειτουργού και έπειτα από ακρόαση των γονιών.
- III. Οι μπτέρες που έχουν μαζί τους τα βρέφη τους κρατούνται πάντοτε σε ατομικά κελιά, χωρητικότητας 40 κυβικών μέτρων, κατάλληλα διαρρυθμισμένα (ν. 2776/99 αρ. 21).
- IV. Ο/Η νεοεισαγόμενος/-η, υποβάλλεται πάντοτε σε έρευνα σωματική και των ατομικών ειδών του, η οποία διεξάγεται σε ιδιαίτερο χώρο και κατά τρόπο που δε θίγει την αξιοπρέπειά του. Η έρευνα διενεργείται από δύο τουλάχιστον υπαλλήλους του ίδιου φύλου με τον/την κρατούμενο/-η (ν. 2776/99 αρ. 23).

4. Τα Καταστήματα Κράτησης των Γυναικών. Στην Ελλάδα, σε σύνολο 32 καταστημάτων κράτησης, υπάρχουν δύο μόνο Καταστήματα Κράτησης για τις γυναίκες κρατούμενες, ένα στον Κορυδαλλό (πολύ κοντά στην Αθήνα) και ένα στον Ελεώνα της Θήβας (περίπου 100 χιλιόμετρα από την Αθήνα). Στο Κατάστημα Κράτησης του Κορυδαλλού κρατούνται γυναίκες υπόδικες ενώ στο Κατάστημα Κράτησης γυναικών στον Ελεώνα της Θήβας κρατούνται γυναίκες ενήλικες κατάδικες, γυναίκες ενήλικες υπόδικες ή κατάδικες με τα ανήλικα παιδιά τους και ανήλικες υπόδικες ή κατάδικες. Στο Κατάστημα αυτό υπάρχει ειδικός χώρος για τις γυναίκες μπτέρες με παιδιά ηλικίας έως τριών ετών που κρατούνται μαζί με τις μπτέρες τους.

Το Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Κορυδαλλού υπάγεται διοικητικά στο συγκρότημα των φυλακών Κορυδαλλού (η πολυπληθέστερη φυλακή της χώρας). Το επιστημονικό του προσωπικό, παρόλο που είναι λίγο για τις ανάγκες των 187 κρατουμένων γυναικών²³, αποτελείται από 3 ψυχολόγους, που εξυπηρετούν όμως το συνολικό πληθυσμό του συγκροτήματος των φυλακών Κορυδαλλού (ανδρικές & γυναικείες φυλακές, με 2387 κρατούμενους και κρατούμενες), καθώς και από 1 κοινωνική λειτουργό και 1 κοινωνιολόγο, που εργάζονται αποκλειστικά στο Κ.Κ. Γυναικών Κορυδαλλού. Δυστυχώς αυτή την εποχή δε λειτουργούν εργαστήρια εκπαιδευτικού ή παραγωγικού χαρακτήρα για την κατάρτιση ή απασχόληση των κρατουμένων γυναικών όπως υπήρχαν στο παρελθόν, αλλά ούτε και Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας και προγράμματα για κατ'ιδίαν διδαχθείσες.²⁴

²³ Τα στοιχεία αφορούν το Δεκέμβριο του 2010 (28 Δεκ. 2010), ενώ ήταν σε εξέλιξη η παρέμβαση του Προγράμματος «Μεγαλώνοντας ένα Παιδί μέσα από τα Καγκέλα της Φυλακής», στο πλαίσιο του οποίου εκπονήθηκε και ο παρών Οδηγός.

²⁴ Στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας υλοποιούνται προγράμματα μαθημάτων για την απόκτηση τίτλου Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ενώ το πρόγραμμα των κατ'ιδίαν διδαχθεισών αφορούν τις ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης

Το Κατάστημα Κράτησης Γυναικών στον Ελεώνα της Θήβας αναπτύσσει πολλές δραστηριότητες για τις γυναίκες κρατούμενες, οι οποίες αναλυτικά περιγράφονται στην ηλεκτρονική εφημερίδα του <http://kkgeth.blogspot.com>. Το κατάστημα αυτό στελεχώνεται από 4 κοινωνικούς λειτουργούς, 2 ψυχολόγους και 1 κοινωνιολόγο. Στο Κατάστημα λειτουργούν για τις κρατούμενες προγράμματα άθλησης (μοντέρνου χορού, γυμναστικής), εκμάθησης ελληνικής γλώσσας για τις αλλοδαπές κρατούμενες, αγροτικού και κηπουρικού περιεχομένου, παραδοσιακών οργάνων, εργαστήρια ζωγραφικής, μαγειρικής.

Επίσης λειτουργούν Λέσχες Ανάγνωσης και 7 Δανειστικές Βιβλιοθήκες, Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας και πρόγραμμα μαθημάτων για τις «κατ' ιδίαν διδασθείσες». Για τις γυναίκες με προβλήματα χρήσης εξελίσσονται τρία προγράμματα: το πρόγραμμα «Εν δράσει» από το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων, το πρόγραμμα προετοιμασίας για το Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατούμενων του Υπουργείου Δικαιοσύνης και το πρόγραμμα των Ανώνυμων Нарκομανών. Τέλος, αναπτύσσονται αξιόλογες δράσεις για το προσωπικό του Καταστήματος αλλά και άλλες δραστηριότητες όπως εκθέσεις ζωγραφικής, συλλογή ρούχων οι οποίες συμβάλλουν στη συμμετοχή της ανοιχτής κοινωνίας στην αντιμετώπιση των προβλημάτων των κρατούμενων.

5. Η μητέρα κρατούμενη στην Ελλάδα. Ο εγκλεισμός διακόπτει το γονεϊκό ρόλο, γεγονός με δυσμενείς συνέπειες για τους γονείς κρατούμενους και ειδικότερα για τις γυναίκες, για τις περισσότερες από τις οποίες ο μητρικός τους ρόλος αποτελεί κεφάλαιο θεμελιώδους σημασίας. Όλα τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι η ποινή για τη γυναίκα δεν είναι ατομική αλλά έχει πολλαπλούς αποδέκτες και ιδιαίτερα τα εξαρτώμενα από αυτήν μέλη (παιδιά, ανιόντες κλπ). Γι' αυτό η ποινή του εγκλεισμού θα πρέπει να αποτελεί το έσχατο καταφύγιο στην ποινική διαδικασία.

Στην Ελλάδα τα ερευνητικά δεδομένα (Πανούσης, 2003, Μητροσύλη – Φρονίμου, 2008) επιβεβαιώνουν ότι ο μητρικός ρόλος της γυναίκας κλονίζεται με τον εγκλεισμό της. Η μητέρα κρατούμενη μπορεί να είναι: α) η μητέρα που γεννά το παιδί της στη φυλακή, β) η μητέρα που κρατά το νήπιο στη φυλακή έως ότου αυτό γίνει τριών ετών και γ) η μητέρα κρατούμενη της οποίας το παιδί ζει εκτός φυλακής.

Ειδικότερα στο Κατάστημα Κράτησης του Ελεώνα της Θήβας, το διάστημα Απριλίου-Μαΐου του έτους 2011 κρατήθηκαν 350 γυναίκες εκ των οποίων οι 306 ήταν μητέρες (ποσοστό δηλ. της τάξης του 87,4%). Οι κρατούμενες αυτές ήταν μητέρες 605 παιδιών εκ των οποίων τα 15 κρατούνταν στη φυλακή. Τέσσερις (4) γυναίκες ήταν κυοφορούσες. Αντίστοιχα στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών του Κορυδαλλού κρατήθηκαν 187 γυναίκες εκ των οποίων οι 129, ποσοστό της τάξης του 70% περίπου ήταν μητέρες, 66 Ελληνίδες και 63 αλλοδαπές. Οι γυναίκες αυτές ήταν μητέρες 299 παιδιών 152 αγοριών και 147 κοριτσιών, μία γυναίκα κρατούνταν στη φυλακή με το παιδί της και 3 γυναίκες ήταν κυοφορούσες.

Για τη μητέρα κρατούμενη που γεννά το παιδί της στη φυλακή ή έχει νήπιο ηλικίας έως 3 ετών ο Ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας (αρ. 13 και 21 του Ν. 2776/99) προβλέπει ότι μπορεί να το κρατήσει μαζί της έως την ηλικία των 3 ετών σε έναν ειδικό χώρο. Για αυτό το λόγο έχει διαμορφωθεί ειδικός χώρος στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελεώνα Θηβών στον οποίο κρατούνται οι μητέρες με τα παιδιά τους, χωριστά από τις άλλες κρατούμενες. Στο χώρο αυτό υπάρχει και μικρός παιδότοπος για την απασχόληση των παιδιών. Μετά την ηλικία των τριών ετών το παιδί απομακρύνεται από τη μητέρα και, εφόσον δεν υπάρχει άλλο περιβάλλον κατάλληλο για την ανατροφή και τη μέριμνά του, αυτή ανατίθεται σε κάποιο ίδρυμα.

Στην περίπτωση που η μητέρα είναι κρατούμενη και το παιδί της ζει εκτός φυλακής τότε προβλέπεται από το Σωφρονιστικό Κώδικα τακτικό επισκεπτήριο. Σύμφωνα με το αρ. 52 παρ. 1 του

Ν. 2776/1999 «Κάθε κρατούμενος/-η δικαιούται να δέχεται τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα επισκέψεις συγγενών μέχρι τετάρτου βαθμού, διάρκειας το λιγότερο μισής ώρας» ενώ στην παρ. 4 του ίδιου άρθρου προβλέπεται σχετικά με τη συχνότητα, τη διάρκεια των επισκέψεων και τον τρόπο επικοινωνίας ότι αυτά ρυθμίζονται από τον εσωτερικό Κανονισμό του Καταστήματος. Ειδικότερα δε για τις οικογενειακές σχέσεις του/της κρατούμενου/-ns, ορίζεται στην παρ. 2 του άρ. 52 του Ν. 2776/99 ότι η Κοινωνική Υπηρεσία του Καταστήματος μεριμνά για τη διατήρηση των δεσμών του/της κρατούμενου/-ns με την οικογένεια του/της ή για τη δημιουργία θετικών διαπροσωπικών σχέσεων και με τρίτα πρόσωπα.

Παρά τις θετικές εξελίξεις που έχουν συντελεσθεί τα τελευταία χρόνια στη σωφρονιστική μεταχείριση των γυναικών (διαχωρισμός των κρατούμενων σε υπόδικες, κατάδικες, νέο Κατάστημα Κράτησης στον Ελεώνα Θηβών με πολλές δραστηριότητες για τις κρατούμενες), υπάρχουν πολλά περιθώρια βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των γυναικών και κυρίως των κρατούμενων μητέρων. Η διαμόρφωση ειδικού χώρου επισκεπτηρίου, η καθιέρωση «της ημέρας της οικογένειας» κάθε Κυριακή, η λειτουργία ανοικτού προαύλιου χώρου με παιχνίδια για τις δραστηριότητες των παιδιών, η απασχόληση των παιδιών από ειδικούς/-ές νηπιοβρεφοκόμους, αποτελούν μερικές μόνον ρεαλιστικές προτάσεις. Όμως βασικότερο όλων είναι η επιβολή της ποινής της φυλάκισης στις μητέρες με τη μεγίστη φειδώ και μόνον εφόσον έχουν εξαντληθεί όλα τα άλλα εναλλακτικά μέτρα έκτισης της ποινής.

Παράρτημα III:

Κατευθυντήριες οδηγίες για τη διαχείριση περιστατικών κακοποίησης και παραμέλησης παιδιού²⁵

Οι υποχρεώσεις κάθε επαγγελματία που, επειδή έρχεται σε επαφή με κρατούμενες μητέρες και/ή με τα παιδιά τους, μπορεί να ενημερωθεί, να υποψιαστεί ή να διαπιστώσει ότι ένα παιδί βρίσκεται σε κίνδυνο καθορίζονται, εκτός από τον Κώδικα Δεοντολογίας του επαγγέλματός του/της, και από την κείμενη νομοθεσία. Στις ενότητες που ακολουθούν συνοψίζονται:

- α) οι προβλέψεις της σχετικής νομοθεσίας
- β) ορισμένα σημαντικά σημεία των ενδεδειγμένων τρόπων αντίδρασης σε περίπτωση αποκάλυψης (ή υποψίας) Κακοποίησης - Παραμέλησης (ΚαΠα) παιδιού

Τι προβλέπει η Ελληνική Νομοθεσία

Υποχρέωση Αναφοράς Αξιοποίησης Πράξης

Σύμφωνα με το άρθρο 37 (§1) του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας **οι ανακριτικοί υπάλληλοι οφείλουν να ανακοινώσουν χωρίς χρονοτριβή στον αρμόδιο εισαγγελέα ο,τιδήποτε πληροφορούνται με κάθε τρόπο για αξιόποινη πράξη που διώκεται αυτεπαγγέλτως.**

Οι υπόλοιποι **δημόσιοι υπάλληλοι**, καθώς και εκείνοι στους οποίους ανατέθηκε προσωρινά δημόσια υπηρεσία, έχουν την ίδια υποχρέωση να αναφέρουν αξιόποινες πράξεις, αν πληροφορήθηκαν γι' αυτές κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους (άρθρο 37, §2).

Η ανακοίνωση γίνεται γραπτώς και πρέπει να περιέχει όλα τα στοιχεία που υπάρχουν και αφορούν την αξιόποινη πράξη (άρθρο 37, §3).

Σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 40 του Κ.Π.Δ. **ακόμα και ιδιώτες οφείλουν [...]** αν αντιληφθούν οι ίδιοι αξιόποινη πράξη που διώκεται αυτεπαγγέλτως, να την **αναγγείλουν στον εισαγγελέα πλημμελειοδικών ή σε οποιονδήποτε ανακριτικό υπάλληλο**. Η αναγγελία αυτή μπορεί να γίνει είτε **εγγράφως** με μια αναφορά ή **προφορικά**.

Αν πολλά άτομα έχουν πληροφορηθεί για την αξιόποινη πράξη, τότε καθένας ξεχωριστά έχει την υποχρέωση αυτή (άρθρο 40, §3).

Συνθήκες Άρσης του Επαγγελματικού Απορρήτου

Σύμφωνα με το άρθρο 2 (§3) του Ν. 3727/2008, **επιτρέπεται σε όσους/-ες** έχουν υποχρέωση τήρησης εχεμύθειας και **έρχονται κατά την εργασία τους σε επαφή με παιδιά, να αναφέρουν στην αρμόδια αρχή**, κατά παρέκκλιση της ανωτέρω υποχρέωσης (του επαγγελματικού απορρήτου) **οποιαδήποτε κατάσταση** για την οποία έχουν εύλογη αιτία να πιστεύουν ότι ένα παιδί είναι θύμα **γενετήσιας εκμετάλλευσης ή κακοποίησης**.

²⁵ Το παρόν κεφάλαιο αποτελεί αναδημοσίευση, κατόπιν τροποποίησης, από το κεφάλαιο «Ζητήματα Δεοντολογίας και Ασφάλειας» στο Πετρούλακη, Κ., Τσιριγώτη, Α., & Νικολαΐδης, Γ. (2010). *Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης & Οδηγός Έρευνας για τα τροποποιημένα ICAS-CH & ICAS-P ερωτηματολόγια*. Αθήνα: Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού.

Τι επακολουθεί μετά την Αναφορά

Σύμφωνα με το άρθρο 352^A (§4) του Ποινικού Κώδικα «αν κριθεί αναγκαίο για την προστασία του ανηλίκου θύματος, ο εισαγγελέας, ο ανακριτής ή το δικαστήριο διατάσσει την **απομάκρυνση του δράστη** από το περιβάλλον του θύματος **ή** την απομάκρυνση **του θύματος και την προσωρινή διαμονή του σε προστατευμένο περιβάλλον**, καθώς και την απαγόρευση της μεταξύ δράστη και θύματος επικοινωνίας».

Κατόπιν αναφοράς περιστατικού κακοποίησης ανηλίκου²⁶ μπορεί να διαταχθεί η **διεξαγωγή κοινωνικής έρευνας από κοινωνικούς λειτουργούς δήμων ή νομαρχιών** (Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, άρθρο 226^A §6) ή και να ανατεθεί η συλλογή των απαιτούμενων πληροφοριών κατά την ανάκριση από **Επιμελητές/-τριες** που υπηρετούν στην επιτόπια **Εταιρία Προστασίας Ανηλίκων** (άρθρο 239 §2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας).

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 226^A του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, το ανήλικο θύμα πρέπει να αποφεύγεται να παρίσταται στο δικαστήριο, όπου χρησιμοποιείται η έγγραφη κατάθεσή του (ή η προβολή της κατάθεσής του που έχει αποθηκευτεί σε ηλεκτρονικό οπτικοακουστικό μέσο (εφόσον αυτό ήταν δυνατόν).

Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι όλα τα παραπάνω αποτελούν μια προσπάθεια όσο το δυνατόν πληρέστερης –αλλά και συνοπτικής- περιγραφής της υπάρχουσας νομοθεσίας στη χώρα μας προκειμένου να επισημανθεί το μεγάλο κενό ως προς την εφαρμογή της αλλά, πρωτίστως, προκειμένου να τονιστεί η ανυπαρξία νόμων, πολιτικών, κανονισμών ή διαδικασιών που να αφορούν:

- την υποχρέωση των επαγγελματιών υγείας, πρόνοιας, εκπαίδευσης, δικαιοσύνης και δημόσιας τάξης να αναφέρουν περιστατικά ΚαΠα παιδιών αλλά και την προστασία τους (νομική ασυλία)
- τη διαδικασία που πρέπει να ακολουθήσουν και το φορέα στον οποίο πρέπει να απευθύνονται καθώς επίσης και τον καταλογισμό ευθυνών σε περίπτωση που δεν ακολουθήσουν την προκαθορισμένη διαδικασία

Αποκάλυψη ή Υποψία Κακοποίησης

Κατά τη διάρκεια που υλοποιείτε μια Ομάδα Στήριξης είτε με μπότερες που βρίσκονται στη φυλακή ή με παιδιά κρατούμενων γονέων, ενδέχεται να πληροφορηθείτε (ή να υποψιαστείτε) ότι ένα παιδί κακοποιείται ή παραμελείται με τους ακόλουθους τρόπους:

- μπορεί μία μπότερα, κατά τη διάρκεια των συναντήσεων της Ομάδας, να αποκαλύψει, είτε σε ολόκληρη την ομάδα ή μόνο στη συντονίστρια ότι το παιδί της υφίσταται κακοποίηση-παραμέληση (στο παρόν) ή ότι είχε υποστεί κακοποίηση-παραμέληση (ΚαΠα) στο παρελθόν
- μπορεί ένα παιδί, κατά τη διάρκεια των συναντήσεων της Ομάδας, να αποκαλύψει ότι υφίσταται (στο παρόν) ή ότι είχε υποστεί κακοποίηση-παραμέληση στο παρελθόν
- μπορεί εσείς να έχετε βάσιμη υποψία κακοποίησης ή παραμέλησης κάποιου παιδιού αλλά να μην σας έχει γίνει αποκάλυψη του περιστατικού

²⁶ Η διάταξη αυτή ισχύει για τις εξής περιπτώσεις (σύμφωνα με το άρθρο 226A §1 και §6): Εμπορίας Ανηλίκων (άρθρο 323A παρ. 4), Αρπαγής Ανηλίκων (άρθρο 324), Βιασμού ανηλίκου (άρθρο 336), Κατάχρησης σε ασέλγεια (άρθρο 338), Αποπλάνησης παιδιών (άρθρο 339), Κατάχρησης ανηλίκων σε ασέλγεια (άρθρο 342), Ασέλγειας με κατάχρηση εξουσίας (άρθρο 343), Αιμομιξία (άρθρο 345), Ασέλγεια μεταξύ συγγενών (άρθρο 346), Ασέλγεια παρά φύση (άρθρο 347), διευκόλυνση ακολασίας άλλων (άρθρο 348), Πορνογραφία ανηλίκων (άρθρο 348A), Μαστροπεία (άρθρο 349), Σωματεμπορία (άρθρο 351), Ασέλγεια με ανήλικο έναντι αμοιβής (άρθρο 351A).

→ μπορεί ένα τρίτο άτομο (π.χ. συγγενικό ή άλλο άτομο που έχει τη φροντίδα του παιδιού, άλλο παιδί) να σας αναφέρει ότι κάποιο παιδί κακοποιείται ή ότι έχει υποψίες κακοποίησης ενός παιδιού

Εσείς, ως συντονιστής/-τρια, θα πρέπει να είστε σε ετοιμότητα και προετοιμασμένοι/-ες έτσι ώστε να αντιδράσετε με τον πιο κατάλληλο τρόπο σε οποιοδήποτε από τα παραπάνω ενδεχόμενα, έχοντας πάντα κατά νου τη δεοντολογική υποχρέωση της προστασίας των ατόμων που συμμετέχουν στην ομάδα σας. Οι ενότητες που ακολουθούν παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες και βήματα τα οποία πρέπει να ακολουθήσετε σε περίπτωση αποκάλυψης ή υποψίας κακοποίησης - παραμέλησης παιδιού.

Τι Κάνετε σε Περίπτωση Αποκάλυψης ΚαΠα Παιδιών

Πρώτα απ' όλα πρέπει να έχετε στο νου σας ότι συνήθως δεν είναι καθόλου εύκολο για ένα παιδί να αποκαλύψει μια εμπειρία κακοποίησης. Μπορεί να φοβάται το δράστη, ή ότι δεν θα το πιστέψει κανείς, ή να φοβάται ότι αν μιλήσει θα διαλυθεί η οικογένειά του εξαιτίας του ή να φοβάται ότι ο δράστης θα πραγματοποιήσει τυχόν απειλές του ή ακόμα και να θέλει να προστατέψει το δράστη. Αρκετά συχνά οι δράστες λένε στα παιδιά να μη πουν τίποτα σε κανέναν (να το κρατήσουν «μυστικό»), και/ή τα απειλούν και τα εκφοβίζουν -είτε ρητά είτε άρρητα- ότι κάτι κακό θα συμβεί (είτε στα ίδια ή σε αγαπημένα τους άτομα) εάν μιλήσουν σε κάποιον.

Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε και την περίπτωση –καθόλου σπάνια- που ένα παιδί μπορεί να μην αναγνωρίζει ότι αυτό που του συμβαίνει δεν είναι φυσιολογικό (ιδιαίτερα όταν η κακοποίηση έχει ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία) ή την περίπτωση που το παιδί αισθάνεται ότι το ίδιο φταίει για αυτό που του συμβαίνει (ότι το προκαλεί) ή ότι του αξίζει (γιατί κάτι έκανε).

Έχοντας τα παραπάνω στο νου σας, θα πρέπει να αναμένετε ότι ορισμένα παιδιά ενδέχεται να προσπαθήσουν να κάνουν την αποκάλυψη με έμμεσο τρόπο, ελπίζοντας ότι θα καταλάβετε ή ότι θα υποψιαστείτε τι θέλουν να σας πουν ή, εάν σας αποκαλύψουν με άμεσο τρόπο την κακοποίηση, να σας ζητήσουν να τους υποσχεθείτε ότι θα το κρατήσετε «μυστικό».

Θα πρέπει, επίσης, να γνωρίζετε ότι, γενικά τα κακοποιημένα παιδιά, και ιδιαίτερα τα σεξουαλικά κακοποιημένα παιδιά, συχνά αποκάλυπτουν την κακοποίηση μόνο σε άτομα που εμπιστεύονται.

Και για μια μητέρα όμως δεν είναι εύκολο να αποκαλύψει την κακοποίηση/παραμέληση του παιδιού της καθώς το πιθανότερο είναι ότι στο νου της αυτό ισοδυναμεί με παραδοχή ότι απέτυχε ως μητέρα ή ότι απέτυχε να προστατεύσει το παιδί της (γεγονός που, σε πολλές περιπτώσεις, δεν είναι και τελείως ανακριβές).

Όταν ένα παιδί ή η κρατούμενη μητέρα του αποφασίζει, στο πλαίσιο της ομάδας, να σας αποκαλύψει την κακοποίηση/ παραμέληση του παιδιού αυτό μπορεί να σημαίνει ότι:

- δεν ξέρει που αλλού να στραφεί για να ζητήσει βοήθεια (μην εκπλαγείτε αν είστε το πρώτο άτομο που επέλεξε για να κάνει την αποκάλυψη)
- δεν αντέχει άλλο επειδή η κακοποίηση διαρκώς χειροτερεύει
- πιστεύει ότι μπορείτε να κάνετε κάτι για να βοηθήσετε

Η πρώτη σας αντίδραση σε περίπτωση αποκάλυψης κακοποίησης (ιδιαίτερα –αλλά όχι μόνο– όταν η αποκάλυψη γίνεται από το ίδιο το παιδί που κακοποιείται) είναι εξαιρετικά σημαντική και κρίσιμη (χωρίς αυτό να υποβαθμίζει κατά κανένα τρόπο τη σπουδαιότητα του συνολικού τρόπου αντίδρασής σας). Πρέπει να αντιδράσετε με ψυχραιμία, δηλαδή η αντίδρασή σας δεν θα πρέπει να είναι ούτε υπερβολική, γιατί το πιθανότερο είναι ότι θα τρομάξετε το παιδί (ή τη μητέρα) με

αποτέλεσμα να φοβηθεί να αποκαλύψει περισσότερα, αλλά **ούτε και υποτονική**, γιατί τότε το παιδί/η μητέρα μπορεί να θεωρήσει ότι αγνοείτε το συμβάν ή ότι θεωρείτε πως αυτό που συμβαίνει δεν είναι σημαντικό. Η ενότητα που ακολουθεί ασχολείται με αυτό ακριβώς, δηλαδή με το **τι πρέπει** (και, κυρίως, **τι δεν πρέπει να κάνετε**²⁷ εάν βρεθείτε αντιμέτωπος/-η με ένα παιδί που σας αποκαλύπτει την κακοποίησή του και ζητάει τη βοήθειά σας:

- **διατηρήσετε την ψυχραιμία σας**, μην πανικοβάλλεστε, μη δείχνετε σοκαρισμένους/-η και γενικά ελέγχετε τις συναισθηματικές σας αντιδράσεις. Προσέχετε ιδιαίτερα τις εκφράσεις του προσώπου σας, τις κινήσεις και τον τόνο της φωνής σας
- **μην κάνετε επικριτικά σχόλια**, ιδιαίτερα για το ίδιο το παιδί αλλά ούτε και για το άτομο που το κακοποιεί ή το άτομο που θα όφειλε να το προστατεύει
- δείξτε στο παιδί ότι το **καταλαβαίνετε** και ότι **λαμβάνετε σοβαρά υπόψη** αυτά που σας λέει. Μη δείχνετε κανένα σημάδι δυσπιστίας ως προς αυτά που σας αναφέρει. Είναι πολύ σημαντικό να αναγνωρίσετε στο παιδί το θάρρος του να σας μιλήσει και να του **δείξετε ότι το πιστεύετε**. Όταν τα παιδιά αποκαλύπτουν κακοποίηση, λένε πάντα την αλήθεια (εκτός από εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις)
- **ακούστε με προσοχή** το παιδί και αφήστε το να σας πει πρώτα αυτά που το ίδιο θεωρεί σημαντικά, **μην αρχίσετε αμέσως να κάνετε ερωτήσεις**. Ακολουθήστε το ρυθμό του παιδιού, ακόμα και αν κάνει μεγάλες παύσεις. Ακούω προσεκτικά σημαίνει: ακούω το παιδί, είμαι προσηλωμένος/-η σε αυτά που μου λέει και καθώς ακούω δεν σκέφτομαι παράλληλα τι θα πρέπει να κάνω ή τι να πω. Ακόμα και αν δεν μπορεί να γίνει καμία περαιτέρω ενέργεια για να βοηθηθεί το παιδί είναι πολύ σημαντικό να είστε εκεί και να έχετε πραγματικά ακούσει τι ήθελε να σας πει.
- **αποφύγετε να κρατάτε σημειώσεις** τη στιγμή που το παιδί αφηγείται επώδυνες εμπειρίες (αλλά χωρίς να ξεχάσετε σημαντικά στοιχεία, τα οποία θα πρέπει να καταγράψετε αμέσως μετά).
- **μην ρωτάτε «γιατί...;»:** τα παιδιά συχνά νομίζουν ότι εκείνα φταίνε για αυτό που τους συμβαίνει και αισθάνονται ενοχές. Ρωτώντας «γιατί;», υπονοείτε ότι κάποιο λάθος έκανε το ίδιο το παιδί ή ότι έκανε κάτι που δεν έπρεπε με αποτέλεσμα να προκαλέσει το συμβάν, επιβεβαιώνοντας ότι φταίει το ίδιο το παιδί για αυτό που του συμβαίνει/συνέβη. Ποτέ δε φταίει το παιδί για την κακοποίηση που υφίσταται. Πάντα φταίει μόνο το άτομο που το κακοποιεί, και αυτό είναι ένα μήνυμα που πρέπει να το περάσετε στο παιδί
- **MHN** προσπαθήσετε να **κάνετε συμβουλευτική ή να χρησιμοποιήσετε «ψυχοθεραπευτικές» μεθόδους**
- **ενθαρρύνετε το παιδί να μιλήσει** ανοιχτά για το τι του έχει συμβεί, δείχνοντας παράλληλα κατανόηση (π.χ. «καταλαβαίνω ότι σου είναι δύσκολο να μιλάς για αυτό, αλλά προσπάθησε να μου πεις τι σου έχει συμβεί για να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε εμείς για αυτό»), αλλά χωρίς να το πιέζετε να σας πει λεπτομέρειες ή να σας πει περισσότερα απ' όσα εκείνο θέλει (ή είναι έτοιμο) να σας αποκαλύψει
- **μην ξεχνάτε ότι δική σας δουλειά ΔΕΝ είναι να ανακρίνετε το παιδί** ή να τεκμηριώσετε εάν είναι αλήθεια αυτό που σας λέει. Αυτό είναι αρμοδιότητα των αρχών (σε περίπτωση που χρειαστεί να γίνει αναφορά του περιστατικού)
- μην χρησιμοποιείτε **καθόλου «κλειστές» ή «κατευθυντικές»²⁸ ερωτήσεις** που μπορεί να θεωρηθούν ότι υποβάλλουν στο παιδί μια συγκεκριμένη απάντηση

²⁷ University of Nevada. (n.d.). Fact Sheet 01-60. Retrieved July 10, 2010 from: <http://www.unce.unr.edu/publications/files/cy/2001/fs0160.pdf>

²⁸ University of Nevada. (n.d.). Fact Sheet 01-60. Retrieved July 10, 2010 from: <http://www.unce.unr.edu/publications/files/cy/2001/fs0160.pdf>

- μιλάτε σε **γλώσσα κατανοητή** για το παιδί και προσπαθήστε να χρησιμοποιείτε τα δικά του λόγια (ιδιαίτερα σημαντικό σε περίπτωση σεξουαλικής κακοποίησης)
- **Στηρίξτε το παιδί** λέγοντάς του/της (ανάλογα με την περίπτωση):
  - Έκανες πολύ καλά που μου μίλησες για αυτό.
  - Λυπάμαι πολύ που σου συνέβη αυτό.
  - Κανένας δεν έχει δικαίωμα να φέρεται με αυτό τον τρόπο
  - Σε κανέναν δεν αξίζει να τον/την μεταχειρίζονται με αυτό τον τρόπο.
  - Δε φταις εσύ για αυτό που σου συνέβη.
- Εάν το παιδί σας κάνει ερωτήσεις όπως, «θα πάει ο μπαμπάς/ η μαμά/ ο θείος/ η θεία μου (ή άλλο άτομο) στη φυλακή;», **πείτε την αλήθεια**, δηλαδή: «δεν ξέρω, άλλοι άνθρωποι είναι εκείνοι που θα το αποφασίσουν αυτό».

Μέσα από την ελεύθερη αφήγηση του παιδιού, σίγουρα θα έχετε συλλέξει αρκετές από τις παρακάτω πληροφορίες (που είναι απαραίτητες τόσο για να αποφασίσετε τον τρόπο αντιμετώπισης ενός περιστατικού όσο και σε μεταγενέστερα στάδια, αφού αποφασιστεί εάν πρέπει να υπάρξει παρέμβαση και τι είδους). Εάν έχετε τη δυνατότητα, **μετά την αφήγηση του παιδιού**, μπορείτε να θέσετε ερωτήσεις προκειμένου να αποκτήσετε όσες από τις πληροφορίες δεν έχουν ήδη αναφερθεί κατά την αυθόρμητη αφήγησή του. Στόχος είναι, χωρίς να πιέσετε το παιδί, να **συλλέξετε όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες** όσον αφορά:

- τα στοιχεία επικοινωνίας του παιδιού (π.χ. ονοματεπώνυμο, τηλέφωνο, διεύθυνση κατοικίας) και της οικογένειάς του
- την ταυτότητα του δράστη και, εάν είναι εφικτό, κάποιο στοιχείο εντοπισμού του (π.χ. τόπος διαμονής), τη σχέση του με το παιδί και τη δυνατότητα πρόσβασης που έχει σε αυτό
- τη μορφή και τη συχνότητα της κακοποίησης
- την επικινδυνότητα της κατάστασης (ύπαρξη όπλων, χρήση αλκοόλ και ψυχοδραστικών ουσιών, ψυχική ασθένεια και χρήση ή διακοπή φαρμάκων κλπ)
- τα άτομα/τους φορείς που τυχόν να έχει ήδη προσεγγίσει το παιδί για βοήθεια και τι συνέβη μετά (εάν συνέβη κάτι)
- πληροφορίες για την οικογένεια του παιδιού (π.χ. υπάρχει τουλάχιστον ένα άτομο που έχει την ευθύνη του παιδιού, το οποίο θα μπορούσε να αναλάβει την προστασία και τη στήριξη του; Είναι ενήμερο για την κακοποίηση; Υπάρχουν άλλα παιδιά στην οικογένεια, και αν ναι, κακοποιούνται κι εκείνα;)

Η συλλογή των παραπάνω πληροφοριών θα σας βοηθήσει, επίσης, να εκτιμήσετε εάν κινδυνεύει άμεσα η ασφάλεια του παιδιού (βλ. και παρακάτω, στο *Σχέδιο Προστασίας της Ασφάλειας του Παιδιού*).

Ακριβώς την ίδια στάση και συμπεριφορά πρέπει να υιοθετήσετε σε περίπτωση που η αποκάλυψη δεν γίνεται από το ίδιο το παιδί αλλά από τη μητέρα του ή κάποιο άλλο άτομο (ενήλικο ή ανήλικο).

Σχέδιο Προστασίας της Ασφάλειας του Παιδιού

Σε περίπτωση αποκάλυψης σοβαρής κακοποίησης παιδιού το πρώτο πράγμα που πρέπει να έχετε στο νου σας είναι η **προστασία του παιδιού**. Και προστασία ενός παιδιού σημαίνει **τι μπορώ να κάνω για να μειώσω ή να εξαφανίσω τον κίνδυνο** που μπορεί να διατρέχει ένα παιδί και κυρίως **τι να μην κάνω που, ενδεχομένως, θα εξέθετε το παιδί σε μεγαλύτερο κίνδυνο από αυτόν τον οποίο ήδη διατρέχει**. Αυτό δυστυχώς, στη χώρα μας, μπορεί πολλές φορές να σημαίνει ακόμα και ότι είναι προτιμότερο να μην κάνει κανείς τίποτα από το να κάνει κάτι που μπορεί

να εκθέσει σε μεγαλύτερο κίνδυνο ένα παιδί. Είναι ευνόητο πως όταν ένα παιδί σας αποκαλύπτει, π.χ. ένα μεμονωμένο περιστατικό –ακόμα και σοβαρές- κακοποίησης που του συνέβη στο παρελθόν από κάποιο άγνωστο άτομο, μάλλον δεν συντρέχουν λόγοι ανησυχίας για τη ζωή του παιδιού. Εάν, όμως, το παιδί αποκαλύπτει σεξουαλική κακοποίηση ή βαριά σωματική κακοποίηση ή παραμέληση ή/και το άτομο που κακοποιεί το παιδί είναι άτομο του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος, σε καθημερινή επαφή με το παιδί (π.χ. πατέρας, μητέρα, παππούς, γιαγιά) και/ή το παιδί φέρει σοβαρά τραύματα στο σώμα του, τότε αυξάνονται οι λόγοι ανησυχίας για τη ζωή του, τη σωματική του ακεραιότητα και οπωσδήποτε για την ψυχική του υγεία, που σημαίνει ότι πρέπει **άμεσα** να ληφθούν μέτρα για την προστασία του παιδιού.

Κάθε φορά που προσπαθείτε να αξιολογήσετε τη σοβαρότητα ενός περιστατικού κακοποίησης καθώς και το εάν επείγει ή όχι η λήψη μέτρων, θα ήταν χρήσιμο να θυμάστε ότι:

- κάθε μορφή κακοποίησης, αλλά και η παραμέληση αποτελούν ένα συνεχές, στου οποίου την αρχή βρίσκονται μεμονωμένα, ελαφρά περιστατικά (που, εξαιρουμένης της σεξουαλικής κακοποίησης, θα μπορούσαν ακόμα και να χαρακτηριστούν ως αμέλεια ή σωματική τιμωρία) ενώ στο τέλος του βρίσκεται πάντα ο θάνατος του παιδιού
- στα σοβαρά περιστατικά κακοποίησης συνυπάρχουν πάντα περισσότερες της μιας μορφές κακοποίησης
- τα κακοποιημένα παιδιά, συνήθως διαβιούν σε αυτές τις συνθήκες για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα πριν αποκαλύψουν σε κάποιον την κακοποίησή τους. Αυτό θα σας βοηθήσει να μην πανικοβάλλεστε, θεωρώντας ότι τα μέτρα θα πρέπει να παρθούν στο ΕΔΩ και ΤΩΡΑ, για κάθε περιστατικό με το οποίο έρχεστε αντιμέτωπος/-η. Είναι προτιμότερη μια μεθοδευμένη αντίδραση με αυξημένη πιθανότητα αποτελεσματικότητας, παρά μια σπασμωδική αντίδραση αμφιβόλου αποτελεσματικότητας.

Πρώτα απ' όλα θα πρέπει να προσπαθήσετε να αξιολογήσετε εάν κινδυνεύει άμεσα η ασφάλεια του παιδιού. Εάν το παιδί σας πει ότι φοβάται να επιστρέψει στο σπίτι (ή στο δρόμο) ή εάν η σωματική και συναισθηματική κατάσταση του παιδιού είναι τόσο άσχημη ώστε να έχετε τη βεβαιότητα ότι απαιτείται άμεση λήψη μέτρων, τότε θα πρέπει (είτε μαζί είτε χωρίς το παιδί) να απευθυνθείτε στο πλησιέστερο Αστυνομικό Τμήμα ή στον/την Εισαγγελέα Ανηλίκων.

Σε κάθε άλλη περίπτωση, όταν κρίνετε ότι χρειάζεται χρόνος για να αποφασιστεί ποια είναι η καταλληλότερη αντίδραση (με γνώμονα πάντα το συμφέρον και την αποτελεσματικότερη προστασία του παιδιού), αυτά που μπορείτε να κάνετε, όταν η αποκάλυψη γίνεται από το ίδιο το παιδί, είναι:

1. βοηθήστε το παιδί να **απομνημονεύσει το τηλέφωνο** ενός φορέα παροχής υπηρεσιών της περιοχής του, όπου μπορεί να απευθυνθεί είτε για να ζητήσει **περαιτέρω βοήθεια** από εξειδικευμένους επαγγελματίες ή σε περίπτωση που αισθανθεί ότι κινδυνεύει. **ΠΡΟΣΟΧΗ:** μη δίνετε ποτέ στο παιδί πληροφορίες γραπτώς οι οποίες, εάν εντοπιστούν από το δράστη, θα εκθέσουν το παιδί σε μεγαλύτερο κίνδυνο από αυτόν που ήδη διατρέχει.
2. δεν αποκαλύπτετε οποιαδήποτε πληροφορία για το περιστατικό σε κανέναν άλλον (π.χ. γονιό, άλλο παιδί, επαγγελματία, φορέα). [τόσο για λόγους τήρησης της δεοντολογικής Αρχής της εμπιστευτικότητας όσο και επειδή κάτι τέτοιο ενδέχεται να θέσει σε (μεγαλύτερο) κίνδυνο την ασφάλεια του παιδιού]. Μπορεί, για παράδειγμα, το παιδί να σας αποκαλύψει ότι κακοποιείται σεξουαλικά αναφέροντας όμως κάποιο «φανταστικό» δράστη ενώ στην πραγματικότητα κακοποιείται από μέλος της οικογένειας και δεν θέλει να το πει.
3. σε καμία περίπτωση δεν προσπαθείτε να έρθετε σε επαφή με το δράστη που σας αναφέρει το παιδί (προσπαθείτε όμως να μάθετε από εκείνο όσα περισσότερα στοιχεία μπορείτε για την ταυτότητά του)

4. **ενημερώνετε** το παιδί για το **τι πρόκειται να κάνετε** και για το τι είναι πιθανόν να επακολουθήσει. Αν, για παράδειγμα σκοπεύετε να κάνετε αναφορά, μπορείτε να πείτε στο παιδί ότι αυτό που του συμβαίνει είναι πολύ σοβαρό και για αυτό πρέπει να το αναφέρετε (σε καμία περίπτωση μην υποσχεθείτε ότι θα το κρατήσετε μυστικό) και ότι υπάρχει το ενδεχόμενο οι αρμόδιες αρχές (όπου θα αναφερθεί το περιστατικό) να επικοινωνήσουν με το παιδί και/ή με την οικογένειά του
5. σε πολύ έκτακτη περίπτωση ενδέχεται να πρέπει να ενημερωθούν επί τόπου οι αρμόδιες αρχές.
- Σε περίπτωση που η αποκάλυψη της κακοποίησης γίνεται από την κρατούμενη μητέρα ή από το πρόσωπο που έχει αναλάβει την ευθύνη του παιδιού όσο η μητέρα του βρίσκεται στη φυλακή:
- προσπαθείστε να συλλέξετε όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες (όπως παραπάνω) και, επιπλέον, να μάθετε εάν έχει αναφερθεί το περιστατικό στις Αρχές (σε ποια υπηρεσία και ποιος έκανε την αναφορά)
  - παρέχετε τηλέφωνα επικοινωνίας με (τοπικούς) φορείς παροχής υπηρεσιών στο παιδί και/ή στο ενήλικο άτομο που κάνει την αναφορά (γονιός ή άλλο άτομο)
  - ενθαρρύνετε το γονιό που δεν συμμετέχει στην κακοποίηση (σε περιπτώσεις όπου το παιδί κακοποιείται από τον άλλο γονιό) ή και τους δύο γονείς (σε περιπτώσεις όπου η κακοποίηση διαπράττεται από κάποιο άλλο άτομο, συγγενικό, φιλικό ή και άγνωστο) να αναφέρει/-ουν το περιστατικό στις αρχές. Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης ή άλλου τύπου βαριάς κακοποίησης ή παραμέλησης, φροντίστε να γίνει απολύτως σαφές στο γονιό ότι εάν δεν συμμετέχει η/ο ίδια/-ος στην αναφορά στις Αρχές, τότε κινδυνεύει να κατηγορηθεί και εκείνη/-ος για κακή άσκηση των γονεϊκών της/του καθηκόντων.

Συντονισμός Προγράμματος

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού

Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας
Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της Κακοποίησης - Παραμέλησης των Παιδιών
Ελλάδα

Συμμετέχοντες Φορείς-Εταίροι

Babes-Bolyai University (BBU)

Sociology & Social Work Faculty, Social Work Department
Ρουμανία

South-West University "Neofit Rilsky" (SWU)

Βουλγαρία

Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά της Βίας (Ε.Δ.κ.Β.)

Ελλάδα

Εξωτερική Αξιολόγηση

SURT Foundation. Women's foundation

Ισπανία

